

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ**

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Programı**

**LYKOS VADİSİ KENTLERİ ÖRNEĞİNDE TRIPOLIS KENT PLANI VE
MİMARİ YAPILANMASI**

Arzu Deniz DUMAN

**Eylül 2016
DENİZLİ**

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ**

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Programı**

**LYKOS VADİSİ KENTLERİ ÖRNEĞİNDE TRIPOLIS KENT
PLANI VE MİMARİ YAPILANMASI**

Arzu Deniz DUMAN

Danışman

Doç. Dr. Bahadır DUMAN

**Eylül 2016
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

..... Arkeoloji Anabilim Dalı, Klavik Arkeoloji Bilim
Dalı öğrencisi Arzu Deniz Duman tarafından Doç. Dr. Bahadır Duman yönetiminde
hazırlanan "Lykos Vadisi Kentleri Örneğinde Trakya Kent Planı ve
....." başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 28/09/2016 tarihinde
yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Bahadır Duman

Jüri Üyesi

Yard. Doç. Dr. Aydın ERBİL

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 07.10.16... tarih ve
...18/03... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Öğrenci Adı Soyadı

Arzu Deniz DUMAN

Arzu Deniz DUMAN

ÖNSÖZ

Tripolis'in erken dönem kuruluşu ile ilgili pek çok araştırmacı tarafından farklı görüşler ortaya atılmış ve bu görüşlerin ortaya atılmasında en büyük etkenin kentin topografik yapısı ele alınarak, kent planını yorumlamalarıyla elde edildiği anlaşılmıştır. Kent planını yorumlayabilmek ve kentin konumlandırılma önceliklerini ele alabilmek adına, Tripolis'te kent haritasının çıkarılmasıyla birlikte tez konusu oluşturulmuştur. Uzun yıllar sistematik kazıları süregelen Laodikeia ve Hierapolis'in kent planı ışığında bir yol izlenmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

Öğrencilik hayatımın yanı sıra, Laodikeia'da bana öğrettiği her şey için emeğini her zaman hissettiğim değerli hocam Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez konusunu belirlerken, ilgi duyduğum alanın oluşmasında büyük katkısı olan ve arkeolojiye farklı bir noktadan bakıp, eleştirel yorumlamayı öğreten değerli hocam Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT'e çok teşekkür ederim. Teze konu olan malzemenin çalışılmasına izin verip, desteği ve düşüncesiyle her zaman yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Bahadır DUMAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışması sırasında ve öncesinde, fikirleriyle destek olan hocam Öğr. Gör. Dr. Coşkun DAŞBACAK'a ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmasının arazi, çizim ve fotoğraflama aşamasında, yardımlarını esirgemeyen Arkeologlar Mehmet AKSU, Mehmet OK, M. Uğur ÖZER ve Sezer SAYAN ile tüm Tripolis kazı ekibine ne kadar teşekkür etsem azdır. Tripolis'te yolu kesmiş ve alın terine sevgisini katmış herkese ayrıca minnetlerimi sunarım.

Tezin projelendirilmesiyle katkı ve destek sağlayan Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi'ne teşekkür ederim. Bu proje kapsamında yararlanma fırsatı bulduğum ve literatür konusunda yardımlarını esirgemeyen İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkürü bir borç bilirim.

İnanmışım her fikrin sonuna kadar arkasında durmamı sağlayan ve desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Arzu Deniz DUMAN

ÖZET

LYKOS VADİSİ KENTLERİ ÖRNEĞİNDE TRIPOLIS KENT PLANI VE MİMARİ YAPILANMASI

Duman, Arzu Deniz

Yüksek Lisans Tezi

Arkeoloji ABD

Klasik Arkeoloji Programı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Bahadır DUMAN

Eylül 2016, 140 Sayfa

Lykos Vadisi'nin kuzeybatısından geçen Maiandros Nehri ile vadiye adını veren Lykos Nehri'nin verimli kıldığı coğrafya, ekonomik ve stratejik bakımdan önemi ile birçok kente ev sahipliği yapmıştır. Lykos Vadisi'nin sınırlarını oluşturan, ekonomik gücü ile kentleşme bakımından gelişme ve büyüme gösteren Laodikeia, Hierapolis ve Tripolis bölgenin önemli kentleri olmuştur. Stratejik konum, topografik kazanç ve coğrafi verimlilik, Lykos Vadisi kentleri arasında kentleşme ve kentleri oluşturan mimari yapıların uygulamalarında benzerlik gösteren etkileşimlere neden olmuştur.

Hellenistik Dönem'den itibaren, Laodikeia ve Hierapolis'te olduğu gibi Tripolis'te de hippodamik sistemde, eşit insulalarda ve gelişkin sokak tipi ile planlanmış olduğu tespit edilmiştir. Kamusal yapılar planlanırken insulaların düzenine uyulmuş ve yapılar ana caddeler üzerine konumlandırılmıştır. MS 1. yy. ve sonrasında bölgede sıkça gerçekleşen depremler, kentlerin sıklıkla yıkımlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Lykos Vadisi çevresinde yer alan traverten ocaklarının varlığı sayesinde, yapılanma ve onarım çalışmalarını hızlı bir şekilde gerçekleştiren kentler, yıkımların üstesinden sıklıkla gelebilmişlerdir. Yumuşak bir yapıya sahip olan travertenin kolay işlenebilir olması ile yeni inşaa faaliyetlerinde, daha az zaman ve finansal kaynak gerektiren pratik uygulamalar tercih edilmiştir.

Mimari yapıların uygulamalarında birçok benzer özelliklerin görülmesi, dönemin önemli yapılarında gerçekleştirilen yeni uygulamalar, Lykos Vadisi ve çevre kentlerinde yeni akımların oluşmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tripolis, Kent Planlama, Mimari, Lykos Vadisi.

ABSTRACT**URBAN PLAN AND ARCHITECTURAL DEVELOPMENT OF
TRIPOLIS AS AN EXAMPLE OF THE LYKOS VALLEY CITIES**

Duman, Arzu Deniz

Master Thesis

Archaeology Department

Classical Archaeology Programme

Adviser of Thesis: Assoc. Prof. Bahadır DUMAN

September 2016, 140 Pages

The geography irrigated by the Maiandros flowing through the northwest of the Lykos Valley and the Lykos River, after which the valley is named, housed many important cities in addition to its strategical and economical importance. The cities of Laodikeia, Hierapolis and Tripolis set not only the boundaries of the Lykos Valley but also developed and grew with economic power and urbanisation. Strategic location, topographic gain and geographic fertility paved the way for interaction reflecting parallelism in urbanisation and implementations of architecture.

It has been determined that, as at Laodikeia and Hierapolis, Tripolis was also developed on a Hippodamic system of equal sized insulae and advanced street type starting in the Hellenistic period. The public structures were designed according to the arrangement of the insulae and they were located in the main streets. Frequent earthquakes as of the first century AD put the cities face to face with destruction of immense size. Thanks to the travertine quarries in and around the Lykos Valley the cities rapidly rejuvenated. As the travertine is soft and easy to work practical implementations requiring less time and financing were preferred for the new constructions.

Presence of many common properties in the architectural implementations and new implementations realised in the important structures of the period paved the way for the emergence of new currents in the cities of the Lykos Valley and environs.

Keywords: Tripolis, Urban Planning, Architectural, Lycos Valley.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ

1.1. Lykos Vadisi Tarihi Coğrafyası	4
1.2. Tripolis'in Tarihçesi	8
1.2.1. Tripolis'te Yapılan Arkeolojik Araştırmalar	11

İKİNCİ BÖLÜM

KENT VE KENT PLANLAMA

2.1. Kent Devletlerinin Kuruluşu	13
2.2. Kent Planlamanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	17
2.2.1. Düzensiz Kent Planı.....	17
2.2.2. Düzenli Kent Planı.....	18
2.2.2.1. Hellenistik Dönem Kent Planı	21
2.2.2.2. Roma Dönemi Kent Planı	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ KENTLERİ ÖRNEĞİNDE TRIPOLIS KENT PLANI VE MİMARİ YAPILANMA

3.1. Kent Planları	27
3.2. Savunma Yapıları.....	30
3.3. Şehir Kapıları ve Ana Caddeler	33
3.4. Hamamlar.....	38
3.5. Stadyumlar	41
3.6. Tiyatrolar.....	45
3.7. Agoralar	49
3.8. Nymphaeumlar.....	53
3.9. Bouleuterionlar	57
3.10. Nekropoller	59
3.11. Su Dağıtım Yapıları	62
3.12. Sivil Mimari	66
3.13. Tripolis'te Diğer Yapılar.....	73
3.13.1. Granarium	73
3.13.2. Tabernalar	74
3.13.3. Kemerli Yapı.....	77
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	80
KISALTMALAR	86
KAYNAKÇA.....	87
FİGÜRLER LİSTESİ.....	100
FİGÜRLER	102
ÖZGEÇMİŞ	140

GİRİŞ

Amaç

Lykos/Çürüksu Vadisi'nin kuzey ucunda yer alan Tripolis; Lydia, Karia ve Phrygia Bölgeleri'nin kesiştiği alanda konumlanması sebebiyle, Hellenistik Dönem'den itibaren kentin kuruluşu ile ilgili birçok antik yazar ve modern araştırmacı tarafından farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Tripolis'le ilgili olarak bu farklı görüşlerin ortaya atılıp tartışılması, kent ile ilgili birçok soru işaretini de beraberinde getirmiştir. Kent planını yorumlayabilmek ve kentin konumlandırılma önceliklerini ele alabilmek adına kentin kuruluşuyla ilgili sorulara cevap aramak, tezin birincil amacı olmuştur.

Tezin ana başlığını oluşturan Lykos Vadisi'nde yer alan diğer kentlerin planlanması ve buna bağlı olarak imar faaliyetlerinin gelişimi ele alınarak, Tripolis mimari yapılanmasında ortak ve ayrılan özellikleri tespit etmek, tezin bir diğer amacını oluşturmaktadır. Lykos Vadisi'nde uzun süredir sistemli bir şekilde kazıları gerçekleştirilen Laodikeia ve Hierapolis kentleri, stratejik önemlerinin yanı sıra ekonomik anlamda da bölgenin güçlü kentleri olmuştur. Diğer yandan bu iki büyük kentin, Batı Anadolu'da Hellenistik Dönemin güçlü yönetimi olan Seleukos Krallığı tarafından kurulmuş olması, Tripolis ile ilgili soruların cevaplanmasında önemli bir çıkış noktasını oluşturmaktadır.

3. Dönem Kazılarında¹ itibaren sistemli bir şekilde devam eden çalışmalar sonucunda ilk kez kent planı çıkartılan Tripolis'te topografik yapı, coğrafik koşullar ve ekonomik tercihlerin, yerleşim ve mimari düzenleme üzerindeki etkilerine, çalışma boyunca cevap aranmaya çalışılacaktır. Lykos Vadisi kentleri olan, Laodikeia ve Hierapolis'in plancılık anlayışları irdelenerek, karşılaştırmalar sonucu ortaya çıkacak olan benzer ve farklı yönler tartışılacaktır. İdari yapı ve yönetimlerin mimari yapılara ve bu bağlamda kent planlarına etkileri, tezin sonuç kısmında ortaya konmaya çalışılacaktır. Bölgenin coğrafi, kültürel, sosyo-ekonomik yapısının kent planına ve mimari yapılarına etkisi araştırılarak plan, harita, çizim ve levhalar ile

¹ 1. Dönem Kazıları 1994 yılında Denizli Müze Müdürlüğü tarafından, 2. Dönem Kazıları 2007-2009 yılları arasında Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında, Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan'ın bilimsel danışmanlığında ve 3. Dönem Kazıları Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında Doç. Dr. Bahadır Duman'ın bilimsel danışmanlığında 2012 yılından itibaren halen devam etmektedir.

desteklendikten sonra açığa çıkartılacak sonuçların, Tripolis kent yapılanmasına ve bölge araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kapsam

Tezin birinci bölümünde, karşılaştırılmak üzere tezin ana başlığını oluşturan Lykos Vadisi kentlerinin yer aldığı tarihi coğrafyadan bahsedilerek, Tripolis tarihçesi ve kentte yapılan araştırmalardan söz edilecektir. Böylece Tripolis'in kuruluşu ile ilgili birçok görüş ele alınarak, tezin ilerleyen bölümlerinde neden - sonuç ilişkisinin irdelenmesinde yardımcı olması hedeflenmiştir.

İkinci bölümde kentlerin kuruluşu ve buna neden olan etmenlerin yanı sıra, kentlerde plancılık anlayışının ortaya çıkışı, kronolojik olarak değişimi ve gelişimi incelenecektir. Düzenli kentlerin ortaya çıkışı ve gerek değişen ihtiyaçlardan, gerekse politik nedenlerden dolayı ortaya çıkan yeni düzenlemeler, bu bölümde bağlantılarıyla birlikte kısaca anlatılmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde ise Roma Dönemi Tripolis' i ile Lykos Vadisi kentlerinden olan ve sistemli kazılar sonucunda kent planları ortaya çıkarılmış Laodikeia ve Hierapolis kentlerinin karşılaştırmaları yapılacaktır. Temel anlamda Laodikeia ve Hierapolis ile sınırlandırılan bu karşılaştırmada, ortak özellikleri tespit edilen çevre kentlerle de plancılık ve buna bağlı olarak mimari yapılanma bölümü içinde ve sonuç kısmında değerlendirilip, detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Yöntem

Çalışmanın hazırlık aşamasında, başta Lykos Vadisi ve Tripolis olmak üzere, antik yazarların kaleme aldığı kitaplardan faydalanılmıştır. Kentlerin kuruluşu ve kent plancılığı ile ilgili literatür araştırması yapılmış, kent plancılığında meydana gelen gelişim ve değişim örnekleriyle ele alınmıştır. Tripolis'e uğramış gezginlerin verdiği yazılı-görsel kaynaklar ve kentte araştırma yapan modern araştırmacıların yayınları incelenmiştir.

Tezin ikinci aşamasını, kütüphane çalışması oluşturmuştur. Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen tez projesi ile İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) kütüphanesinde

yer alan ve tezin kaynağını oluşturan kitap, makale ve dijital yayınlarından yararlanılmıştır. Başta Pamukkale Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi kütüphanelerinin ve dijital yayın veri tabanları olmak üzere, çalışmanın konularını oluşturan ulusal ve uluslararası birçok üniversitenin kütüphanelerinde yer alan yayınlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tripolis'te kısa süreli gerçekleştirilen 1. ve 2. Dönem Kazıları sonuç raporları ele alınmış ve 3. Dönem Kazıları sonrası gerçekleştirilen kazı sonuçları raporlarından yararlanılmıştır. Lykos Vadisi kentlerinden Laodikeia ve Hierapolis ile ilgili konumuzu oluşturan tüm makale ve kitaplara ulaşılarak, kazı sonuçları raporları incelenmiştir. Lykos Vadisi kentlerinin yanı sıra, ortak paydada birleşen birçok çevre ve farklı bölgelerdeki kentlerin yayınlarından da karşılaştırma yapmak üzere faydalanılmıştır. Tamamlanan literatür ve kütüphane çalışmalarının ardından, karşılaştırma yapılan Lykos Vadisi ve çevresinde yer alan kentler yerinde incelenmiştir. Tezin son bölümü çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ

1.1. Lykos Vadisi Tarihi Coğrafyası

Lykos Vadisi konum olarak güneyde Salbakos (Babadağ) Dağı, kuzeyde Çökelez Dağı, güneydoğuda Kadmos (Honaz) ve batıda ise Buldan Sazak Dağı ile sınırlanmıştır². Lykos Vadisi'nin kuzeybatısından geçen ve Apameia'dan doğan Maiandros (Büyük Menderes) Nehri, Lykos Vadisi'ni verimli kılan en önemli su kaynağı olmuştur. Strabon (XII, 8. 15) Maiandros Nehri'ni şu şekilde tanımlamıştır; *“Maiandros, Orgas adında bir ırmakla daha birleştikten sonra düz bir ülkeden yumuşak ve ağır bir akıntıyla geçer ve ileride genişleyerek Phrygia içerisinde bir süre aktıktan sonra, Maiandros Ovası denen yerde Karia'yla Lydia arasındaki sınırı meydana getirir. Buradaki akıntısı o kadar kıvrımlıdır ki bu derece kıvrımlı olan her şeye Maiandroslamak adı verilir. Irmak, sonunda şimdi Ionia'luların oluşturduğu Karia'dan geçerek Miletos'la Priene arasından denize dökülür.”*

Lykos Vadisi'ne adını veren Lykos Nehri, Kadmos (Honaz) Dağı eteklerinden doğar ve vadinin içinden geçerek, Sarayköy yakınındaki Büyük Menderes Nehri ile birleşir. Güneyde yer alan Salbakos Dağı, Phrygia ve Karia bölgelerinin ortak sınırını oluştururken, kuzeybatıda Sarayköy ve Buldan ilçeleri yönünde Lidya sınırı, Büyük Menderes Nehri ile tamamlanmıştır³.

Phrygia Bölgesi'nin batı ucunu oluşturan Lykos Vadisi⁴ Karia, Phrygia ve Lidya bölgelerinin, ticaret yollarının kesiştiği önemli bir kavşak noktasıdır⁵. İç Anadolu düzlüklerini, Ege dünyasıyla birleştiren bu alan, antik çağda Perslerin ülkesini Akdeniz'e bağlayan, Kral Yolu'nun bir kolu üzerinde bulunmaktadır⁶. Lykos Vadisi, Batı Anadolu antik kentlerinden olan Ephesos, Pergamon, Tralleis, Miletos, Magnesia, Nysa, Sardes kentlerini, hem güneydeki Kibyra, Themisonium,

² Şimşek 2013, 35.

³ Şimşek 2013, 35.

⁴ Herodotos (VII, 30) *“...Lykos ırmağının bir yarıktan akıp kayb olduğu yer burasıdır; aşağı yukarı beş stad ötede gene yeryüzüne çıkar ve Maindros'a karışır. Kolossai'den çıkan ordu Phrygia ile Lydia'yı ayıran sınıra, Kydrara'ya geldi, burada toprağa çakılı bir dikmetaş vardır, Kroisos tarafından diktirilmiştir ve üzerindeki yazıt, sınırı göstermektedir.”*

⁵ Şimşek 2013, 39; D'Andria, 2003a, 21.

⁶ Ramsay 1895, 37; D'Andria 2003a, 21; Şimşek 2013, 39.

Sagalassos, Kremna, Side, Perge gibi kentlere, hem de İç Anadolu'daki Apameia gibi kentlere bağlayarak stratejik bir öneme sahip olmuştur⁷ (Fig. 1).

Lykos Vadisi'nde Neolitik Dönem'den başlayarak günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görülür⁸. Vadi'de kurulan birçok Höyük yerleşimi tespit edilmiş olup, bunlardan en önemlilerini Asopos Tepesi (Laodikeia)⁹, Kumkısıık Höyük, Sarayköy-Beylerbeyi Höyük, Duacılı Höyük, Akköy Höyük, Irlıganlı Höyük, Akhan Höyük, Karakurt Höyük, Kaklık Höyük ve Kolossai Höyük oluşturmaktadır¹⁰.

Lykos Vadisi'nin önemli bir kavşak noktası olmasının yanı sıra, verimli arazileri sayesinde de birçok kente ev sahipliği yapmıştır. Bölgede yer alan kentler; Laodikeia (Goncalı)¹¹, Hierapolis (Pamukkale)¹², Tripolis (Yenicekent)¹³, Trapezopolis (Babadağ-Bekirler Köyü)¹⁴, Attouda (Sarayköy-Hisarköy)¹⁵, Karura (Sarayköy-Tekkeköy)¹⁶, Thiounta (Gözler Kasabası)¹⁷, Kolossai (Honaz)¹⁸ olarak sıralanmaktadır (Fig. 2).

MÖ 190 yılında Seleukos Krallığı ile Romalılar arasında gerçekleşen Magnesia Savaşı'na kadar Seleukosların hâkimiyetinde bulunan Lykos Vadisi, Pergamonluların desteğiyle savaşı kazanan Romalılar, savaş sonrası MÖ 188 yılında yapılan barış antlaşmasıyla vadi kentlerini Pergamon Krallığı'na bırakmıştır¹⁹. MÖ

⁷ Baysal 2000, 43.

⁸ Duman-Konakçı 2006, 85; Şimşek 2013, 39.

⁹ Konakçı 2014, 89-122; Şimşek 2013, 70-77.

¹⁰ Şimşek 2013, 39; Duman-Konakçı 2006, 85.

¹¹ Şimşek 2013, 47. Denizli ilinin 6 km kuzeyinde, Eskişehir, Goncalı, Bozburun ve Korucuk Mahalleleri sınırları içinde, topoğrafik olarak engebeli bir tepe düzlüğü olan Lykos Vadisi'nin ortasında konumlandırılmıştır, bk. Traversari 2000, 9-14.

¹² D'Andria 2003a, 21. Hierapolis, Denizli ili Pamukkale ilçesi sınırları içinde, Antik Phrygia Bölgesi sınırlarında ve Lykos Ovası'nın kuzeydoğusunda yer alır.

¹³ Duman 2013, 179. Denizli ili, Buldan ilçesi, Yenicekent Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 3 km² lik bir alana yayılan kent, Lykos Vadisi'nin kuzeybatı ucunda, vadiye hâkim bir tepenin güney yamacında yer almaktadır.

¹⁴ Ramsay 1895, 4; Şimşek 2002a, 3. Trapezopolis, Denizli ili Babadağ ve Sarayköy ilçeleri sınırları içinde, Salbakos dağı'nın, Lykos Vadisi'ne bakan kuzey yamacında Attouda kenti ile komşu olarak konumlanmıştır.

¹⁵ Söğüt 2013, 11; Şimşek 2002c, 229-231. Attouda Denizli ili, Sarayköy ilçesi Hisarköy'ünde, Lykos Vadisi'nin batısında ve Salbakos Dağı'nın doğu yamacında yer almaktadır. Trapezopolis ile Attouda Lykos Vadisi kenti olarak görünse de, çoğu zaman Karia Bölgesi olarak kabul görmüştür, bk. Baysal 2000, 46.

¹⁶ Strabon (XII, 8. 17); Strabon Karura'yı Phrygia ve Karia arasında bir sınır köyü olarak tanımlar. Ramsay 1895, 170; Baysal 2000, 47.

¹⁷ Ramsay Thiounta'nın konumu için Mossyna'ya bağlı bir köy olduğunu ve burada yer alan mermer ocağından bahsetmektedir, bk. Ramsay 1961, 10.

¹⁸ Duman-Konakçı 2006, 83. Kolossai Denizli illinin 25 km doğusunda, Lykos Vadisi'nin güneydoğu ucunda yer alır.

¹⁹ Şimşek 2013, 53.

133 yılında Pergamon Krallığı, III. Attalos'un ölmesiyle ve vasiyeti üzerine Roma'ya bağlanmıştır. MÖ 129 yılında ise Lykos Vadisi kentleri Asya eyaletine dâhil olmuştur ve yönetim Roma İmparatorluğu ile atanan Prokonsüller tarafından yürütülmüştür²⁰.

MÖ 88-85 yılında Mithridates Savaşı sırasında kuşatma başarısızlıkla sonuçlansa da bölgedeki kentler büyük zarar görmüştür²¹. Mithridates Savaşlarından sonra sonra Laodikeia zenginleşmiş ve kent Strabon tarafından Phrygia'nın en büyük kenti olarak tanımlanmıştır²².

MS 60 yılında gerçekleşen büyük deprem sonrası bölgede ağır yıkımlar meydana gelmiş²³ ve bu büyük deprem sonrası kentler yeniden toparlanarak inşa faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir.

MS 1. yy. sonrasında meydana gelen depremler ve yıkımlardan etkilenmelerine rağmen Lykos Vadisi kentlerinin hızlı bir şekilde toparlanmalarındaki en önemli etkenin, bölgede gerçekleşen ticaret ve buna bağlı olarak ekonomik kaynaklardı. Ticaretin önemli bir gerli kaynağını oluşturan ve Lykos Vadisi çevresinde yetiştirilen koyunlarla ilgili Strabon (XIII, 4. 14) *"Hierapolis'teki su, yün boyaması için olağanüstü uygundur. Köklerle boyanan yünler, kırmızı ve morla boyanan yünlerden çok üstündür. Burada su çok boldur ve kentte bir sürü doğal havuzlar ve hamamlar vardır"* ifadesiyle Hierapolis'in yün boyama merkezi olduğundan söz etmektedir. Strabon'un (XII, 8. 16) *"Miletos'lularinkinden üstün olan yünlerinin yumuşaklığıyla değil; fakat aynı zamanda kuzguni siyah renkleriyle de mükemmeldir."* diye bahsettiği ve Vitruvius'un (VIII, 3. 14) Laodikeia'da koyunların ne kadar beyaz olursa olsunlar, içtikleri pınardan dolayı kuzularının beyazımsı kahverengi, kurşuni ve kuzguni siyah renkte doğduklarını belirtir. Başta Hierapolis ve Laodikeia'da olmak üzere yün üretimi ve buna bağlı olarak ticaret, bölgeye büyük zenginlik kazandırmıştır²⁴.

Lykos Vadisi'nde Gediz ve Büyük Menderes grabenlerini çevreleyen faylar²⁵ birçok depremlere neden olarak, bölgedeki kentlerin dönemsel olarak zarar görmesine veya yıkılmasına yol açmıştır. Bölgede gerçekleşen depremler kronolojik sırayla; MÖ 27 yılında Augustus Dönemi'nde (MÖ 27-MS 14), MS 47 yılında

²⁰ Strabon (XIII, 4. 2); Bean 2000, 266; Magie 2001, 68; Şimşek 2014, 41.

²¹ Baysal 2000, 44.

²² Şimşek 2014, 41.

²³ Şimşek-Ceylan 2003, 149; Altunel 2000, 315-317.

²⁴ Şimşek 2014, 41.

²⁵ Altunel 2000, 315-317.

Claudius Dönemi'nde (MS 41-54), MS 60 yılında Nero Dönemi'nde (MS 54-68), Antonius Pius Dönemi'nde (MS 138-161), MS 3. yy.ın sonu 4. yy.ın başında, MS 4. yy.ın ikinci yarısında, MS 494 yılında ve MS 602- 610 yılları arasında Phokas Dönemi'nde gerçekleştiği bilinmektedir²⁶. Strabon (XII, 8. 16) bölgede gerçekleşen depremleri, “*Lykos birçok yerde yeraltından akar ve sonra yüzeye çıkınca diğer ırmaklarla birleşir. Bu ülkenin depremlere neden olan boşluklarla dolu olduğunu gösterir; Laodikeia ve Karura kadar hiçbir ülke böylesine hedef olamaz*” ifadesiyle açıklamıştır.

MS 3. yy. sonlarında İmparator Diocletianus'un (MS 284-305) Laodikeia'yı *Phrygia'nın Metropolis*i olarak ilan etmesi, bu dönem Lykos Vadisi'nin önemini göstermektedir²⁷.

Bölgede yaşayan halk MS 6. yy.dan itibaren Sasani, MS 7. yy.dan itibaren Arap akınları ve MS 7. yy.ın ilk çeyreğinde meydana gelen büyük depremin etkisiyle şehirleri terk ederek yeni yerleşim alanları kurmuşlardır. MS 7. yy.da meydana gelen göç sonucunda Tripolis'te yerel halk kentin 5 km kuzeyindeki Direbol'a, Laodikeia'dan ayrılan halk Denizli-Kaleiçi'ne, Attouda'dan Sarayköy'e, Hierapolis'ten ise Pamukkale'ye taşınmıştır²⁸.

MS 13. yy.da Lykos Vadisi kentleri, Türkler ile Bizanslılar arasında bir süre el değiştirmiş ve en son Türklerin yönetimine geçmiştir²⁹.

²⁶ Şimşek 2013, 28-32; Humann-Cichorius-Judeich-Winter 1898, 23-26.

²⁷ Şimşek 2013, 31-32.

²⁸ Ramsay 1961, 87.

²⁹ Şimşek 2013, 45; Arthur 2006, 24-25.

1.2. Tripolis'in Tarihçesi

Denizli ili, Buldan ilçesi, Yenicekent Mahallesi sınırları içerisinde yer alan ve yaklaşık 3 km'lik bir alana yayılan Tripolis kenti, Lykos Vadisi kuzeybatı ucunda, vadiye hâkim bir tepenin güney yamacında yer almaktadır. Strabon (XIII, 4. 4), Apollonia/Tripolis'in, Kaikos Ovası ve Pergamon'dan sonra doğuya doğru ilerlendiğinde yüksekçe bir yerde konumlanmış bir kent olduğundan bahsetmektedir.

Tripolis, Plinius'a (V. 111) göre Lydia yerleşimi olarak tanımlanırken³⁰, Ptolemaios kenti Karia'ya yerleştirir³¹. Antik kaynaklara göre ticaret yolu, Pergamon (Bergama), Germe üzerinden Thyateria (Akhisar), Sardeis (Salihli), Philadelphia (Alaşehir) yolu üzerinden Tripolis (Yenicekent), Hierapolis (Pamukkale) ve Laodikeia'ya (Goncalı) doğru devam eder³².

Kentte en erken yerleşime ait bulgular, Tripolis'in doğusunda yer alan Hamambükü ve kentin güneydoğusundaki Akkaya mevkilerindeki höyüklerde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, Geç Kalkolitik Dönemi'ne (MÖ 3500) kadar gittiği ortaya çıkmıştır³³.

Hellenistik Dönem'de Apollonia ismiyle kurulan kent, Lydia Bölgesi sınırları içerisinde kalan ve Lydia, Phrygia, Karia bölgelerinin kesişme noktasında yer almaktadır. Kısa bir dönem Antoniopolis³⁴ olarak geçen kentin adı, Augustus Dönemi'nden itibaren başta kent sikkeleri ve epigrafik kaynaklar olmak üzere Tripolis ismiyle anılır hale gelmiştir. Araştırmacı Luigi Moretti, kentin MÖ 3. yy.da kurulduğuna dair bilgiler içeren epigrafik belgeler doğrultusunda sonuçlara ulaşmıştır³⁵. Louis Robert ise L. Morietti'i kentin MÖ 281 yılında Lysimakhos'un ölümünden sonra Seleukoslar tarafından kuruluşunun daha erken bir tarihte olabileceğini ileri sürmüştür³⁶. W. Ramsay ise Tripolis'in Seleukos kolonisi olarak kurulan Laodikeia'ya karşı Pergamon kolonisi olarak yapılandırılmış olabileceğini

³⁰ Tripolis 2013 yılı kazı döneminde Batı Stoa'da ele geçen MS 529-565 (Iustiananus) yılına tarihlenen yazıtta, kentin adı *Lydia Tripolis* 'i olarak geçmektedir.

³¹ Ptolemaios, *Geo.* (lib. 1-3); Ptolemaios, *Geo.* (lib. 4-8).

³² Ramsay 1890, 40.

³³ Duman 2013, 182.

³⁴ Kent Antoniopolis ismini Triumvirus Marcus Antonius'un MÖ 41'de Batı Anadolu'ya ziyareti sırasında almış olmalıdır. Ephesos'ta bulunan conventus listesinde Antoniopolis ve Tripolis ismi birlikte anılmıştır, bk. Duman 2013, 180.

³⁵ Morietti 1979, 295-300.

³⁶ Duman 2013, 180. Detaylı bilgi için bk. Robert 1983, 501.

belirtmiştir. Ramsay, Lykos Vadisi'nde yer alan kentler içerisinde Kolossai'yi Phrygia, Hierapolis'i Lydia, Attouda'yı ise Karia bölgelerine dâhil olarak tanımlarken, Tripolis ve Laodikeia'yı Hellen-Roma kentleri olarak değerlendirmiş ve Laodikeia'yı Seleukos, Tripolis'i ise Pergamon koloni sistemi özelliği gösteren yerleşim olarak tanımlamıştır³⁷. Araştırmacıların farklı görüşlerine rağmen kentin MÖ 3. yy.da varlığına dair en önemli belgeler Khios, Tralleis ve Miletos gibi kentlerde bulunan kararname ve onurlandırma yazıtlarında yer almaktadır. Kentin kuruluşu ile ilgili L. - J. Robert, Miletos bandlarında yayınlanmış bir yazıtı yaklaşık MÖ 200'e tarihleyerek, Seleukos Hanedanlığı ismi olan Apollonia'nın, Attalos kuruluşu olamayacağından bahsetmektedir³⁸. Kentin MÖ 3. yy. sonlarında Seleukoslar tarafından kurulduğunu iddia eden A. H. M. Jones³⁹, Apollonia isminden yola çıkarak, bu ismin daha önce Seleukoslar tarafından verildiğini işaret eder.

MÖ 190 yılında Seleukoslar ile Pergamon Krallığı arasında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar Lykos Vadisi, bağımsız kentlerden oluşmaktaydı. Roma desteği ile savaşı kazanan Pergamon Krallığı, MÖ 188 yılında Apameia barışının imzalanmasıyla bölge yönetimini hâkimiyeti altına almıştır. Pergamon Krallığı III. Attalos'un MÖ 133'de ölümüyle, vasiyeti üzerine bölge Roma Yönetimine bağlanmıştır⁴⁰.

MÖ 1. yy.da üç bölgenin kesişim noktasında olması nedeniyle bu bölgelerden gelen halkların yerleşim yeri olması ve Asya eyaletine dâhil olmasının ardından synoikismos olarak var olan üç kmenin bir kent kurmak için birleşmesinden dolayı Tripolis ismini aldığı düşünülmektedir⁴¹.

Roma Dönemi'nde en ihtişamlı dönemini yaşayan Tripolis, MS 2. yy.dan itibaren başlayan imar faaliyetleri ile birçok kamu yapılarına sahip olmuştur. Roma İmparatorluk Dönemi'nde bir dönem Sardeis Conventus'una dâhil edilmiş⁴², Flaviuslar Dönemi'nde ise Apameia Conventus'u içerisinde yer almıştır⁴³. MS 2.

³⁷ Ramsay 1895, 10, 38.

³⁸ Duman 2013, 181.

³⁹ Jones 1971, 42; Umar 2001, 265.

⁴⁰ Duman 2013, 182.

⁴¹ Duman 2013, 181.

⁴² Ramsay 1890, 120; Sevin 2001, 188.

⁴³ Habicht 1975, 64.

yy.da Roma'da önemli görevlerde bulunan Tripolisli Hermolaos'un kentin gelişiminde önemli bir rol aldığı düşünülmektedir⁴⁴.

Tripolis, MS 325'de Nicaea Konsülü'nde piskoposluk seviyesinde temsil edilmiştir⁴⁵. MS 350-400 arasında Batı Anadolu'daki bazı kentlerin etrafı surlarla çevrilmiş ve MS 4. yy.ın son çeyreğine tarihlendirilen sur duvarı, ilk yapımın ardından sonra farklı dönemlerde de kentin savunma sistemi içinde önemini korumuştur⁴⁶.

Laodikeia, Hierapolis ve Agathe Kome (Alacain) ile birlikte Tripolis'te MS 494 depreminden etkilenmiştir. Anadolu'da etkili olan MS 5. yy. sonu - 6. yy. başında Sasani akınları sonucunda kentte yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğunun Tripolis'in 5 km kuzeyinde yer alan Direbol'a (Dirbol) ve daha güvenli dağ yamaçlarına taşınmış olabileceği düşünülmektedir⁴⁷.

13. yy. ilk yarısında Bizans ve Türk yönetimi arasında el değiştiren Tripolis, kentin yaslandığı dağın zirvesinde bir kısmı sağlam kalabilmiş yuvarlak planlı kulenin dâhil olduğu Kale kompleksi, Nikaia/İznik Kralı III. İoannes Dukas Vatatzes (1222-1254) tarafından yaptırılmıştır. 1304-1306 yıllarından itibaren Tripolis'in (Yenice) dâhil olduğu bölge Germiyanoğulları ile birlikte Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Son olarak 1429 da Denizli ve çevresine Osmanlı yönetimi hâkim olmuştur⁴⁸.

⁴⁴ Duman 2013, 182.

⁴⁵ Ramsay 1887, 357; Ramsay 1890, 134.

⁴⁶ Duman 2013, 184.

⁴⁷ Duman 2013, 184.

⁴⁸ Duman 2013, 185-187.

1.2.1. Tripolis'te Yapılan Arkeolojik Araştırmalar

1660'lı yıllarda Tripolis'e ziyarete gelenler arasında Thomas Smith⁴⁹, kentte kale ve tiyatronun önünde gördüğü antik yapılara ait kalıntılardan bahsederken, 1764-1765'de Richard Chandler⁵⁰, Tripolis'in yaslandığı tepenin zirvesinde yer alan kale ve burada yaşayanlar hakkında bilgi vermiştir.

1836'da William Hamilton⁵¹, Lykos Vadisi kentlerinden Laodikeia, Hierapolis ve Tripolis'i ziyaret eder ve bu bölgenin haritasını çıkartır fakat Tripolis'te yer alan kalıntılar üzerinde durmaz⁵². Seyyahların ziyaretlerine ve gezi notlarına dayanılarak verilen Tripolisle ilgili ilk bilgilerin ve tespitlerin dışında bilimsel anlamda ilk kazılar 1990 lı yılların başından itibaren başlar.

Tripolis 1. Dönem kazıları, 1993 yılında Denizli Müze Müdürlüğü tarafından kazı ve temizlik çalışmaları olarak gerçekleştirilmiştir. Müze tarafından yapılan kazı çalışmaları, antik kentin merkezine yakın bir alanda yer alan doğu-batı doğrultulu ana cadde üzerinde yapılmış ve çalışmalar sonucunda ana caddenin 9 x 27 m'lik bölümü ortaya çıkartılmıştır. Aynı alanda caddenin kuzey portiğinin bir kısmının in-situ olarak sütun, arşitrav-friz ve geison bloklarından oluşan kısmı tespit edilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapıldığı düşünülen caddenin kuzey sütun sırasının bulunduğu alanın, Erken Bizans Dönemi'nde bir sur duvarı ile kapatılmış olduğu anlaşılmıştır. Sur duvarının bir bölümünde ortaya çıkarılan künk sisteminin, yakınında bulunan Bizans Dönemi'ne ait bir çeşme ile bağlantılı olduğu ve bu çeşmenin diğer yapılara su sağlayan bir dağıtım merkezi olduğu açığa çıkmıştır⁵³.

Tripolis 2. Dönem Kazıları 2007-2009 yılları arasında Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığında, Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim Üyeleri'nden Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan'ın bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları kapsamında, Denizli Müze Müdürlüğü başkanlığınca gerçekleştirilen 1. Dönem Kazıları'nda ana caddede, kazı yapılan alanın üzeri doğa koşulları nedeniyle tamamen kapanmış, bu nedenle 2. Dönem Kazılarında caddenin temizlenerek

⁴⁹ Smith 1678, 245.

⁵⁰ Chandler 1971, 194.

⁵¹ Hamilton 1837, 34-61.

⁵² Duman 2013, 180.

⁵³ Ceylan 2000, 85-87. Sütunlu Cadde'nin 1993 yılı çalışma sezonunda ortaya çıkarılan bölümündeki Dorik düzenleme ile ilgili olarak, bk. Gider 2006, 25-31. Tübitak'ın Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri Çalışmalarının sonuçlarıyla ilgili olarak, bk. Atik-Erdem 2004, 9-40.

yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. 2. Dönem Kazı Roma Caddesi olarak adlandırılan doğu- batı yönlü Sütunlu Cadde'nin güneyinde yer alan, Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen birbirine bitişik olarak yapılan dükkân ya da ev olabilecek mekânlarda kazı çalışmaları yapılmıştır. 2008 ve 2009 yıllarında Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde ikişer aylık dönemlerde kazı çalışmaları devam etmiştir. Yüzey araştırmasının yanı sıra, Roma Caddesi olarak adlandırılan alanda ve Doğu Nekropolü'nde kazı çalışmaları yapılmıştır⁵⁴.

Tripolis 3. Dönem Kazıları, Denizli Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bahadır Duman'ın bilimsel danışmanlığı ile 2012 yılında başlarken, çalışmalar halen aynı ekip ile devam etmektedir. Kentin kamu yapılarının yer aldığı alanda birçok binada yapılan kazı çalışmalarının yanı sıra, 2012 yılında kentin topografik haritası çıkartılmaya başlanmış ve 2013 yılında çalışmalar uzman ekipler tarafından tamamlanarak, yapılar kent planı üzerine yerleştirilerek Ulusal kota bağlanmış ve dijital hale getirilmiştir⁵⁵.

⁵⁴ Erdoğan-Çörtük 2008, 107-138; Erdoğan 2010, 328-347.

⁵⁵ Duman-Baysal 2014, 633-634.

İKİNCİ BÖLÜM

KENT VE KENT PLANLAMA

2.1. Kent Devletlerinin Kuruluşu

“*Polis*” devlet ve kent ile birbirine karışmış kavram olup, coğrafi koşulların çoğu zaman sınırlandırmada etkin bir rol oynadığı ve çevre köyleri de kapsayan siyasi bir yapı olarak tanımlanabilir⁵⁶. Bu özelliği ile komelerin siyasi bir yaptırımı olmadığı düşünüldüğünde, polis kelime anlamı olarak neden devleti temsil ettiği, anlaşılabilir bir durumdur⁵⁷.

Polis’in yapısı ele alındığında, coğrafi bütünlüğü olan, siyasi yönetimin bir merkezde toplandığı yer olarak özetlenebilir. Tam bir bağımsızlığa sahip olan kent devleti, ekonomik açıdan da kendi kendine yetmek zorundaydı⁵⁸. Polis aynı zamanda Akarca’ya göre soyluların eseri ve bunun ilk evresini *aristokrasi* yönetimi oluşturuyordu. Bu yönetim klan başkanlarından meydana gelirken, *boule* adı verilen konseyde toplanılıyordu. Aristokratların yaptığı, fakat yazılı olmayan kanunlara göre adalet işleyişi sağlanabiliyordu. Daha sonra oligarşi, tiranlık ve demokrasi yönetim şekli, sırasıyla sosyal ve siyasi hayatı düzenlemede etkili olan idare tarzları olmuştur⁵⁹. Ian Morris’e göre “*polis*”, yurttaşlık kavramı çevresinde kurulan hiyerarşik ve karmaşık bir toplum olarak tanımlanmıştır. Bahsettiği toplumun, merkezi bir yönetime kamusal aidatlar ödemeyen ve aynı zamanda devlete sırtını dayamamış binlerce köylü haneden oluştuğunu belirtir. Aristokrasi sınıfının, kamusal bir gelir olarak köylüyü vergi veya kiralar yoluyla sömürülmesine izin verilmemiştir⁶⁰.

⁵⁶ Fenley 1977, 306; Cavaglieri 1949, 45; Akarca 1987, 19.

⁵⁷ Akarca 1987, 19.

⁵⁸ Akarca 1987, 19.

⁵⁹ Akarca 1987, 19.

⁶⁰ Morris 2000, 26. Aristoteles’e (I. 2) göre polis; “*son birlik, çeşitli köylerden oluşan şehir ya da devlettir. Bununla, hemen her bakımdan süreç tamamlanmıştır; kendi kendine yeterliğe erişilmiş ve böylelikle, yaşamın kendisini sağlamak için başlamışken, şimdi iyi yaşamı sağlayabilecek bir duruma gelmiştir. Bundan dolayı, içinden çıktığı daha eski topluluklar nasıl doğarsa, şehir-devleti de öylece yetkinlikle doğal bir topluluk biçimidir. Bu birlik, ötekilerin amacıdır ve bunun doğasının kendisi bir amaçtır; çünkü biz herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününe o şeyin doğası deriz-insan, ev, aile her şey o olmayı amaçlar...*” diye bahsetmiş ve devletin üstünlüğü hakkında şöyle devam etmiştir; “*üstelik şehir ya da devletin, aileden de, aramızdaki herhangi bir bireyden de önceliği vardır. Çünkü bütün parçadan önce gelmelidir. El ya da ayağı tüm bedenden ayırın, artık el ya da*

Yunan kentlerinin birçoğu Tunç Çağı yerleşimleri üzerine⁶¹, diğer kısmı da bu yerleşmelerin dışında, oturulamayan yerlerde kurulmuşlardır⁶². Komelerin büyümesiyle meydana gelen kentler dışında, zaten var olan ve dağınık halde küçük hane kümelerinin bir araya getirilmesiyle *synoikismos*⁶³ olarak kurulan kentler de vardı. Synoikismos da kendi içinde ikiye ayrılırdı; birincisi köylerin içlerinden birini siyasi merkez olarak seçmesiyle, ikincisi ise birkaç köyün yeni bir alanda, yeni bir kent kurmak için birleşmesiyle oluşmaktaydı. Kral Theseus'un Attika köylerini toplayıp, siyasi merkezi Atina⁶⁴ yapması ve Rhodos'un⁶⁵ MÖ 409-408 yıllarında üç kentin birleştirilmesi sonucu yeni bir şehir olarak kurulması, bu iki kuruluş çeşidine örnektir⁶⁶.

Kent kuruluşlarına neden olan ikinci bir etken ise kolonizasyon hareketleridir. Özellikle Tunç Çağı sonunda meydana gelen istilalar, ardından Ege adalarına ve Ionia bölgesine yapılan yerleşimler, kolonizasyon sonucu gerçekleşmiştir. MÖ 8. ve 6. yy.da Kuzey Ege, Akdeniz ve Karadeniz'e ilerleyen göçler de kolonizasyon hareketleri sonucunda oluşan yerleşimlerdir⁶⁷. Bu etkiler sonrasında oluşan yerleşimlerin en belirgin olanı Eski Smyrna⁶⁸ da görülür. MÖ 1000 yıllarında yerleşim başlamasına rağmen, MÖ 8. yy.a kadar yavaşça gelişmiş ve nüfusun artması ile bazı zorluklar da meydana gelmiştir. Artan nüfus ile birlikte kalabalıklaşan kentte, refah seviyesi düşmüş ve buna bağlı olarak yaşam koşulları değişmiştir. Farklı formda birçok konutun gelişigüzel şekilde yayılımı ve yoğun kalabalıklaşma, MÖ 8.

ayak olmaz (ancak nasıl taştan yontulmuş bir el ya da ayaktan söz edebiliyorsak, öylece adı kalır geriye). Böyle bir eylem sonucunda, onu o yapan güç ve işlevi yitirmiş olacağı için ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla, bunlar hakkında aynı sözcükleri kullanabiliriz, ama aynı şeylerin sözünü ediyoruz, diyemeyiz. Öyleyse, devletin hem doğal hem de bireyden önce olduğu apaçıktır. ”

⁶¹ Bu yerleşmelere Thebai, Atina ve Miletos örnek verilebilir. Ayrıca bu kentler Miken Dönemi yerleşimleri üzerine kurulmuştur.

⁶² Akarca 1987, 20.

⁶³ Kelime anlamı bakımından *synoikismos*, bir kentin kurulması için farklı grupların bir araya gelmesi anlamına gelebilir, fakat birkaç bağımsız topluluğu birleştirip daha büyük bir kent devletinin kurulması anlamına da gelebilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Cavanagh 2000, 106.

⁶⁴ Thukydides (II, I. 15).

⁶⁵ Rhodos'u synoikismos olarak oluşturan üç küçük kent; Kameiros, Ialisos ve Lindos. Anadolu'da MÖ 311'de Kebren, Skepsis, Neandria, Kolonai, Larisa, Hamaksitos yerleşimlerinin birleştirilmesiyle Alexandria Troas kenti oluşturulmuştur, bk. Akalın 1999, 1-16.

⁶⁶ Akarca 1987, 20.

⁶⁷ Akarca 1987, 21; Magie 2003, 3-5; Mumford 2013, 162.

⁶⁸ Ionia'ya göçler sırasında Smyrna, savunulması kolay olan körfezin içine doğru uzanan bir burun üzerine kurulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Gates 2015, 283.

yüzyılın sonunda gerçekleşen deprem sonrası son bulmuş, kent yeniden tasarlanarak düzenlenmiştir⁶⁹.

Arkaik ve Klasik Dönem Yunan halkına göre, kenti oluşturan fiziksel özellikler planlı evler, sur duvarları, limanlar, idari ve kamusal yapılar ve hatta konumlandığı alan, ikinci planda kalmıştır. Çünkü Pers istilası sırasında kentlerini terk etmek zorunda kalan Atinalılar için kenti oluşturan en önemli olgunun *topluluk* olduğu kabul görmüştür⁷⁰.

Kentlerin kurulmasında etkili olan bir diğer etken de, kralların fetihler sonrası başarılarını perçinleme ve propaganda amacıyla kurdukları kentlerdir. İskender ve İskender'den sonra krallıkların kurduğu birçok kent bu özellikteki kuruluşlardır⁷¹. İskender ve sonrasında da devam eden bu eylem, hem kent kurucusunun hem de burada yaşayacak olan halkın güç ve prestij kazanımının göstergesi olmuştur.

Hem Yunanlar hem de Romalılar için kentin kuruluşu belli bir sistem doğrultusunda gerçekleşiyordu. Kentlerinin kuruluşu ve kurucusu için ritüeller yapılır, toplumsal huzurun sağlanması adına dinsel ve siyasal olarak tasarlanırdı. Yeni bir kent kurulmadan önce tanrılara danışılır ve bu danışma işlemi Delphi'li kâhinlerin aracılığıyla gerçekleşirdi. Koloni gönderme kararı alındığında, koloni yerleşimcileri ana kentlerinden ateş alıp, dinsel törenler ve yeminlerle yeni koloniye bağlanırdı⁷².

Hellenistik ve Roma Dönemi'nde yöneticilerin katkısıyla, kentlerin büyümesi nedeniyle zarif kamu yapıları, gösterişli evler ve etkileyici kamusal alanlar, kent yaşamının göstergesi olmuştur⁷³. Pax Romana'nın kabul görmesine kadar kentlerin en önemli gereksinimi, savunma sistemleri olarak planlandı. Coğrafi konuma göre planlanan bu kentler, yüzey şekillerini savunma sistemi olarak kullanabilme düşüncesiyle seçilmiş olmalıdır⁷⁴.

Pausanias'ın Phocis'in küçük kenti Panopeus'u kastederek; *“hiçbir devlet yapısı, tiyatrosu ve pazar meydanı olmayan, su başındayken akarsuyu bulunmayan, halkı bir sel yatağının kıyısında dağ kulübelinde yaşayan, Panopeus nasıl bir kent*

⁶⁹ Owens 2000, 15; Benzer sorunlar Cyclades adalarından Andros'taki Zagora'da gerçekleşmiştir.

⁷⁰ Owens 2000, 15.

⁷¹ Akarca 1987, 21.

⁷² Akarca 1987, 21; Owens 2000, 9.

⁷³ Lomas 2005, 23; Owens 2000, 2.

⁷⁴ Owens 2000, 2.

olarak görülebilir?” diye sorar⁷⁵. Aristoteles (VII, 11) ise “...şehrin kurulacağı yer, bir yamaç olmalıdır. Bu, bulmayı umacağımız bir şeydir, fakat şu dört noktayı da göz önünde tutmalıyız. Birincisi ve en önemlisi, şehrin konumunun sağlığa elverişli olmasıdır. Doğuya bakan ve gündoğusundan rüzgâr alan bir yamaç, sağlıklıdır, öylesi de havanın güzel geçmesini sağlamakla birlikte, kuzey rüzgârından korunmuş (dulda) bir yamaçtan iyidir. Sonra şehrin yeri, bütün toplumsal ve askeri etkenlere elverişli bulunmalıdır.” ve “Halkın sağlığı düşünölmek gerektiği için, bu iş bir ölçüde şehrin en iyi yerde kurulmasına ve doğru yana bakmasına, bir ölçüde de temiz su sağlanmasında bağlı olduğundan, buna da büyük önem gösterilmelidir. Kuruluş yerini ve su durumunu özellikle söylüyorum, çünkü hava ve su, en sık ve sürekli olarak kullandığımız şeyler oldukları için bedence sağlığımızı en çok etkilerler. Dolayısıyla, bütün halkın iyiliğini gerçekten isteyen bir devlette, insanların içecekleri su başka amaçlarla kullanılacak sudan ayrılmalıdır.” diye bahsederek hem MÖ 4. yy.da hem de MS 2. yy.da kentlerin kuruluşunda ön planda tutulması gereken en önemli etmenin, kentin fiziksel donanımının yanında, sağlıklı toplumlar olgusu üzerinde birleşmesi dikkat çekicidir.

⁷⁵ Owens 2000, 3.

2.2. Kent Planlamasının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Kentler planlanırken ekonomik ve coğrafi nedenler temel alındığı gibi aynı zamanda savunma, estetik kaygı ve halkın sağlıklı bir ortamda yaşaması gerekliliği ilkesi gibi etmenler de önemli rol oynamıştır. Kent planları incelenirken, sistematik açıdan gelişme sırasına göre düzensiz ve düzenli plan olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir⁷⁶.

2.2.1. Düzensiz Kent Planı

Düzensiz planlı kentler, daha çok eski yerleşim üzerinde büyüyen ve gelişen kentler olarak tanımlanmaktadır. Evler karışık ve iç içe geçmiş, caddeler ise topografyanın konumuna göre inişli ve çıkışlı planlanmıştır⁷⁷.

MÖ 12. yy.da Miken uygarlığının çöküşü, Yunan kentlerinin yönetimini de derinden etkilemiştir. Siyasi yönetim olarak Saray sistemi, artık merkezi bir yönetim olarak görülmemektedir. Bu dönem de Tunç Çağı yerleşimlerinde nüfus azalarak, kentler boşalmış ve Miken kentinin merkezi noktası, yöneticinin yaşadığı yerin bulunduğu kale olarak planlanmıştır. Kent dağınık bir şekilde evlerle sarılmış, dar ve engebeli geçitlerle birbirlerine bağlanan sokaklarla çevrilmiştir. Tunç Çağı sonrası ekonomik ve yaşamsal zorluklar, kent düzenlemesinde değişikliğe yol açmıştır. Miken döneminde yapılmış yoğun yerleşim, yerini daha seyrek bir düzene bırakmıştır. Savunma amaçlı kent planlamacılığı ön plana çıkmış ve savunulabilir yüksek bir tepe yerleşim alanı olarak seçilmiştir. Zamanla bu tepelerin yamaçlarına yerleşim amaçlı evler yapılarak, bir köy yerleşimi düzeyinde gelişmiştir⁷⁸.

Atina ve Korinthos erken yerleşimin Ege çevresindeki çoğu kentte olduğu gibi, dağınık ve belli bir sisteme bağlı olmayan bir özellik gösterir. MÖ 9. yy.da Korinthos yerleşimi, “Tapınak Tepesi” diye adlandırılan yerde başladı ve daha küçük yerleşimler kent alanı içerisinde, doğal kaynaklara yakın yerlere yerleştiler. Kentin en uç noktası olan Akrokorinth Akropolisi, korsan saldırılarına karşı önemli bir savunma alanıydı. Yine aynı yüzyıllarda Atina kenti de, en güvenilir yerlerinden olan

⁷⁶ Akarca 1987, 29.

⁷⁷ Akarca 1987, 29.

⁷⁸ Owens 2000, 12.

Akropolis'in alt yamaçlarına kurulmaya başlamıştır. MÖ 8. yüzyılın sonlarından itibaren Aeropagus yamaçlarına ve sonraki agora alanına doğru genişledi⁷⁹.

2.2.2. Düzenli Kent Planı

İlk düzenli kentler MÖ 7. yy. sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Batı Anadolu'ya gelen kolonilerin, yeni yerleşimler kurduğu zamana denk gelen bu dönemde, yerleşmelere yeni bir düzen verme fikri, arsaların eşit olarak parsellenmesine yol açmıştır⁸⁰. Miletos'ta da yapılan araştırmalar sonucu Arkaik Dönem'de Miletos'un düzenli bir plana sahip olduğu ortaya çıkmıştır⁸¹. MÖ 494 yılında Persler tarafından tahrip edilmesinin ardından, yeniden gelişen kent, Anadolu'da Hippodamos'un ilk ızgara planını uyguladığı yer olmuştur⁸².

Eski Smyrna'da MÖ 7. yy. sonunda şehir evlerinin kuzey-güney yönünde, fakat gevşek bir düzende inşa edilmiş olduğu bilinmektedir⁸³. Smyrna'da Athena Caddesine dik olarak düzenlenmiş ve birbirlerine paralel sokakları ile geometrik bir plan görülmektedir. Hippodamos'un keskin düzenli ızgara planı yerine, evlerin konumundan yola çıkılarak planlanan bu düzenin, Hippodamos kent planının ilk evresi olduğu düşünülmektedir⁸⁴.

MÖ 5. yy.da kent planlama fikri, gereksinimlerin ortaya çıkmasıyla ve mimarların ideal kent anlayışıyla birleşmesiyle, kent ve yapı geleneğinde hızla değişime yönelmişti⁸⁵. Yerleşim alanı bireylere verilmeden önce, sorumlu yönetici tarafından sistematik bir biçimde ayrılmıştır. Düzenli kent planı, paralel ve dikey sokaklarla ızgara tarzında yerleştirilen plandır. Aristoteles'in bu tarz için "*yeni tarz*" olarak bahsetmesinden, MÖ 4. yüzyılda, düzenli ve düzensiz planlı kentlerin "*eski-yeni tarz*" olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır⁸⁶.

MÖ 5. yy.a kadar bilinen kent plancısından bahseden herhangi bir kaynağa henüz ulaşılamamıştır. Her ne kadar Miletos'lu Hippodamos tarihte ilk kent plancısı

⁷⁹ Owens 2000, 13-14.

⁸⁰ Wycherley 2011, 35; Akarca 1987, 31.

⁸¹ Niewöhner 2016, 29; Akarca 1987, 32-33.

⁸² Cavaglieri 1949, 52; Akurgal 1993, 447; Wycherley 2011, 33-37; Boyd-Jameson 1981, 333.

⁸³ Akarca 1987, 32-33.

⁸⁴ Akurgal 1996, 139; Akurgal 2002, 215; Ward-Perkins 1974, 14.

⁸⁵ Wycherley 2011, 29.

⁸⁶ Gorman 1995, 393; Akarca 1987, 29.

olarak bilirse de, bazı kentleri planlayıp planlamadığı konusu tartışmalıdır⁸⁷. Aristoteles'e göre Miletos'lu Hippodamos⁸⁸, Piraeus kentinin yapısının düzenlenmesini ve kent planını oluşturmuştu⁸⁹. Bazı kaynaklar tarafından, Rhodos (MÖ 408) ve Thourioi (MÖ 443) kentlerinin Hippodamos tarafından planlandığı düşüncesi tartışılmıştır⁹⁰. F. Haverfield ve R. E. Wycherley, Strabon'un Rhodos'un kuruluşu ile ilgili mimarlara kuşkuyla yaklaşmasına dayanarak, Rhodos'u planlamak için Hippodamos'un çok yaşlı olduğundan bahsetmektedirler⁹¹. Diğer yandan E. J. Owens, Aristoteles'in Hippodamos yöntemi olarak bahsettiği yöntemin planlı ancak savunma için eski yerleşimin daha güvenli olduğunu ileri sürer⁹².

MÖ 5. yy.da Ege ve İtalya'da, *Gelişkin Izgara Planı* hemen hemen aynı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Gelişkin ızgara planında sokaklar dar ve geçit görevinde kullanılmış, ızgara görünümündedir. Sokaklar ızgara şeklinde çizildiğinden kent anıtsallıktan uzaklaşmış ve plan kabaca görünüm kazanmıştır. Bazı kentlerde sokaklar ızgarayı çapraz keserek, kentin uzaklık sorununu çözmüştür⁹³. Şehrin genel planında adaların ölçüleri ve oranları genelde hem bölge hem de dönem özelliklerine göre değişse de, çoğu zaman eşit planlanmıştır. Kent planı halkın faydalanabileceği sade bir sisteme göre düzenlenmiştir⁹⁴. Konutların oluşturduğu mahalleler, günlük ve sosyal yaşamın yer aldığı merkezin etrafına kümelenmiştir⁹⁵. Izgara planı, eğimli ve dik arazide hareket kazanarak, setleme

⁸⁷ Owens 2000, 4; Wycherley 2011, 36.

⁸⁸ Aristoteles (II. 8), Hippodamos'tan şöyle bahsetmektedir: “*Euryphon ve Milesian'ın oğlu Hippodamos Miletoslu'du. Edimsel olarak bir anayasal düzeni kurmaya çalışanlar bir yana bırakılırsa, en iyi devlet üstüne ilk konuşan odur. Şehirleri semtlere ayırmayı o bulmuş ve Peiraeus'un sokak planlarını yapmıştır. Başka insanlardan farklı olma tutkusu, onun çeşitli bakımlardan garip bir yaşam sürmesine yol açmıştır. Birçokları, Hippodamos'un uzun saçları ve pahalı takılarıyla, fakat aynı zamanda ucuz, ama sıcak tutan, yaz kış giyilen elbiseleriyle tuhaflıklarını fazla ileriye götürdüğünü düşünmüşlerdir. Bundan başka, doğa bilimi uzmanı sayılmaktan hoşlanırdı. Hippodamos, onbin nüfuslu bir şehir tasarlamıştı; halkı üçe bölüyordu; usta işçiler (zanaatkarlar), tarımcılar, silah taşıyıp ülkeyi savunacak kişiler. Toprak da üç bölüme ayrılacaktı: biri kutsal, biri kamusal, biri özel; tanrılara tapmanın giderleri kutsal toprakların ürünüyle karşılanacak, savunucular ortak, tarımcılar özel topraklardan beslenecekti...*”

⁸⁹ Burns 1976, 415.

⁹⁰ Burns 1976, 415; Haverfield 1913, 6; Wycherley 1964, 135; Gill 2006, 2; Wycherley 2011, 36. Strabon (XIV, 2. 9), “...söylentiye göre Rhodos, Peiraeus'u kuran mimarlar tarafından kurulmuştur” diye bahsetmektedir.

⁹¹ Haverfield 1913, 7; Wycherley 2011, 36.

⁹² Owens 2000, 5.

⁹³ Owens 2000, 33-34.

⁹⁴ Akarca 1987, 34.

⁹⁵ Platon (745b-c) kentlerin kuruluşu için, “*Kent için bütün öteki elverişli koşullara sahip olan bir yer seçildikten sonra, kenti ülkenin olabildiğince ortasına kurmak... Sonra da, başta Hestia, Zeus ve Athena tapınakları olmak üzere, kutsal yerler belirlenip, buraya “akropolis” adı verilerek çevresi çevrildikten sonra, buradan hareketle tüm ülkeyi ve kenti on iki parçaya bölmelidir.*”

yapılmasına neden olmuştur. Bunun en belirgin olarak görüldüğü kentler Priene, Halikarnassos, Latmos Herakleia'sı ve Knidos'tur⁹⁶.

Izgara planı uygulanırken sokak düzeni iki sistemde çiziliyordu: *İtalya tipi sokak sistemi* ve *Ege tipi sokak sistemi*⁹⁷. İtalya tipi sokak sisteminde geniş cadde ve dar sokak uygulaması ön planda tutularak tasarlanmıştır. Insulalar dikdörtgen formlu planlanmıştır. Ege tipi ızgara planında ise insulalar birbirine eşit, sokaklar dar ve aynı genişlikte çizilmiştir. MÖ 5. ve 4. yy.da dama tahtasına benzeyen bir plan görülürken, şehrin ana merkezinden geçen ve diğer sokaklara bağlanan sokağın daha geniş olması gerektiği düşünülmüştür. Özellikle agoranın bulunduğu bu merkezi sokağın genişletilmesi için, bir yandaki insulanın daraltıldığı ve sokağın iki metre genişletildiği olmuştur⁹⁸.

⁹⁶ Büyüközer 2013, 142-142.

⁹⁷ Akarca 1987, 34.

⁹⁸ Olinthos'da kent planı teoride eşit sokaklar olarak çizilmişken, uygulamada kentin ortasından geçen bir sokak iki metre daha genişletilmiştir. Agorada bu sokak üzerinde planlanmıştır. Bu dönemde şehrin ortasından ve agoradan geçen, diğer sokakların genişliğinden iki kat daha geniş sokaklar planlanmıştır.

2.2.2.1. Hellenistik Dönem Kent Planı

Kentler Hellenistik Dönem’de en büyük başarısı olarak gördükleri bağımsızlıklarını artık kaybetmişlerdi⁹⁹. Bu dönemde ızgara planı birçok kentte kullanılmaya devam etse de Büyük İskender’in kazandığı zaferler sonucu ortaya çıkan yeni siyasal ve sosyal şartlar, fethedilen topraklarla birlikte değişen kent algısı, Hellenistik Dönem kentlerinin ayırt edici özellikleri olmuştur. İskender’in fetihleri ve haleflerinin kurduğu krallıkların politik koşulları, Asya ve Hellen dünyasında yapılanma ile inşa faaliyetlerinde güç gösterisine dönüşen bir algıya neden olmuştur. Klasik Dönem kent planı anlayışının devam etmesi, krallıkların ihtişamlı anıtsal yapılarıyla sentezlenerek yeni bir birleşimi ortaya çıkardı. Izgara planının hem temel basitliği hem de işlevselliği, bu klasik anlayışın devamının nedeni olmuştur. Hellenistik Dönem’de yeni yöneticilerin propaganda aracı olarak gördüğü kentler, yeni planlama ile inşa edilmelerinin yanı sıra, mevcut plana sahip olanların da revizyona gidilmesine neden olmuştur.

Hellenistik Dönem Batı Anadolu’unda var olan dağınık yerleşimler, krallık yönetimiyle birlikte yeni kent devletler haline gelmiştir. Mevcut bir yerleşimin üzerine kurulu olan bu kentlere yeni bir kent planı uygulamak yerine, akropol inşası yapmayı düşünmüşlerdir. Bunun için bir tepe noktası seçilmiş, yerleşim bir ovaya hâkim şekilde konumlandırılmıştır. Araziye uydurmak adına setlemeler veya arazi doldurularak düzlükler oluşturulmuş ve bu alanlarda kamusal yapılar oluşturulmuştur¹⁰⁰. Klasik Dönem’de tekil yapılarda gerçekleştirilen anıtsallık düşüncesi, kentlerin tasarımı ve görsel kompozisyonla birleştirilmiştir. Arazinin eğimli ve hareketli olmasından faydalanılarak, topografya ile doğal bir şekilde etkileyici silüetler oluşturulmaya başlanmıştır¹⁰¹. Özellikle MÖ 3. ve 2. yy.da kralları tarafından kurulan Pergamon, tam anlamıyla Hellenistik bir yerleşimdi ve Hippodamos kentlerinin aksine zor bir kent planının sonucunda meydana gelmiş bir kentti. Pergamon’da Yukarı Kent’e yerleştirilen yarım ay biçimli ihtişamlı yapılar ve yamaca büyük bir beceri ile yerleştirilmiş tiyatro ile kentte genel anlamda ustaca uygulanan bir plan yapılmıştır¹⁰².

⁹⁹ Wycherley 2011, 45.

¹⁰⁰ Tanaç 2000, 87-90.

¹⁰¹ Owens 2000, 76.

¹⁰² Pirson 2014, 208-209; Parrish 2001, 9; Wycherley 2011, 47.

Krallık dönemiyle birlikte ekonominin güçlenmesi ve böylece anıtsal yapıların artması, bazı kentsel değişimlere de neden olmuştur. Özellikle kamu yapıları, Hellenistik Dönemin özelliği olan stoalarla birbirlerine bağlanmış ve kent merkezlerini ihtişamlı bir bütün olarak algılanmasını sağlamıştır.

Büyük İskender haleflerinden Lysimakhos da Küçük Menderes Nehri'nin taşmasıyla Ephesos limanının dolması ve ovanın bataklığa dönüşmesi nedeniyle, kenti Bülbül Dağı eteklerine taşımıştır. Yeni kent Ephesos Bülbül Dağı etekleri ile Panayır Dağı'nın batı ve güney bölümlerine setleme yapılarak kurulmuştur¹⁰³. Seleukos Kralları ise hâkimiyetlerini sürdürmek ve başta Hellen kültürünün merkezleri olmak üzere, Hellen tarzında yeni kentler kurmuşlardır. Kenti ikiye ayıran ve sokaklara bağlayan ana merkezli bir cadde, konut insulaları için ayrılan matematiksel bir oran ve kente hâkim bir kale olarak planlanmıştı¹⁰⁴. Seleukoslar'ın kurdukları kentler askeri, siyasi ve ticari nedenler gözetilerek kurgulanmıştı¹⁰⁵. Seleukos kentleri Ege tipi ızgara planına göre tasarlanmıştı, sokaklar Ionia sokaklarına göre daha geniş ve ada oranları standart ölçülerdeydi. Savunma amaçlı araziye takip eden surlar, geniş alanları da içine alıyordu¹⁰⁶. İlk Seleukos kralı Nicator başkentini MÖ 300'de Antiokheia'da kurmuş ve kent ova üzerinde Orontes nehri, doğuda Silpius Dağı arasında konumlandırılmıştı. Hellenistik kent önce Orontes nehrinin doğu kısmına sınırlandırılmışsa da, I. Seleukos'un halefleri ve Romalılar tarafından daha da genişletildi¹⁰⁷.

Seleukoslar tarafından çok fazla Laodikeia ismi verilen kent olduğundan, Lykos nehriyle ayırt edilen Lykos Laodikeiası, MÖ 3. yy.ın ortalarında Seleukos Kralı II. Antiokhos tarafından kurulan kentlere diğer bir örnektir.

¹⁰³ Akarca 1987, 48.

¹⁰⁴ Owens 2000, 80.

¹⁰⁵ Akarca 1987, 54.

¹⁰⁶ Akarca 1987, 47.

¹⁰⁷ Owens 2000, 80.

2.2.2.2. Roma Dönemi Kent Planı

Roma İmparatorluğu en güçlü döneminde oldukça geniş bir alanı yönetmekte ve bu geniş alanı yönetirken bazı sorunlar açığa çıkmaktaydı. Farklı kültür ve farklı inanç sistemlerine sahip halkın, hem barış hem de güvenliğini sağlamak için bazı sorunlarla karşı karşıya gelmişti. Bu sorunları çözmek adına merkezi yönetim büyük ölçüde kente bağlandı ve kentler İmparatorluğun yönetiminde ilk basamak oldu. Yerel yönetim, İmparatorluğa karşı sorumluluk sahibi olarak hem barış ve güvenliğini sağlayacak hem de Roma uygarlığını yayarak kentlerin gelişmesine destek olacaktı¹⁰⁸.

Roma Dönemi'nde kent planlamasında Yunan ve Etrüsk etkileri halen devam ederken, eyaletlerde askeri savunma ve kale planlaması üzerinde yoğunlaşma söz konusudur¹⁰⁹. Romalılar eyaletlerinde yeni kentler kurarlarken ve mevcut kentleri büyütüp, geliştirirken İtalya kolonilerinde denedikleri ve başarılı buldukları teknikleri kullandılar. Her ne kadar teknikler aynı olsa da, ortaya çıkan sonuç her zaman aynı olmuyordu. Coğrafi, sosyal ve tarihsel faktörler, kentlerin yerel özelliklerine göre şekilleniyordu. Kentlerin temelini oluşturan ızgara plan sistemi, yerel özelliklerin ve kaynakların izin vereceği ölçüde kentlerin gelecekte gelişmesinin önünü açmış oldu¹¹⁰.

Kentler kurulurken doğal savunma özellikleri değerlendirilerek konumlandırıldılar. Pax Romana gerçekleşene kadar en önemli ve en büyük ilgi kent surlarına verilmiştir. Kent surları içinde yaşanan toplulukların bağımsızlığını ve siyasal güvenliğin göstergesi olarak düşünülmüştür. Hellenistik Dönem'e kadar sur duvarları kent planına göre tasarlanmamış, aksine hem kentin ileride genişletilme düşüncesiyle yararlı olacağı hem de askeri ve sivil açıdan daha güvenli olacağı planlanmıştı. Hellenistik Dönem'de kent planına uydurulan sur duvarları, kent kapıları ve sokakları ile ilişkilendirildi. Roma Dönemi'nde ana caddeler *cardo ve decumanus maximus* kentin merkezinden doğrudan kapılara ulaşmaktaydı ve *pomeria* adı

¹⁰⁸ Owens 2000, 123.

¹⁰⁹ Perring 2000, 281; Cavaglieri 1949, 29.

¹¹⁰ Owens 2000, 135. Vitruvius (I, IV): “çok sağlıklı bir arazinin seçimi öncelik taşır. Bu arazi yüksek olmalı, sis ve kırağı yapmamalı, ne fazla sıcak, ne de fazla soğuk, ılımlı bir iklimi bulunmalıdır...” diyerek kentin nasıl bir yere konumlandırılmasından bahsetmiştir.

verilen çevre yolu surların içinde dolaşmaktaydı. Barışçıl politikalar sonrası kent surları önemini yitirdi ve kent içi- dışı ayrımı daha aza indirgenmiş oldu¹¹¹.

Kentin siyasal ve yönetim alanı, forumda şekillendirilirken, kentin kalbi olan bu yer diğer yerleşim alanlarına sokak ağı ile bağlanırken, bazen de ızgara sistemine uymayan çapraz sokak ile kısaltılmıştır¹¹². Forum tıpkı Akropolis gibi Roma Dönemi kentlerinin bağımsızlık simgesi olmuştur ve toplumsal merkezi bir alan olarak kullanılmıştır. Diğer özelleşmiş yapılar geliştirilinceye kadar, yurttaşların eğlenebileceği, etkinliklerin düzenlendiği ve yarışmaların yapıldığı yer olarak yine agoralar kullanıldı¹¹³. Kentin siyasi, idari, sosyal ve ticari merkezi olan forumlar kentin ortasında, düzensiz ya da dikdörtgen planlı bir meydandı. Forumlar erken dönemlerde genellikle, kamusal ve ticari yapılar tarafından çevrelenmiş, açık mekânlar halinde tasarlanmıştır. İlerleyen dönemlerde resmi bir anlam kazanan forumlar, tören alanının pazar alanlarından ayrılmış ve arka fondaki karmaşık görüntüyü gizlemek için portiko eklenmiştir. Forumların açık bir şekilde planlanması, insanların rahat hareket etmesini sağlayacak ve ister toplantı ister pazar yeri olsun, denetim sağlanmasında güçlükler yaşatacağı. Bu bakımdan sonraki dönemlerde kapalı forumlara kapılar yapılmış veya nöbetçilerle denetim kontrol altına alınmıştır¹¹⁴.

Su yapılarında hidrolik sistemi kavrayıp, hem mimari açıdan hem de inşaat mühendisliği bakımından önemli sayılan su kemerlerinden geçirdikleri suları istedikleri yapılara iletmişlerdir¹¹⁵. Roma Dönemi'nde halk hamamlarının plan gelişimine uygun olarak, yaygınlaşması da dikkat çekici özelliكتedir. Hamamlardaki simetri, Palladio'nun Nero Hamamları (MS 62) planında genel anlamda uygulanmış ve İmparatorluk Dönemi'nin ortasında ve sonunda ilke haline gelmiştir. Bu plan uygulaması Hadrianus Dönemi'ne kadar devam etmiş ve bu dönemde yapılan büyük Leptis Magna Hamamları (MS 126-127) dönem özelliğini yansıtan en önemli

¹¹¹ Owens 2000, 154-155.

¹¹² Ephesos'ta iki agorayı birbirine bağlayan çapraz bir sokak için, bk. Scherrer 2001, 65, fig. 3-9.

¹¹³ Owens 2000, 3.

¹¹⁴ Perring 2000, 287. Tripolis'te Kemerli Agora'nın batı girişinde, Geç Hellenistik Dönem'e ait ahşap bir kapısı olduğu tespit edilmiş ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde kapı giriş seviyesi yükseltilerek üst kısmının pişmiş toprak tuğlalarla kapatıldığı ortaya çıkarılmıştır. Duman-Baysal 2014, 639.

¹¹⁵ Deighton 1999, 21.

yapılardan olmuştur¹¹⁶. Aynı zamanda toplumsal bir merkez haline gelen hamamlar, Anadolu'da gymnasiumlarla birlikte planlanmaya başlanmıştır¹¹⁷.

Roma tiyatrolarında sahne binalarının süslemelerle zenginleştirilmesi ve yarım daire şeklinde oturma sıraları boyunca yükselmesi, hem seyircinin hem de sahnede yer alan sanatçıların dış dünya ile aralarında sınır oluşturmuştur. Ayrıca Roma tiyatrolarında orkestra, Yunan orkestralarında olduğu gibi sahnenin bir devamı olarak kullanılmamış, yarım daire planında küçültülerek, oturma sıraları ile birlikte bir bütün olarak ele alınmıştır. Tiyatro oyunlarında işlenen konularda tıpkı plan ve işlevsellikte görülen değişiklikler gibi farklı konular içeren oyunlar da sahnelenmeye başlanmıştır. Özellikle Yunan oyunlarında işlenen dini törenler ve destansı oyunlar yerine, müstehcen komediler, Roma Tiyatrolarında görülen yeniliklerden bir diğeri olmuştur¹¹⁸.

Tiyatroların doğal bir eğime oturtulması ve stadiumun düz bir geniş araziye inşa edilmesi gerekliliğinden, daha çok kent merkezinin dışında planlanmışlardır. Roma Dönemi'nde yapımına önem verilen eğlence ve dinlenme ağırlıklı yapılar, konumlarının uygunluğu söz konusu olduğunda gruplar halinde planlandığı da görülebilmekteydi. Kentin dış mahallelerine konumlandırılmış olsalar bile gymnasium, hamam ve tiyatrolar birbirleriyle yakın inşa edilmiş ve kanalizasyon ile sokaklar kente doğrudan bağlanmışlardır¹¹⁹.

Roma konutları her ne kadar farklı gelenek ve uygulamaları yansıtırsa da, orta sınıfa ait klasik konut planını, bir tanesi daha büyük odalarla çevrili olan üzeri açık avlulardan meydana gelen yapı olarak tanımlanabilmekteydi¹²⁰. Özellikle villa yapılarında mozaik döşemeler dönemin modası haline gelerek, kullanımında büyük bir artış tespit edilmiştir¹²¹.

Ekonomik modellerin oluşturulması için kentlerin ticari anlamda yönetilmesi de Roma Dönemi'nde ideal kentin temellerini oluşturan önemli bir faktör olarak

¹¹⁶ Wheeler 2004, 102-105.

¹¹⁷ Owens 2000, 157.

¹¹⁸ Wheeler 2004, 112-113.

¹¹⁹ Owens 2000, 157.

¹²⁰ Wheeler 2004, 119-120.

¹²¹ Perring 2000, 292.

ortaya çıkmıştır. Özellikle tarımsal faaliyetleri güçlü olan kırsal yerleşimlerin, kent statüsüne geçirildiğinde ekonomik gelir, kentsel yatırımlar olarak geri dönmüştür¹²².

Roma Döneminde kentler, *Pax Romana*'nın sağlamış olduğu yeni gelişim ve değişimlere açık oldular. Kentlerin önde gelen yurttaşların arasında hem kent içinde hem de kentler arasında rekabet olgusu yaratıldı ve böylece yurt sevgisinin getirdiği bu yenilik, kentlerin gelişmesinde büyük rol oynadı¹²³. Bazı kentler zengin yurttaş veya patronlar sayesinde gelişirken, bazı kentler de kentsel gelişim için resmi yardım alarak bunu sağlamışlardı¹²⁴. Fakat kamu yapıları inşa edilirken, parasal destek kentli yurttaşlara bırakıldı. Kamu yapılarının inşası sonrası bakım ve onarım için de parasal yükümlülükler devam etmekteydi¹²⁵.

Roma İmparatorluğu tarafından yaratılan rekabet duygusu sonucunda, geniş kamu hizmetleri sağlandı ve ihtişamlı yapılarla birlikte inşaat faaliyetlerinde büyük bir artış oldu¹²⁶. Rekabetin olumlu sonuçlarının yanında bazı olumsuz faktörler de ortaya çıktı. Kentlerini güzelleştirme ve beğendirme isteğiyle, yurttaşların gelirlerine büyük bir yük getirildi. Prestij büyümesine kapılan kentin önde gelen yurttaşları, ihtişamlı armağanlar bağışlayarak, kentin küçük ama önemli sorunları çözmeyi göz ardı ettiler¹²⁷. Rekabetin getirmiş olduğu kişisel çıkarlar sonucunda birçok ihtişamlı yapı kaynak yetersizliğinden ya yarım kalmış ya da kötü tasarlanmıştı.

Roma Dönemi'nde Miletos, Pergamon, Ephesos, Smyrna gibi büyük kentler daha da büyüdü ve varolan yapılara yenileri eklenirken, eski yapılar da yenilendi. Özellikle Miletos kenti Marcus Aurelius'un yönetiminde büyük gelişmelere sahne oldu. Büyük tiyatro tamamlanarak, Marcus Aurelis'un karsı Faustina adına büyük bir hamam binasının inşası için önemli miktarda para yardımında bulunuldu. Anıtsal kemerler, anıtsal girişler ve sütunlu caddeler tüm kentlerde yaygın bir hale geldi. Kentleri ihtişamlı göstermenin yanı sıra geride kalan gösterişsiz ve sıradan yapıları gizlemek amacı da düşünülmüştü¹²⁸.

¹²² Parkins 2005, 82.

¹²³ Owens 2000, 123.

¹²⁴ Roma vergilendirme sistemi ile kentler, kırsalın kaynaklarından faydalanabilmek için önemsiz vergi ve harçlarla kent çevresinde veya kırsalda yaşayan toplum üzerinden güçlenmeyi hedeflemişti, bk. Corbier 2000, 237.

¹²⁵ Owens 2000, 148.

¹²⁶ Patterson 2000, 168; Lomas 2005, 29; Alcock 1989, 1.

¹²⁷ Owens 2000, 124. Plinius'un Bithynia'da bahsettiği yarım kalan kamu yapıları için; bk. Plinius, *Epistulae*, 36-39,45-54.

¹²⁸ Owens 2000, 142-143.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LYKOS VADİSİ KENTLERİ ÖRNEĞİNDE TRIPOLIS KENT PLANI VE MİMARİ YAPILANMA

3.1. Kent Planları

Tripolis, Messogis (Aydın Dağı) ile Tmolos (Bozdağları) Dağları'nın doğu uzantısı olan ve kentin kuzeyinde yer alan dik bir tepenin güney yamacında yer almaktadır. Kent merkezinin deniz seviyesinden yüksekliği 180 m iken, kentin en yüksek noktası olan Yukarı Kale'nin yer aldığı alan 390 m yüksekliğe sahiptir. Konumlandığı alanın doğu hattı boyunca kentin Lydia sınırları içerisinde olduğunu gösteren en önemli coğrafik oluşum, Büyük Menderes Nehri ile sınırlandırılmış olmasıdır.. Kent doğal savunma özellikleri değerlendirilerek konumlandırılmış ve kentin topografik yapısına uyularak, hippodamik tarzda gelişkin ızgara kent planı uygulandığı tespit edilmiştir. 3. Dönem Kazıları'nda elde edilen bulgular doğrultusunda, kentin 60 m x 45 m'lik (200 x 150 ayak) insulalara ayrıldığı anlaşılmış olup, kentin anayollarını oluşturan ve kentin ana aksından geçen doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'yi, kuzey-güney yönünde Hierapolis Caddesi'nin kestiği ortaya çıkartılmıştır (Fig. 3). Kentin merkezinde Agora boyunca yer alan ve kuzey-güney yönde cardo maximus (Hierapolis Caddesi), doğu-batı yönde decumanus maximus (Sütunlu Cadde) ile kesişen iki ana cadde, diğer sokaklara göre daha geniş tasarlanmıştır¹²⁹. Ana caddeleri dik kesen ara sokaklar ise hippodamik sisteme uygun bir şekilde ve topografik şartlar doğrultusunda daha dar ve yamaca doğru yükselir şekilde planlanmıştır. Roma Dönemi kent planlamasının en belirgin özelliklerinden biri olan ana caddelerin kentin merkezinden doğrudan kapılara ulaştığı sistem bütünü, Tripolis kent planında da uygulandığı tespit edilmiştir.

Kentte mimari yapılanmaya ait en erken örnekler MÖ 1. yy.a tarihlenirken, bölgede gerçekleşen depremler sonrası yapılarda birçok kez onarım ya da yeniden yapılanmaya gidildiği süregelen kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. MÖ 1. yy.a ait

¹²⁹ İskenderiye etkisi olan birbirini kesen iki geniş cadde tasarımının (Akarca 1987, 53), Laodikeia'da karşılığı Suriye Caddesini doğu-batı yönlü kesen Stadium Caddesi'dir.

yapıların tekrar onarımı ve imar faaliyetleri sonucunda, daha sonraki evrelerde de kullanılarak günümüze kadar korunageldiği tespit edilmiştir. MS 2. yy.dan itibaren imar faaliyetleri gerçekleşmeye devam ederken, sağlam kalabilmiş kamu yapılarının hippodamik sistemde insula ölçülerine uygun olarak yapıldığı anlaşılmıştır. Büyük Hamam yapısı 2 insula, Tiyatro 4 insula, Stadium 8 insula ölçülerinde planlanırken, yüzeyde sınırları tespit edilebilen Bouleuterion yarım ve kazısı tamamlanmış Agora ise 1 insulayı kaplamaktadır (Fig. 63, 66).

Tripolis'in yaklaşık 30 km kadar güney doğusunda yer alan Lykos Vadisi kentlerinden Laodikeia, kuzeydoğuda Lykos (Çürüksu), güneydoğuda Kapros (Başlıçay) ve güneybatıda Asopos (Gümüştay-Goncalı Deresi) olmak üzere etrafi ırmaklarla çevrilen düz fakat yüksek bir plato üzerine kurulmuştur¹³⁰. Kentin deniz seviyesinden yüksekliği 250 m ile 291 m arasında değişmektedir. Laodikeia'da hippodamik tarzda gelişkin ızgara plan sisteminde ve 42 m x 51 m (140 x 170 ayak) genişliğindeki kareye yakın insulalardan meydana gelmiştir¹³¹ (Fig. 4).

Lykos Vadisi'nin önemli kentlerinden olan Hierapolis'in kent planı¹³² hippodamik tarzda gelişkin ızgara planının birbirine dik sokak örgüsü ve yükseklik farklılıkları bulunan arazi üzerine yerleştirilmiştir. Kentin deniz seviyesinden yüksekliği 360 m ile 440 m arasında değişmektedir. Kentin plan sistemi 30 m x 75 m (100 x 250 ayak) genişliğindeki dikdörtgene yakın insulalardan oluşmaktadır¹³³ (Fig. 5). Hippodamik kent planına uygun dikdörtgen insulalı kent planı, Erken Bizans Dönemi'ne kadar değişikliğe uğramadan kentin jeomorfolojik yapısına uyularak gelişme göstermiştir¹³⁴. Hierapolis insulaları, kamu yapılarında hippodamik sisteme göre planlanmayarak, arazi şartlarının elverişliliği üzerine yerleştirilmiştir. Hierapolis Agorası'nın kentin hemen kuzey kapısının girişine planlanmış olması, kent planının arazi şartlarına göre oluşturulduğunu kanıtlar niteliktedir.

¹³⁰ Şimşek 2013, 47.

¹³¹ Şimşek 2013, 78.

¹³² Kent yerleşimi dört ana evreye ayrılmış ve bu evreler Hellenistik Dönem'den Iulio Claudius'lara, Flavius'lardan MS IV. yy sonuna, MS V-VII yy.in ilk yarısından Osmanlı Dönemi'ne kadar olan dönemi kapsayan ayrıntılı arkeolojik harita için bk. D'Andria-Scardozi-Spano 2008, 1-160.

¹³³ F. D'Andria'ya göre Hierapolis'teki insula oranları 35.64 x 86.13 m Olynthos ve 41.16 x 82.32 m ölçüleri ile Abdera kentleriyle karşılaştırılmıştır. D'Andria 2001, 99. Suriye'de yer alan Doura-Europos kentinin 35 x 70 m'lik insula oranları ve Palmyra Kapısı'na açılan tek ana caddesi ile de benzerlik taşımaktadır. Benech 2010, 404-405.

¹³⁴ Scardozi 2015, 19.

İnsulalar kentlerin topografik yapısına göre şekillendirilmiş ve ana cadde kenarına ticari yapılar planlanmıştır. Özellikle Tripolis ve Laodikeia'da yer alan merkezi agoralar, kentin ana noktası sayılan cardo ve decumanus maximusun kesiştiği noktalara kurulmuştur. Tripolis kent planında uygulandığı gibi her iki kentte de ana caddeler, kentin merkezinden doğrudan kapılara ulaşmaktadır.

Lykos Vadisi kentlerinden Laodikeia ve Tripolis'te yerleşimin Kalkolitik Dönem'den itibaren aralıksız olarak devam ettiği düşünüldüğünde, kentlerin düzenli bir dönüşümle varlıklarını sürdürmüş olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Yunan kentlerinde izlenen erken dönem yerleşimleri üzerine kurulmuş ve gelişmiş planlı kentlerin örneğini, Lykos Vadisi'nde Laodikeia ve Tripolis oluşturmaktadır. Arkeolojik bulgular doğrultusunda Lykos Vadisi'nde hippodamik planının temelleri Hellenistik Dönem ile birlikte kendini göstermektedir. Lykos Vadisi'nde MÖ 3. yy.dan sonra kurulan Seleukos kentleri, stratejik noktalara yerleştirilerek, merkezi otoritenin bölgedeki güvenlik ağını oluşturmuştur. Seleukos kentlerinin kuruluşu olasılıkla, bölgede tarım arazilerini hibeyle alan Makedon emekli askerlerin çekirdek yerleşimi sonucu oluşturulan kolonizasyon ile gerçekleşmiştir. Bu kırsal yerleşimin amacı, görevleri sona eren askerlerin ödüllendirilip, tatmin edilmesi ve aynı zamanda bölgede güvenliğin sağlanabilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Böylece Ege kıyılarından Suriye ana karayolu güzergâhının iç bölgeye bağlanan bölümüne kolaylıkla ulaşım sağlanmış olacaktır¹³⁵.

Tripolis'te en erken yapılara ait arkeolojik bulgular, Kemerli Yapı olarak isimlendirilen cryptoportiko ve Sütunlu Cadde'nin güney bitişiğinde yer alan Erken Bizans Dönemi mekânlarının zeminlerinin altında, Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen doğu-batı doğrultulu 1.50 m yüksekliğinde duvar kalıntıları ile ortaya çıkarılmıştır¹³⁶.

Tripolis kent planının yerleşim biçimi incelendiğinde Augusta Treverorum kent planı ile benzerlik göstermektedir. Kuzey-güney konumlu kenti batı yönü boyunca Moselle Nehri sınırlamakta ve iki ana cadde kesmektedir. Tiyatro ve stadium kentin ana yerleşim merkezinin dışında ve kuzeydoğu yönünde planlanmıştır¹³⁷.

¹³⁵ Ratté 2000, 133.

¹³⁶ Duman 2013, 191.

¹³⁷ Haverfield 1913, 42, fig. 30; Owens 2000, 131-132, fig. 46.

Laodikeia’da Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen yapılar ise Ephesos Caddesi Portikosu, Batı Tiyatrosu ve bir mezar yazıtında adı geçen Strategeion ile Gymnasium’un varlığı ile bilinmektedir¹³⁸. Ayrıca Hierapolis’in Hellenistik Tiyatrosu, konumu ve planı gereği kentin Hellenistik Dönem’den itibaren düzenli bir plana sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Hellenistik Dönem’den itibaren kentsel dönüşümün devam ettiği düşünüldüğünde, Lykos Vadisi kentlerinde sadece merkezi yönetim gücüyle sınırların genişletilmesi ve inşa faaliyetleri anlamında bir büyüme değil, bölgede yaşayan halkın arasındaki bağın ilişkilendirilmesi ve gelişmesi bakımından da önem taşımaktadır. Bölge kentleri arasındaki toplumsal etkileşim ile kentler arasında öne çıkma isteği ve rekabet duygusu, kentlerin fiziksel anlamda gelişmesine yol açmıştır.

3.2. Savunma Yapıları

Tripolis’te yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda Hellenistik Dönem’e ait savunma sistemine ait bir kalıntı henüz tespit edilememiştir. Kentin kuzeyde dik bir tepenin yamacında kurulmuş olması ve güneydoğu-doğu hattı boyunca Büyük Menderes Nehri’nin varlığı ile Tripolis’te doğal bir savunma sistemi oluşturulmuştur.

Tripolis’te MS 395-396 yılları arasında I. Theodosius ve Arcadius tarafından alınan kararla, kent surlarla çevrilmiştir (Fig. 6-11)¹³⁹. Kentin doğusunda yer alan yamaçlar üzerine 690 m uzunluğunda inşa edilen Erken Bizans (MS 4. yy. sonu MS 5. yy. başı) surları, Sütunlu Cadde’nin kuzey portiğini içine alarak batıya doğru 280 m ve Bouleuterion’un batısından 600 m kuzeye doğru ilerlemektedir. Surlar Roma Dönemi Tripolis kent yayılım alanının sadece 1/3’ünü çevirmekte olup, kentin geri kalan kısmı sur dışında bırakılmıştır.

Güney surları kentin merkezi caddesinden geçerek, Roma İmparatorluk Dönemi yapılarında kullanılan mimari bloklar ve kesme traverten bloklar kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Sur duvarının yüksekliği 5.60 - 6 m arasında

¹³⁸ Şimşek 2013, 28.

¹³⁹ Duman 2013, 184.

değişirken, kalınlığı 3.10 m olarak ölçülmüştür. Sur duvarından dolgu malzemesi olarak taş ve tuğla, bağlayıcı olarak ise kireç harç kullanılmıştır. Güney surlarda yapılan kazı çalışmalarında ve Sütunlu Cadde üzerinde yer alan (Fig. 7). Erken Bizans dükkânlarının varlığı, sur dışında da yerleşimin devam ettiğini göstermektedir.

Tripolis'te Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen doğu surları topografya göz önünde bulundurularak inşa edilmiştir. Doğu surlar kireç harçlı taş ve tuğla ile örülmüştür (Fig. 10-11). Bu bölümde surların yüksekliği 5 m ile 6.30 m arasında, kalınlıkları ise 2 m ile 2.50 m arasında değişmektedir. Kuzey ve güney olmak üzere surlara bindirme tekniği ile eklenmiş iki adet kapı bulunmaktadır. Kuzey kapı 4.30 m genişliğinde, güney kapı 2.50 m genişliğinde yapılmıştır. Ayrıca doğu surlarında görülebilen kule, sur duvarı içerisinde inşa edilmiştir.

Batı sur duvarları Bouleuterion'un batı köşesinden başlayıp, sırasıyla Tiyatro Hamamı'nın batısından ve Tiyatronun sahne binasından geçerek kuzeye doğru ilerlemektedir. Batı surlarının sağlam kalabilmiş kısımlarının yüksekliği 6 m kalınlığı ise 2.50 m'dir. Sur duvarında dolgu malzemesi olarak devşirme olarak mimari bloklar ile taş ve tuğla, bağlayıcı olarak ise kireç harç kullanılmıştır.

Kentin kuzey tepesine ve topografyaya uygun olarak vadiye hâkim bir noktaya konumlandırılan Yukarı Kale'nin dış surlarına ait 1.210 m'lik bölüm yüzey üzerinden takip edilebilmektedir. Geç Bizans Dönemi'ne (MS 13. yy.) tarihlendirilen surlara¹⁴⁰, Büyük Hamam'ın kuzey bitişiğinden, Philadelphia Kapısı'nın batısından ve Stadium'un güneydoğusunda iki tepe arasında bindirme tekniğinde iki adet kapı inşa edilmiştir (Fig. 12-13). Surun genişliği 2.40 m iken kapıların genişliği 2.20 m'dir.

Tripolis'te olduğu gibi, Laodikeia ve Hierapolis'te de Hellenistik Dönem sur duvarlarına ait herhangi bir kalıntıya ulaşılamamıştır¹⁴¹. MS 395-396 yılları arasında I. Theodosius ve Arcadius tarafından alınan kararla, Batı Anadolu'daki birçok kentin etrafı surlarla çevrildiği gibi Tripolis, Laodikeia ve Hierapolis'te sur duvarları ile çevrilmiştir. Kentler sur duvarlarıyla çevrilirken, Roma İmparatorluk Dönemi kent genişletme politikasının tam tersi olarak, kentler düzenlenirken küçülmeye gidilmiş

¹⁴⁰ Duman 2015, 229-245.

¹⁴¹ Şimşek 2013, 80; D'Andria 2003a, 34.

ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen birçok yapıya ait duvarlar, sur duvarına dâhil edilmiştir. Böylece Hellenistik kökenli metropol konumundaki Roma kentleri, söz konusu tarihlerde daha konsantre hale gelmiştir¹⁴².

Hierapolis'te, kentin batısında yer alan kalkerli oluşumun meydana getirdiği dik yamaçlar ve kentin güney kısmında yer alan, Khrysothoas'un derin akarsu yatağı ile doğal bir koruma görevi görmekteydi¹⁴³. Kuzey ve güney girişlere dörtgen kulelere yaslandırılmış iki kapı ve kenti çevreleyen kuleler ile savunma kontrolü sağlanmıştır¹⁴⁴.

Laodikeia'da sur yapımını hızlandırmak ve kolaylaştırmak adına Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yol güzergâhında yer alan yapıların duvarlarının bir bölümü sur duvarı olarak kullanılmıştır. Kuzeyden batıya doğru, Kuzey Tiyatrosu'nun sahne binası, Kuzey Agora Kuzey Portiği ve Batı Tiyatrosu'nun sahne binası, güneyde Stadium'un yanındaki Hamam Kompleksi gibi pek çok yapının duvarları sur duvarı olarak kullanılan yapılardır. Erken Bizans Dönemi surlarına bitişik yapılan birçok yapı ve surların dışında tespit edilen seramik buluntuları, sur dışında kalan alanlarda da yerleşimin devam ettiğini göstermektedir¹⁴⁵.

Lykos Vadisi'nde MS 5-7. yy. Sasani akınları, MS 7. yy.da ise Arap akınlarının gerçekleşmesi üç kentten en çok Laodikeia'yı etkilemiştir¹⁴⁶. Ova üzerinde yer alan kentin, orduların geçiş noktası haline gelmesinden ve savunmanın gittikçe zorlaşmasından, Laodikeia'da yerleşim MS 7. yy.dan itibaren Kaleiçi'ne taşınırken¹⁴⁷, Tripolis ve Hierapolis'te Geç Bizans Dönemi'ne (MS 13. yy.) tarihlendirilen surların varlığı, bu iki kentte MS 13. yy.a kadar yerleşimin devam ettiğini göstermiştir¹⁴⁸.

¹⁴² Şimşek 2014, 42; D'Andria 2015, 32; Duman 2013, 184.

¹⁴³ D'Andria 2003a, 34.

¹⁴⁴ D'Andria 2003a, 37.

¹⁴⁵ Şimşek 2013, 80-81.

¹⁴⁶ Şimşek 2015, 598.

¹⁴⁷ Şimşek 2013, 58.

¹⁴⁸ MS 13. yy surlarının çevirdiği kale yerleşimi ile Roma kentlerinin konumlandığı alanın farklı olduğu göz ardı edilmemelidir.

3.3. Şehir Kapıları ve Ana Caddeler

Tripolis'te son dönemde gerçekleştirilen araştırmalar doğrultusunda güney ve batı yönde olmak üzere şehre girişi sağlayan iki ana kapı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu tespit edilen iki ana kapı dışında üçüncü bir kapının da doğu yönünde olabileceği düşünülmektedir. Kentin kuzeyinin yüksek bir tepeyle sınırlanmış olması, kuzey yönde bir kapının varlığı olasılığını azaltmaktadır.

Antik kaynaklara göre Pergamon'dan başlayan ticari yol Thyateira, Sardes, Philadelphia güzergâhından gelip, Tripolis aracılığı ile Hierapolis ve Laodikeia'ya devam etmektedir. Tripolis'ten sonra güneydoğuya doğru devam edildiğinde Hierapolis'e varıldığından bu kapıya Hierapolis Kapısı, batıya doğru devam edildiğinde ise Philadelphia'ya ulaşıldığından Philadelphia Kapısı adları verilmiştir¹⁴⁹. Hierapolis Kapısı, kent merkezinin yaklaşık 460 m güneyinde ve günümüzde üzüm yetiştiriciliği yapılan özel mülkiyetlerden oluşan araziler arasında kalmıştır¹⁵⁰. Alanda bulunan yapıya ait mimari bloklar, mermer arşitrav friz blokları, dor sütun başlıkları ve kaide parçalarından ibarettir (Fig. 15). Yapıya ait mimari buluntular incelendiğinde, traverten ayaklar üzerinde mermer bloklarla yükseltilmiş kemerli bir kapı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Kente batıdan girişi sağlayan Philadelphia Kapısı ise, altı traverten ayak üzerinde yükselen iki gözlü giriş kapısından günümüze sadece bir ayağı sağlam kalabilmiştir (Fig. 14). Philadelphia Kapısı'ndan batıya doğru devam edildiğinde, aynı isimle adlandırılan Sütunlu Cadde, kentin iki ana caddesinden doğu-batı yönlü decumanus maximusu oluştururken, Hierapolis Caddesi olarak adlandırılan kuzey-güney yönlü ana cadde ise cardo maximusu oluşturmaktadır (Fig. 16). Kazı çalışmaları sonucunda Sütunlu Cadde'nin toplam 114 m'lik kısmı açığa çıkartılmış olup, caddenin Roma Dönemi kullanımında genişliği 10 m olarak planlandığı anlaşılmıştır. MS 400 civarında caddenin kuzeyine kalınlığı ortalama 3 m, yüksekliği yaklaşık 4.50 m'yi bulan traverten bloklardan, sur duvarı yapılarak cadde genişliği 7 m ye kadar daraltılmıştır. Caddenin doğu bölümünün, güney kısmında sütun aralıkları 1.95 m ile 2.55 m arasında değişirken, kuzeyde in-situ olarak yer alan sütun aralıkları 1.90-2 m'dir. Flaviuslar Dönemi imar faaliyetleri içerisinde yapımı

¹⁴⁹ Duman 2014a, 44.

¹⁵⁰ Duman 2014a, 44.

gerçekleşen Sütunlu Cadde, daha sonraki kullanım evrelerinde değişikliğe uğramıştır¹⁵¹.

Kazı çalışmaları sonrasında caddenin güneyinde 3 m genişliğinde, 33.60 m uzunluğunda portik açığa çıkarılmıştır. Portiğin kuzey sınırı, yüksekliği 25 - 70 cm arasında değişen stylobat ve üzerinde kaide olmaksızın yükselen 3.10 m yüksekliğindeki traverten sütunlardan oluşmaktadır¹⁵². Sütunlar yaklaşık 2 m aralıklarla yerleştirilmiş olup, üzerlerinde yükseklikleri yaklaşık 33-45 cm arasında değişen Dor ve Pergamon tipinde sütun başlıkları yer alır.

Hierapolis Caddesi'nde gerçekleştirilen 3. dönem kazı çalışmaları sonucunda, caddenin 75 m'lik olan kısmı açığa çıkartılmıştır (Fig. 17,18). İki ana caddeyi birbirine bağlayan bölümde, traverten 4 ayak tespit edilmiş ve bu ayakların cadde girişine anıtsal bir görünüm kazandırdığı anlaşılmıştır. Hierapolis Caddesi'nin doğusunda Erken Bizans Kilisesi 4, Kemerli Yapı, Tonozlu Yapılar, Hierapolis Caddesi Doğu Portiği ve Podyumlu Yapı yer alır. Caddenin batısında ise Erken Bizans Kilisesi 4'ün atriumu dışında Agora'nın doğu sınırını belirleyen düzgün kesilmiş dörtgen, üstü kanallı traverten bloklar ile örülmüş duvar ve Agora Kuzey Oturma Platformu'nun doğu ucu bulunmaktadır. Caddenin doğu kenarında doğu duvarı ve doğu duvarının stylobat üzerinde cadde boyunca kuzeye doğru devam eden sütun dizisi bulunur. Sütunların önünde MS 4. yy.da yapılan bir düzenleme ile mermer payeler üzerinde yükselen heykeller yer almaktadır¹⁵³.

Caddenin doğusunda kuzey-güney yönlü 52.50 m uzunluğunda ve 4.50 m genişliğinde bir portik inşa edilmiştir (Fig. 18). Günümüz düzenlemesi MS 4-5. yy.a ait olan yapı, doğu-batı yönlü duvarlarla mekânlara bölünmüştür. 10.80 m genişliğinde kesme traverten bloklardan oluşturulan taban blokları altında 1.50 m yüksekliğinde 70 cm genişliğinde kanalizasyon sistemi bulunmaktadır. Hierapolis Caddesi üzerinde yer alan, kazısı tamamlanmış yapıların atık suları, kanallar

¹⁵¹ Duman 2014b, 48. Tripolis 2. dönem kazılarında sütunlu caddede ortaya çıkarılan MS 134-5 yılından hemen önceye tarihlenen bir yazıt bulunmuştur. Yazıtta stephanephoros olan ve ölümünün ardından meclis ve halk tarafından onurlandırılan *Demetrios Andron* isimli kişiden bahsedilmektedir. Ayrıca onurlandırmanın yapıldığı dönemde görevli bulunan ve Ephesos'da bulunmuş olan bir yazıtın Asia eyaletindeki İmparatorluk kültürünün başrahibi olduğu öğrenilen *Ti(berius) Cl(audius) Tuendianus Kharidemus*'un, Tripolis'te gerçekleştiği görevler sonrasında Asia başrahipliğine kadar yükseldiği anlaşılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Tanrıver 2009, 81-83.

¹⁵² Duman-Baysal 2015, 568.

¹⁵³ Duman-Baysal 2015, 565-566.

yardımıyla ana kanalizasyon sistemine bağlanmaktadır. Hierapolis Caddesi'nin, Sütunlu Cadde ile kesiştiği alanda yer alan nymphaeum boyunca cadde düzenlemesi Dorik düzende olup, çeşmenin güney bitimi ile beraber sütun uzunlukları kısalmıştır ve Dorik Cephe burada son bulur (Fig. 19).

Laodikeia'da kent planı birbirleriyle kesişen iki ana cadde ile ara sokaklara bağlanır. Dört ana girişte ticari yol güzergâhına ve çevre kentlere göre; Kuzeyde Hierapolis Kapısı, doğuda Suriye Kapısı, batıda Ephesos Kapısı, güneyde Aphrodisias Kapısı olarak isimlendirilmiştir¹⁵⁴. Kapıların tamamı Roma Dönemi'nde düzenlenen caddeler üzerine planlanmıştır. Bazen ızgara planlı sisteme uyarlamak üzere, yol akslarına bağlanacak şekilde geçişler yapılmıştır¹⁵⁵. Suriye Kapısı ile Ephesos Kapısı dorik düzende inşa edilmiş ve burada yer alan arşitrav friz bloğunda yer alan yazıtta, kapının S. Iulius Frontinus'un Küçük Asya Prokonsüllüğü döneminde MS 84-85 yıllarında yaptırılarak, Zeus ve Domitianus'a (MS 81-96) ithaf edildiği belirtilmektedir¹⁵⁶. Bu dönemde düzenlenmiş olan caddeye ait triglif-metop, geisopodes ve dor başlık parçaları bulunmuş, söz konusu mimari parçaların daha sonraki evrelerde devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmıştır¹⁵⁷.

Suriye Caddesi kentin ana aksından doğu-batı yönünde decumanus maximus olarak planlanmış, Suriye Kapısında son bulan ve yaklaşık 900 m uzunluğundaki ana caddelerinden biridir. Cadde kısmı 7.30 m genişliğinde ve caddenin iki yanında yer alan portikoların genişliği 3.70-4.30 m arasında değişmektedir¹⁵⁸. Suriye Caddesi MS 1. yy.da İmparator Domitianus döneminde (MS 81-96) ve dorik düzende inşa edilmiştir¹⁵⁹.

Stadium Caddesi doğu-batı akslı Suriye Caddesini kuzey-güney yönde kesen cardo maximusu oluşturan ve Stadium'un bulunduğu güney yönüne doğru devam ettiği için Stadium Caddesi olarak adlandırılmıştır. Dorik düzende inşa edilen cadde, Suriye Caddesine kıyasla daha fazla tahrip olmuştur¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Şimşek 2013, 80.

¹⁵⁵ Şimşek 2013, 81.

¹⁵⁶ Gider 2006, 27; Şimşek-Yener 2014, 179.

¹⁵⁷ Şimşek 2013, 114.

¹⁵⁸ Şimşek 2013, 112.

¹⁵⁹ Şimşek 2013, 114.

¹⁶⁰ Şimşek 2013, 125.

İmparator Domitianus döneminde (MS 81-96) inşa edildiği düşünülen caddenin ilk kullanım evresinde 4.90 m genişlikte olduğu tespit edilmiştir. MS 3.yy.da tekrar düzenlenen cadde, iki yanında yer alan portikolardan daraltılarak, caddenin 6.10 m, 6.43 m, 7.0 m ve 7.50 m gibi yer yer değişiklik göstererek genişletilmiştir. Bu genişlik değerlerinin farklı çıkmasının en büyük nedeni depreme bağlı olduğu düşünülmektedir¹⁶¹. Kuzey-güney yönünde uzanan Stadium Caddesi'ni doğu-batı yönünde kesen ve Ephesos Caddesi'ne doğru uzanan portikonun ilk kullanım evresinde ele geçen buluntular, mimari bezemeler ve alt yapı gibi unsurlar göz önüne alındığında Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemi'nde planlandığı anlaşılmaktadır¹⁶².

Hierapolis yerleşim alanını kuzeybatı-güneydoğu yönünde kesen cardo maximusu oluşturan cadde 13 m genişliğindedir. Caddenin kuzeybatı ve güneydoğu ucunda Kuzey Frontinus Kapısı ve Güney Frontinus Kapısı olarak adlandırılan iki ana kapı yer almaktadır. Kent kapılarının arasındaki 1360 m'lik cadde zemini büyük traverten bloklarla döşenerek, caddenin iki yanı geniş yaya yolu olarak planlanmıştır¹⁶³. Kuzeyde yer alan Frontinus Kapısı 14 m'lik Plateia'nın başladığı kısmında yer alır ve Laodikeia ile Kolossai'ye giden anayolun başlangıç noktasıdır¹⁶⁴.

Kentin güney ve kuzey kapısının cepheleri Dor düzenindedir. Aynı plana sahip, traverten bloklardan inşa edilen kapı üç kemerli ve basit bir korniş ile süslüdür. Frontinus Kuzey Kapısı, Hellenistik Dönem kapı düzenlenmelerinde görülen ve iki yanda yuvarlak planlı kulelere yaslanmış tipte planlanmıştır¹⁶⁵. Kuzey kent kapısının cephesinde yer alan ve mermerden yapılmış yazıtı adayan kişi, Küçük Asya prokonsülü ve Roma suyolları üzerine araştırma yazısı olan Sextus Iulius Frontinus'tur. Yazıt MÖ 84 veya 85 yılında Domitianus'un IV. Yargıçlık görevi ve XII. konsüllük yılına tarihlendirilmiştir¹⁶⁶.

Frontinus Kapısı ile mimari özellikleri bakımından karşılaştırıldığında, birlikte yapıldığı düşünülen Frontinus Caddesi, kentin ana caddesi konumundadır¹⁶⁷.

¹⁶¹ Şimşek 2013, 126.

¹⁶² Şimşek 2013, 135.

¹⁶³ Ismaelli 2009, 184.

¹⁶⁴ D'Andria 2003a, 70.

¹⁶⁵ D'Andria 2003a, 71-72.

¹⁶⁶ Ismaelli 2009, 184.

¹⁶⁷ D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 84.

Caddenin iki kenarında 170 m boyunca yer alan dükkân ve depolar, dor düzeninde triglif metop frizler, ekinus ve abakuslu sütun başlıkları, plaster ve yarım sütunlara sahip traverten cepheden oluşmaktadır¹⁶⁸. Hierapolis'teki bu uygulama Tripolis Sütunlu Cadde'sinde takip edilebilir durumdadır. Sütunlu Cadde'nin iki yanında yer alan dorik sütunların arka cepheleri dörtgen, ön cepheleri yuvarlak formda ve plasterli yarım sütun olarak yapılmıştır. Arkaik Dönem'de uygulanan fakat Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemi'nde yaygınlaşan bu uygulamanın görüldüğü MS 1. yy.a tarihlendirilen yapılar; Aphrodisias Tiyatrosu'nun proskenesi¹⁶⁹ ve Sebasteion'u¹⁷⁰, Hierapolis Apollon Kutsal Alanı Portiği¹⁷¹, Frontinus Caddesi¹⁷² ve Latrina'dır. Tripolis'te kare kesitli uygulanan ve yüzeyi yivlendirilmemiş sütunlar, Hierapolis Frontinus Caddesi ve Latrina'da da uygulanmıştır¹⁷³. Triglif ve metop oranları, friz yüksekliğinin metop genişliğinde eşitlenmesi, yüksek işlenen taç kısmı ve triglif yivleri ile taç kısmı arasındaki açıklığın fazla olması, başlık ekinus formu, abakusun üst kısmını sınırlayan silme profilinin abakus ile ilişkisi ve annuletlerin işlenmemiş olması, bu dönem özelliklerindedir. Bu mimari uygulamalar Tripolis Sütunlu Cadde ve Hierapolis Frontinus Caddesi ile Latrina, Laodikeia'da yer alan Suriye Caddesi, Suriye Kapısı ile Ephesos Kapısı benzer stil özelliklerini taşır ve aynı dönemlerde yapılmıştır¹⁷⁴.

Cadde ve kapıları oluşturan mimari elemanlar detaylı incelendiğinde aynı coğrafya içinde yer alan Laodikeia, Hierapolis, Tripolis'in yanı sıra Eumeneia¹⁷⁵ ve Blaundos¹⁷⁶ gibi kentler ile de benzer etkileşim söz konusudur. Bunun en önemli sebebi MS 1. yy.da hızlanan imar faaliyetlerinin yapımında kullanılan ve hem zaman hem de ekonomik elverişliliği nedeniyle kullanılan malzemedir. Yumuşak bir yapıya sahip olan traverten, ince işçiliğe gerek duymadan yapılan ve diğer düzenlere göre daha az detaya sahip olduğundan, dor düzeni için daha uygundur¹⁷⁷. Ayrıca dorik

¹⁶⁸ D'Andria 2003a, 74-79.

¹⁶⁹ Chaisemartin-Theodorescu 1991, 63-65, fig. 15.

¹⁷⁰ Stinson 2008, 60-63; Chaisemartin-Theodorescu 1991, 65.

¹⁷¹ Ismaelli 2009, 1-118.

¹⁷² Ismaelli 2009, 172-263.

¹⁷³ Ismaelli 2009, 404-407, fig. 418, 425-427.

¹⁷⁴ Gider 2006, 25-31.

¹⁷⁵ Söğüt-Gider 2011, 93-100.

¹⁷⁶ Filges 2006, 57, fig. 11.

¹⁷⁷ Söğüt-Gider 2011, 98.

cephe uygulamalarının mimari ve yerel taş kullanımının başlıca ortak özellikleri doğrultusunda bu bölgede aktif bir atölyenin varlığı düşünülmektedir¹⁷⁸.

3.4. Hamamlar

Tripolis'te Büyük Hamam ve Tiyatro Hamam'ı olmak üzere iki Roma Dönemi hamam yapısı tespit edilmiştir. Tripolis'in batı yönünde, Philadelphia Kapısı'nda girişte büyük bir bölümü sağlam kalabilmiş Büyük Hamam yer almaktadır. Büyük Hamam doğu-batı doğrultulu olup, dikdörtgen planlı ve simetrik sıralı tipte inşa edilmiştir (Fig. 20-21, 64). Dıştan dışa ve doğu duvarında bitişik nymphaeum (?) yapısıyla birlikte 85.45 x 63.94 m ölçülerinde bir plana sahip olan hamam yapısı, yaklaşık olarak 4850 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Kazısı henüz yapılmamış olan yapının yüzeyde görülebilen duvar yüksekliği 7.95 m'dir. İnce yonulu kesme traverten bloklardan yapılan hamam, yan yana ve birbirine paralel dört salondan oluşmaktadır. Büyük Hamam'ın mekânları arasındaki geçişler kemerlerle sağlanmıştır.

Tripolis'in ikinci hamam binasını oluşturan Tiyatro Hamamı kentin batısında yer alan tiyatronun güneydoğu bitişiğinde konumlandırılmış olması nedeniyle Tiyatro Hamamı olarak isimlendirilmiştir. Kuzey-güney yönlü sıralı tipteki hamam, dikdörtgen planlı 58.85 x 44 m ölçülerindedir ve güney ile doğu duvarı iç köşesinde apsidal planlı bir havuz yer alır (Fig. 22-23). Günümüze sadece batı ve güney duvarları korunagelmıştır¹⁷⁹.

Laodikeia'da Merkezi, Güney, Batı ve Doğu Hamamları olmak üzere, dört hamam yapısı bulunmaktadır. Merkezi Hamam ve Batı Hamamı "Sıralı Plan", Doğu Hamamı "Merkezi Planlı Hamam", Güney Hamamı ise "İkiz Hamam" plan tiplerinde yapılmıştır¹⁸⁰. Laodikeia Stadium Caddesi'nden batısındaki avluya girişi planlanmış ve dört insula üzerine inşa edilmiş Merkezi Hamam, Merkezi Agora'nın güneyindeki alana konumlandırılmıştır. Yapı 89.60 x 57.60 m kapalı bir alana sahipken, batısında yer alan palaestra ile birlikte 145.60 x 57.60 m'lik bir alanı kaplamaktadır¹⁸¹. Doğu-batı doğrultuda inşa edilen Merkezi Hamam'da odalar kuzey

¹⁷⁸ Ismaelli 2009, 404-407.

¹⁷⁹ Duman 2014a, 49.

¹⁸⁰ Büyükkolancı 2014, 207-222.

¹⁸¹ Şimşek 2013, 189.

ve güney alanlarda düzenlenmiştir¹⁸². Caldarium, uzun eksenli boyunca yanında konumlandırılmış salonlara paralel olarak yapılmıştır¹⁸³.

Merkezi Hamam kemer, ayak ve tonoz düzeni ile inşa edilmiş ve mekânların üzeri tuğla tonozla kapatılmıştır. Ana taşıyıcı duvarlar traverten bloklardan yapılırken, apoditeriumun bulunduğu üç kemerli bölüm ile kapı ve üst yapı elemanlarına ait süsleme ve arşitrav friz blokları mermerden yapılmıştır. Kuzey-güney doğrultulu yan yana düzenlenmiş dört mekân; apoditerium, frigidarium, tepidarium, caldarium ve bu mekânların batısında palaestra bölümünden oluşan Merkezi Hamam, sıralı plan tipinde inşa edilmiştir¹⁸⁴. MS 2. yy.a tarihlendirilen yapının, MS 494 depremiyle hamam işlevli kullanımının sona erdiği düşünülmektedir¹⁸⁵.

Doğu-batı doğrultulu konumlandırılan Batı Hamamı, Aphrodisias Caddesi üzerinde yer almaktadır. Batı Hamam yapısı plan tipi bakımından Merkezi Hamam ile benzerlik göstermektedir. Dikdörtgen (70 x 36 m) sıralı plan tipinde yapılmış hamamın batı kısmında yüksekliği 1.50 - 2 m arasında değişen 2-3 sıra traverten bloklar ve kemerli alan sağlam kalabilmiştir. Hamamın güneybatı köşesinde yer alan iki çıkıntılı ayak, kemerli bir geçişle girişin bu alanda olduğunu göstermektedir. Girişten apoditeriumun bulunduğu kemerli alana kadar 35 m uzunluğunda bir salon yer almaktadır. Kemerli geçişlerle apoditeriuma ulaşıldıktan sonra kuzey-güney doğrultuda üç salon daha yapılmıştır¹⁸⁶. Kuzey-güney doğrultuda birbirine paralel düzenlenen odalar simetrik bir görünüm meydana getirirse de, I no'lu odanın doğu duvarında asimetrik bir görünüm oluşturulmuştur¹⁸⁷.

Laodikeia Batı Hamamı'nda caldarium bölümü frigidarium ve tepidarium bölümlerine göre daha geniş bir alanı kaplar. Caldariumun doğu kısmında 4.40 m genişliğinde çıkış sağlayan bölüm ve bu bölümün iki yanında sıcak su havuzlarının bulunduğu apsisler yer almaktadır. Arşitrav-friz bloklarında görülen mimari bezemeler MS 2. yy. özelliklerini yansıtmaktadır¹⁸⁸.

Hierapolis'te Kuzey Hamam'ı ve Güney Hamam'ı olmak üzere iki hamam yapısı bulunmaktadır. Kuzey Hamamı kentin kuzeyinde ve güneydoğu-kuzeybatı

¹⁸² Daşbacak 2006, 98.

¹⁸³ Yegül 2006, 243.

¹⁸⁴ Şimşek 2013, 189.

¹⁸⁵ Şimşek 2013, 193.

¹⁸⁶ Şimşek 2013, 202.

¹⁸⁷ Daşbacak 2006, 124.

¹⁸⁸ Şimşek 2013, 202.

yönünde inşa edilmiş ve 115.50 x 37 m ölçülerinde yapılmıştır. Traverten dikdörtgen bloklardan inşa edilen Kuzey Hamamı, mermer plaka tekniği ile kaplanmıştır¹⁸⁹. MS 6. yy. ilk yarısında Hierapolis, Phrygia Pacatina'nın başkenti olduktan sonra hamam, kiliseye dönüştürülerek yeniden düzenlenmiştir¹⁹⁰. Bu aşamada hamam yapısının plan tipinde kökten bir değişim yapılmadan küçük ekleme ve tadilatlarla dönüşümün gerçekleştiği tespit edilmiştir¹⁹¹. Hamam yapısının orta bölümünde ana yıkanma odası yapılmış ve her iki yanda simetrik olarak düzenlenmiş kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu iki oda yer almaktadır. Caldariumun her iki yanında çift apoditerium, frigidarium ve tepidarium bulunmaktadır¹⁹². Sıralı plan tipine göre aksiyal simetrik olarak inşa edilen Kuzey Hamamına, giriş çıkış yollarını kolaylaştırmak adına kuzey ve güney yönlü iki giriş yapılmıştır. Kent merkezinden gelenler güneydeki girişi, Tripolis yönünden gelenlerin ise kuzeydeki girişi kullanmaları planlanmıştır¹⁹³.

Hierapolis kentinin güneybatısında, traverten kanallara açılan konumda yer alan Güney Hamamı, günümüzde Hierapolis Arkeoloji Müzesi olarak kullanım görmektedir. MS 60 yılında kentte yaşanan deprem sonrası artan imar faaliyetleri sonrası, önemli bir su kaynağından yararlanabilmek adına MS 2. yy.da yapılmıştır¹⁹⁴. Deprem sonrası Apollon Tapınağı'nın MS 1. yy.a tarihlendirilen sütun ve sütun başlıkları, Güney Hamamı'nın koridorlarında tekrar kullanılmıştır¹⁹⁵. Güneye dönük ve doğu- batı yönünde inşa edilen Hierapolis Güney Hamamı, dörtgen traverten bloklardan ve simetrik planda inşa edilmiştir. Hamam kompleksi olarak inşa edilen yapı, yıkanma bölümleri, palaestra, kütüphane ve gymnasium bölümleri ile birlikte yapılmıştır. Yıkanma bölümleri 115 x 55 m, palaestra ve gymnasium bölümleriyle birlikte 115 x 130 m ölçülerine sahiptir. Hierapolis Güney Hamamın girişinde büyük bir avlu ve ortada caldarium ile her iki yanında yer alan simetrik odalardan meydana gelmiştir. Simetrik bir şekilde iki adet apoditerium ve iki adet frigidarium yer almakta ve frigidariumlar arasındaki bağlantıyı tepidarium odası sağlamaktadır¹⁹⁶.

Hierapolis, Laodikeia ve Tripolis'te nitelikli yerel traverten taşların, büyük bloklar halinde düzgün kesilip, duvarlarda, ana mekânı örten beşik tonozlarda, payelerde standart şekilde kullanılması ve bu kentlerde görülen taş yontma tekniği ile

¹⁸⁹ Daşbacak 2006, 55.

¹⁹⁰ D'Andria 2003a, 62.

¹⁹¹ Daşbacak 2006, 55.

¹⁹² Daşbacak 2006, 55.

¹⁹³ Daşbacak 2006, 61.

¹⁹⁴ D'Andria 2003a, 192; D'Andria-Scardozzi-Spanò 2008, 113.

¹⁹⁵ Şimşek 1997, 4.

¹⁹⁶ Daşbacak 2006, 64.

Hellenistik Dönem mimari özelliklerinin Roma Dönemi'nde de uygulanmasına önemli bir örnek teşkil eder¹⁹⁷. Hierapolis, Laodikeia ve Tripolis'te "Sıralı Plan" tipine göre inşa edilen Tripolis Büyük Hamam'ı, Hierapolis Güney, Kuzey Hamamları ve Laodikeia Merkezi Hamam, plan tipi ve simetrik dizilişi bakımından benzerlik taşımaktadır. Merkez odanın her iki yanına simetrik yerleştirilmiş yardımcı odalar, Lykos Vadisi kentlerinde görülen bölgeye özgü plan tipini yansıtmaktadır¹⁹⁸.

MS 2. yy.da imar faaliyetlerinde gerçekleşen artış göz önüne alındığında, Laodikeia Merkezi Hamam, Hierapolis Kuzey- Güney Hamamları ve Tripolis Büyük Hamam'ın yanı sıra Aphrodisias Hadrianus Hamamı ile de benzer özellikler taşımaktadır¹⁹⁹.

3.5. Stadiumlar

Tripolis'te kentin kuzeybatısında topografyaya uygun olarak yapılan Stadium, kuzey-güney yönlü inşa edilmiştir. Stadium güney girişten başlayarak, kuzeyde "U" formulu ve tek sphendoneden oluşmaktadır (Fig. 24). Yaklaşık 256 m uzunluğunda ve 66 m genişliğinde ölçülere sahip stadiumun, batı tribününde yer alan oturma basamaklarının bir kısmı sağlam kalabilmişken, doğu tribününde yer alan oturma basamaklarının büyük bir bölümü tahrip olmuştur.

Stadiumun pist bölümü, erozyon toprağının doldurduğu 3 m'lik bir dolgu ile tamamen kapanmıştır. Stadiumun güneyinde oturma sıraları ile pist arasındaki sınırı oluşturan orthostat blokları ve yan yana iki blok arasında yer alan tonozlu geçiş yer almaktadır (Fig. 25, 65). Yüzeyde görülebilen stereobatın yüksekliği 0.37 m, stylobat ile arasındaki silme 0.10 m, stylobat yüksekliği 0.30 m, orthostat bloğuna geçişteki silme ise 0.13 m'dir. Toplam genişliği 3.17 m olan stylobat ve stereobat bloğunun, üstünde yer alan orthostat bloğunun genişliği 1.53 m, yüksekliği 1.16 m, bloğun kalınlığı ise 0.33 m'dir. En üstte yer alan taç bloğunun yüksekliği 0.37 m, genişliği 1.20 m, uzunluğu ise 2.50 m'dir. Orthostat bloklarının, stylobat, stereobat ve taç bloğu ile birlikte toplam yüksekliği 2.20 m genişliği ise 4.59 m olarak ölçülürken, orthostat bloklarının arasındaki tonozlu geçiş 0.85 m genişliğindedir. Taç bloğunun

¹⁹⁷ Yegül 2006, 223.

¹⁹⁸ Yegül 2006, 241; Büyükkolancı 2014, 207-222.

¹⁹⁹ Büyükkolancı 2014, 207-222.

üstünde bir kısmı toprak altında kalmış, in situ halde oturma basamağı yer almaktadır. Basamağın yüksekliği 0.43 m, genişliği ise 0.76 m olarak ölçülmüştür.

Sütunlu Cadde üzerinde devşirme halde kullanılmış olarak bulunan iki yazıtta, Stadium'da gerçekleştirildiği düşünülen ve ilk kez bilgi sahibi olunan *Büyük Attalaneia Olympia* adlı oyundan bahsedilmektedir²⁰⁰. MS 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen ve adı *Olympia* olarak bahsedilse de, yerel bir sportif yarışma olduğu düşünülmektedir. Attalaneia ismini ise yazıtta adı geçen “ünlü pankreas güreşçisi” M(arcus) Aur(elius) Attalianos’dan almaktadır. Yazıtların çevirisi şu şekildedir: “Ünlü pankreas güreşçisi M. Aur. Attalianos’un ilk olarak ödüllerin finansını sağladığı ve yarışmaların ömür boyu başkanı olduğu sırada, ilk defa şehrimiz tarafından organize edilmiş olan Büyük Attalaneia Olympia yarışmalarında boks karşılaşmasını kazanan, Philanor’un torunu, Menandros’un oğlu M. Aur. Menandros”, “[...] Ulp. Ant. Messalinus, ilk defa şehrimiz tarafından organize edilen Büyük Attalaneia Olympia yarışmalarında muhteşem bir şekilde mücadele eden ve berabere kalan, meclis üyelerinin babası ve dedesi olan Epaphrodeitos’un oğlu boksör M. Aurelius Epaphrodeitos’u ve Papias’ın torunu, Ioulianos’un oğlu boksör M. Aurelius Ioulianos’u heykellerle onurlandırdı”²⁰¹. Düzenlenen bu sportif yarışmanın ilk defa Tripolis kenti tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Roma Dönemi’nde inşa edilen stadium, MS 4. yy.da yapılan sur duvarlarının dışında kalmıştır²⁰².

Laodikeia’nın güneyinde yer alan Stadium, 285 m uzunluğunda ve 70 m genişliğinde, kuzeybatı-güneydoğu yönlü konumlandırılmıştır. Boyutlarıyla Anadolu’nun en büyük stadiumu olan yapı, batı girişinde yer alan yazıtta göre MS 79 yılında İmparator Titus’a ithaf edilmiştir²⁰³. Doğal zemine oyularak yapılmış bu yapı, çift sphendoneli inşa edilmiş ve oturma basamakları mermerden yapılmıştır. Kerkisin sağlam bölümlerinden uzunluğu 16.85 m.dir ve 34 kerkidesten oluşmaktadır²⁰⁴.

Stadiumun kuzey cephesinde yer alan podyum orthostatların yüksekliği 1.10 m, genişlikleri 0.48-0.90 m, kalınlıkları 0.28-0.30 m arasında değişirken, taç blokları

²⁰⁰ Price 2004, 192.

²⁰¹ Tanrıver 2009, 83-85.

²⁰² Duman 2014a, 51.

²⁰³ Batı girişinde yer alan yazıtın içeriğinde; “Yedinci defa consül ve Vespasian’ın tanrısız oğlu İmparator Titus Sezar Augustus Vespasian ve halk için Lycias Nicostratus’un en küçük oğlu Nicostratus tarafında kendi özel maliyle bu stadium yapılmıştır. Mirasçısı olan Nicostratus, bu eserin eksikliğini tamamladı ve Prokonsül Marcus Ulpius Traianus’u halk kutsadı.” yazmaktadır, bk. Şimşek 2013, 208.

²⁰⁴ Şimşek 2013, 208.

0.26 m yüksekliğindedir. Podyum orthostatları üzerindeki taç blokları ile birlikte 24 basamak tespit edilmiştir. Korunabilmiş oturma basamaklarının derinlikleri 0.49-0.85 m arasında değişiklik gösterirken, genişlikleri 0.45-1.10 m ölçülerindedir ve oturma bölümü 0.30-0.40 m, geri kalan 0.20-0.22 m'lik bölüm ayak koyma yeri olarak ölçülmüştür. Güney cephede yapılan çalışmalarda ise koşu alanını sınırlayan 1.34 m yüksekliğinde mermer podyum orthostatları ortaya çıkarılmıştır²⁰⁵.

Stadium oturma basamaklarının tamamı mermerden inşa edilse de, güneydoğu bölümünde yer alan bazı blokların traverten yapılmış olması, yapının farklı dönemlerde gerçekleştirilen yeniden düzenleme ve yapılan tadilatlarla ilgili olduğu düşünülmektedir²⁰⁶.

Stadium ve kuzey bölümünde yer alan hamam ile tonozlu geçişlerle birbirine bağlantı, doğuda 5 m ve batıya doğru 10 m'ye kadar genişleyen gezinti alanı sayesinde sağlanmaktadır. Stadiumun güneyinde Hamam-Gymnasium yapı kompleksinin güney duvarı ile stadium kuzey cephe oturma basamağı arasında yapılan sondaj çalışmaları sonucunda, Erken Bizans Dönemi'nde kireç harçlı sıkıştırılmış zeminin yapıldığı ortaya çıkmıştır²⁰⁷.

Hierapolis'te kentin kuzeybatısında geniş bir alana inşa edilmiş Agora, görünürde hem Frontinus Caddesi'nde yer alan dükkân ve depolar ile bağlantısı hem de şehrin girişinde bulunması açısından Ticaret Agorası olduğunu düşündürse de, İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen diğer anıtsal yapılar gibi birçok farklı kullanımı olabileceği bilinmektedir²⁰⁸.

Yapının diğer bir işlevi olarak, Stoa-Bazilika'ya ait bazı mimari parçalar üzerinde gladyatör figürü ve Khrysopteros isminin yer alması, aynı zamanda Apollon Pizios onuruna düzenlenen bir yazıtın burada ele geçmesi nedeniyle yapının agonlar ve gladyatör dövüşleri için kullanıldığı düşündürmektedir²⁰⁹. Seyirci merdivenleri, ortadaki geniş alanın sıkıştırılmış toprak ile kaplanması sportif yarışlara ve gladyatör dövüşlerine zemin hazırlamak amacıyla yapıldığını gösteren önemli verilerdir. Hierapolis'te bulunan bir yazıtta henüz yeri tespit edilemeyen bir stadiumdan

²⁰⁵ Şimşek 2013, 208-211.

²⁰⁶ Şimşek 2013, 208.

²⁰⁷ Şimşek 2013, 214-215.

²⁰⁸ D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 86.

²⁰⁹ D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 86.

bahsedilmesi ve yukarıdaki satırlarda bahsedilen alanın uzunluğunun Aphrodisias Stadiumu'nda olduğu gibi 280 m olması bu ihtimali güçlendirmektedir²¹⁰.

Tripolis Stadiumu'nun 256 m uzunluğu ve 66 m genişliği ile Laodikeia Stadiumu'na yakın ölçülerde olması, Lykos Vadisinde birbirine yakın olan iki kent açısından dikkat çekicidir. Aynı bölge içinde yer alan iki büyük stadiyumun varlığı ve buna bağlı olarak sportif müsabakaların gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, bölgedeki nüfus yoğunluğu ve finansal kaynak gücünün üst seviyede olduğunu göstermektedir. Plan bakımından Tripolis Stadiumu'nu Laodikeia Stadiumu'ndan farklı kılan en belirgin özellik Tripolis Stadiumu'nun tek sphendoneli, Laodikeia Stadiumu'nun ise çift sphendoneli olarak inşa edilmiş olmasıdır. Bölgeye yakın bir coğrafyada yer alan Herakleia Salbake'de²¹¹ stadiyumun tek sphendoneli olması, Tripolis Stadiumu ile benzer bir plan örneğini yansıtmaktadır. Nysa²¹², Magnesia ad Maeandrum²¹³, Kibyra²¹⁴ ve Aizanoi²¹⁵ stadiyumlarının da tek sphendoneli olması itibariyle, Tripolis Stadiumu ile benzer planlanmış örneklerdir.

Batı Anadolu'nun günümüze kadar en sağlam korunmuş stadiyum olan Aphrodisias²¹⁶, Nysa²¹⁷, Magnesia ad Maeandrum²¹⁸ ve Laodikeia²¹⁹ stadiyumlarının cavea ile dromoslarının düz zeminin derinleştirilerek yapılması²²⁰, Tripolis Stadiumu'nda da görülmektedir. Stadiumun topografik açıdan konumlandırıldığı dere yatağı ve iki eğimli kenarlardan faydalanılma fikri, Nysa Stadiumu'nun yanı sıra, Pergamon²²¹ ve Kyzikos²²² amphitiyatrolarında da uygulanmıştır. Bahar aylarında dere yatağının suyla dolması, arenada deniz savaşına öykünülen canlandırmalar ve su oyunları gibi aktivitelerin gerçekleştirildiği düşünülmektedir²²³.

²¹⁰ D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 86; D'Andria 2003a, 107-109.

²¹¹ Şimşek 2002d, 127.

²¹² Öztaner-Arca-Özdil 2014, 239, pl. 1.

²¹³ Bingöl-Kökdemir-Oral 2008, 121.

²¹⁴ Özüdoğru-Dökü-Dikbaş-Vanhavarbeke, I, IV. 1. 2011, 37, fig. 1.

²¹⁵ Hoff 2011, 134, fig. 1.

²¹⁶ Welch 1998, 547-569; Ratté 2001, 121-128.

²¹⁷ Bean 2000, 228.

²¹⁸ Bingöl-Kökdemir-Oral 2008, 120.

²¹⁹ Şimşek 2013, 208.

²²⁰ Smith-Ratté 2000, 226; Uzunaslan 2010, 23,24.

²²¹ Radt 2001, 263.

²²² Yaylalı-Özkaya-Koçhan 1995, 315-316.

²²³ Bean 2000, 228.

3.6. Tiyatrolar

Tripolis Tiyatrosu kentin batısında yer alan Büyük Hamam yapısının kuzeydoğusunda ve topografik avantajdan faydalanılarak, yamaca 30°'lik bir eğimle konumlandırılmıştır (Fig. 26). Tiyatronun cavea bölümü güneybatıya doğru Lykos Vadisi'ne bakmaktadır²²⁴. Erozyon toprağı nedeniyle oturma basamaklarının bir kısmı toprak altında kalmış, bir kısmı da orkestraya doğru kaymıştır. Yaklaşık 8000 kişilik kapasitesi olduğu düşünölen tiyatronun cavea çapı 89 m iken, analemma duvarı ile bu ölçü 100 m yi bulmaktadır. Alt ve üst cavea bölümü merkezde yer alan bir diazoma ile birbirinden ayrılmıştır. Tiyatro dışından seyirci alanına giriş kuzeyden 2, güneyden ise 5 tonozlu yapı ile sağlanmaktadır. Tonozların büyük bir kısmı yüzeyde görölebilmektedir (Fig. 28).

Birinci katı toprak altında sağlam olarak kalabilen sahne binasının bloklarını büyük bir kısmı orkestra bölümünde yıkıntı halde bulunmaktadır (Fig. 27). Sahne binası yaklaşık olarak 7.60 m genişliğinde ve 42 m uzunluğundadır. Oturma basamaklarının büyük bir kısmı taşınmış ya da toprak altında kalmıştır. Yüzeyde görölebilen oturma basamağının ölçöleri yaklaşık olarak 0.32 m yüksekliğine, 1.43 m genişliğinde ve 0.77 m derinliğindedir. Tiyatronun orkestra bölümünde yer alan mimari kalıntıların gösterdiği stil özellikleri göz önüne alındığında MS 2. yy. ortalarına tarihlenmektedir²²⁵.

Laodikeia'da Batı ve Kuzey Tiyatrosu olmak üzere iki adet tiyatro yapısı bulunmaktadır. Batı Tiyatrosu, kentin doğal zemine oyularak yapılan Hellenistik Dönem tiyatrosudur. Yaklaşık 8000 kişilik oturma kapasitesine sahip olan tiyatro, 8 krepis sırası ve 9 kerkidese ayrılmıştır²²⁶. Alt cavea ile sahne binası cephe süslemeleri mermer, diğer bölümler ve üst cavea travertenden yapılmıştır. İki cavea arasındaki malzeme yapısından oluşan bu farklılık, travertenin kolay işlenebilir, bölgede bol bulunan bir malzeme olması ve kentin geçirdiğı depremler sonucunda yaşanan finansal yetersizlikten dolayı olduğu düşünölmektedir. Diğer yandan başlangıçta kent nüfusuna bağılı olarak tek cavealı küçük bir yapı olarak planlanan

²²⁴ Yılmaz 2009, 131.

²²⁵ Duman 2014a, 49.

²²⁶ Şimşek 2013, 219.

tiyatro, sonraları artan nüfus ile birlikte genişletilmiş de olabilir²²⁷. Alt caveada 23, üst caveada 19 oturma sırası tespit edilmiştir. Tiyatronun cavea çapı 85 m olarak belirlenmiş ve buna üstte yer alan tonozlu diazomayı çeviren analemma duvarı da eklendiğinde 98.50 m'yi bulmaktadır. Tiyatroya ait basamakların genişliği 0.80 m ile 0.90 m arasında değişirken, travertenden yapılan üst caveaya ait basamak yükseklikleri 0.40 m, mermerden yapılan alt cavea basamak yükseklikleri ise 0.65 m'dir²²⁸.

MS 5. yy.ın başlarında sur duvarları Batı Tiyatrosu'nun kuzeybatı analemması, Kuzey Tiyatrosu'nun kuzeydoğu analemması ve sahne binası üzerinden geçirildiğinden yoğun bir şekilde tahrip söz konusudur²²⁹. Orkestra alanında yapılan çalışmalar sonucu alt caveanın 24. oturma basamağının daha sonra orthostat taç bloğu olarak kullandığı ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapılan düzenlemelerde orkestra derinleştirilmiş ve orthostat blokları ile sınırlandırılmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda orkestra çapının 24 m olduğu belirlenmiştir. Bu alanda tespit edilen birçok mimari blok parçaları ve heykel parçalarından MS 5.-6. yy. a kadar kullanım ve tamir evresi geçirdiği anlaşılmıştır²³⁰.

Kentin ikinci ve diğer tiyatrosu Laodikeia Kuzey Tiyatrosu üst caveanın 15 merdiven sırası ile 16 kerkidese, alt caveanın 8 merdiven sırası ile 9 kerkidese ayrılmıştır. Üst caveada toplam 26, alt caveada ise 23 oturma sırası yer almaktadır. Kerkideslerin tiyatronun kavis payı düşünüldüğünde 11.50-12.50 m arasında değiştiği tespit edilerek, cavea çapı 112 m olarak ölçülmüştür. Üst caveadaki analemma duvarıyla birlikte 121.50 m olarak ölçülen çap, plan bakımından yarım daireyi aşmakta ve proscenium yayı ile birlikte orkestra çapı 39.5 m ye ulaşmaktadır²³¹. Analemma duvarının güneyindeki alanda dükkân sıraları yer almaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucu Suriye Caddesi'nden kuzeye ayrılan ve Tapınak A, Doğu Sokağı olarak adlandırılan ara sokağın kuzey sonunun, tiyatronun analemma duvarı ile üst gezinti diazoması arasında bağlantı olduğu anlaşılmıştır²³².

Kuzey Tiyatrosu'nda yapılan çalışmalar sonucunda MS 2. yy.dan 7. yy.a kadar kullanım gördüğü ve Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren

²²⁷ Şimşek 2012, 597.

²²⁸ Şimşek 2013, 219-223.

²²⁹ Şimşek 2013, 221.

²³⁰ Şimşek 2013, 226.

²³¹ Şimşek-Sezgin 2011, 173-201.

²³² Şimşek 2013, 231.

kullanımın azaldığı ve MS 4-5. yy.da değişiklikler yapılarak kullanılmaya devam ettiği ortaya çıkmıştır²³³.

Lykos Vadisi'nin iki tiyatroya sahip bir diğer kenti olan Hierapolis'in Hellenistik Tiyatrosu az sayıdaki kalıntılarıyla kentin kuzey duvarlarının 200 m dışında ve nekropolün bulunduğu alana bakan güneybatı yönde konumlandırılmıştır²³⁴. İki tepe arasında ve vadinin merkezine inşa edilen Hellenistik Tiyatronun cavea çapı 145 m ve orkestra seviyesinden 42 m yükseklikte olarak hesaplanmıştır²³⁵. Hierapolis Hellenistik Tiyatrosu vadiden gelen alüvyonların etkisiyle yıkılmış ve buradan sökülen mimari bloklar Roma Tiyatrosu'nda kullanılmak üzere taşınmıştır²³⁶.

Hierapolis Roma Tiyatrosu batı yönde konumlandırılmış, cavea çapı 102 m olarak ölçülmüş²³⁷ ve kentin yaklaşık dört insulasını kapladığı anlaşılmıştır²³⁸. Oldukça dik olan cavea ile iki alana bölünmüş ve 9 kerkides ile 8 krepis sırasına ayrılmıştır²³⁹. Üst caveada 27, alt caveada 23 oturma basamağı tespit edilmiştir²⁴⁰. Üst cavea, bulunan bir yazıttan İmparator Hadrianus Dönemi'nde yapılmış ve aynı tarihte alt caveanın orta kısmı proedria için mermer bir exedra şeklinde düzenlenmiştir²⁴¹. Podyumla çevrili orkestranın çapı 21.65 m olarak ölçülmüştür. Sahne binasının genişliği 7.60 m, analemma duvarı ile birlikte 9.65 m, uzunluğu ise 40 m'dir²⁴².

Sahne binası ile birleşen cavea, tek ve kapalı bir yapı meydana getirmiştir. Logeion ve skene ile bağlantılı geniş bir sahne arkasına sahiptir. Sahne binasının çökmesiyle tahrip olan logeion, onarım görmüştür. Vitruvius'un Roma Dönemi oranına uymayan ve 3 metreden biraz daha yüksek olan logeion, Hellenistik Dönem ölçülerine uymaktadır. Logeion orkestraya doğru açılan nişler ve beş kapılı bir cepheye sahiptir. Bu alanlar burmalı sütunlar, mermer saçaklıklar ve kompozit başlıklar ile bezenmiştir. Nişler deniz kabuğu başlıklıdır ve üzerinde taç, tavus kuşu

²³³ Şimşek 2013, 239.

²³⁴ Sear 2006, 338.

²³⁵ D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 77.

²³⁶ Ferrero 1990, 19-20.

²³⁷ Sear 2006, 338.

²³⁸ D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 125.

²³⁹ D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 125.

²⁴⁰ Sear 2006, 338.

²⁴¹ D'Andria 2003a, 150; Sear 2006, 338.

²⁴² Sear 2006, 338.

ve yılan vücutlu yırtıcı hayvan süslemeleri yer almaktadır²⁴³. Sahne binası mermer monolit sütunlar tarafından taşınan sütunlar üzerinde yer alan podyum ve üç kapının olduğu alanlarda içeriye doğru giren exedralar şeklinde düzenlenmiştir. Sahne binasının ön kısmında Apollon ve Artemis'e adanan levhalar ile kaplanmış ve bu yönüyle Roma tiyatrolarından farklılık göstermektedir²⁴⁴.

Tiyatronun üç yapım evresi geçirdiği ve ilk evrenin Iulius Claudiuslar Dönemi'nde Hellenistik gelenekelere uygun olarak, oturma basamakları orkestraya yakın planlanlandığı anlaşılmıştır. İkinci evre olan Severuslar Dönemi'nde ima caveanın traverten oturma basamakları, mermer olarak değiştirilmiş ve orkestrada traverten alt sıralar 1.57 m yükseklikteki mermer bir podyumun içine alınmıştır. Üçüncü evrede orkestranın colimbetraya dönüştürülmesi sonrasında, hyposkeniumun üç merkezi kapısı harçla sıvanarak kapatılmış ve colimbetraya inen iki merdiven inşa edilmiştir²⁴⁵.

Hierapolis, Laodikeia ve Tripolis tiyatroları coğrafi konum ile topografik özellikler dikkate alınarak, yamaca yaslanmış şekilde konumlandırılmıştır. Hierapolis Roma Tiyatrosu ve Tripolis Tiyatrosu caveaları batı yönlü, Laodikeia'da caveaların baktığı yön ile adlandırılan tiyatrolar kuzey ve batıya konumlandırılmıştır. Tiyatroların kent planı üzerindeki yerleri incelendiğinde, insuların sınırları dikkate alınsa da, yapının büyüklüğü ve yüzey şekillerin avantajı ön planda tutularak yönlendirilmiştir. Tiyatrolar doğal tepeye oyularak, yamaca yaslandırılmış şekilde planlanmış ve Hierapolis Tiyatrosu'nda yaklaşık üç, Laodikeia Kuzey Tiyatrosu'nda dört, Batı Tiyatrosu'nda üç ve Tripolis Tiyatrosu'nda dört insulayı kısmen kaplamıştır.

Tripolis Tiyatrosu'nun analemma duvarı ile cavea çapı 100 m, Hierapolis Roma Tiyatrosu'nun da 103 m olması ve orkestra çapı 21.65 m olarak bilinen Hierapolis Roma Tiyatrosu ile henüz arkeolojik bulguların yetersiz olduğu Tripolis Tiyatrosu'nun orkestra çapının, Vitruvius'a (V, VI. 6) göre yapılan hesaplamalar sonucunda yaklaşık 20 m olması, iki yapı arasında plan bakımından benzerlikleri

²⁴³ Sear 2006, 379; D'Andria 2003a, 155-156.

²⁴⁴ D'Andria 2003a, 158.

²⁴⁵ Scardozi 2015, 159-160; D'Andria 2003a, 151; D'Andria 2012, 157. Geç Roma Dönemine kadar kullanan tiyatroyla ilgili olarak, MS 352 yılına tarihlenen ve sahne binası onarıldığına dair bilgiler içeren bir yazıt tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. D'Andria 2003a, 180. II. Konstantius döneminde de sahnenin ikinci düzeninde yer alan yazıtta tiyatronun onarım çalışmalarından bahsedilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Scardozi 2015, 160.

ortaya çıkarmıştır. Tripolis Tiyatrosu'nun sahne binası yaklaşık olarak 7.50 m genişliğinde ve 41 m uzunluğundadır. Bu ölçülerin Hierapolis Tiyatrosu ile benzerlik göstermesi, büyük bir bölümü tahrip olan Tripolis Tiyatrosu hakkında önerilerin güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Cavea çapı 112 m, orkestra çapı ise 39.5 m olarak bilinen Laodikeia Kuzey Tiyatrosu'nun, Tripolis ve Hierapolis Tiyatrolarından daha büyük planlamış olması yönüyle ayrılmıştır. Ayrıca Laodikeia Kuzey Tiyatrosu'nun analemma duvarı ve üst gezinti diazoması ile Suriye Caddesi'nin Tapınak A'nın yer aldığı sokağın kuzey ucuyla bağlantılı olması farklı bir uygulama olarak ortaya çıkmıştır²⁴⁶.

3.7. Agoralar

Tripolis Roma Agorası, Sütunlu Cadde'nin kuzey bitişiğinde, Erken Bizans Dönemi'nde kentin etrafını çeviren sur duvarlarının iç kısmında yer almaktadır (Fig. 29). Kuzey-güney doğrultulu agoranın iç alan ölçüleri 44.50 x 57 m'dir ve yaklaşık 2540 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Kent yüksek bir tepenin eteklerinde kurulması nedeniyle diğer yapılarda olduğu gibi agoranın da üzeri yüzyıllarca bu tepe üzerinden akan erozyon toprağıyla kapanmıştır. Agoranın güneyinde ve kuzeyinde basamaklı platformlar (tribün) yer alırken, batısında da stoa inşa edilmiştir²⁴⁷ (Fig. 30-33).

Agora'nın kuzey kenarında tek cephede, güney kenarında ise üç cephede devam eden 7 basamaklı oturma platformları, agoraya gelen kişilerin dinlenmesi ve agorada düzenlenen çeşitli etkinlikler için tribün olarak *theatron* benzeri bir işlevle kullanılmış olmalıdır. Doğu-batı yönlü uzanan platform 4.61 m genişliğinde ve 49.65 m uzunluğundadır. Orijinalinde 7 basamak sırası olduğu düşünülen yapının, 6 basamak sırası korunagelmiştir. Kesme traverten bloklardan yapılmış basamaklar, 26 x 85 x 30 cm ile 37 x 92 x 30 cm arasında standart olmayan ölçülerde yapılmıştır. Basamakların ortalama yüksekliği 0.27 m olup, derinlikleri 0.30 m'dir. Basamak blokları üzerinde harfler yer almaktadır ve bu harflerin yüksekliği 6-13 cm arasında değişmektedir²⁴⁸.

²⁴⁶ Şimşek 2013, 231.

²⁴⁷ Duman-Baysal 2015, 569.

²⁴⁸ Duman-Baysal 2015, 569-570.

Kuzey oturma platformunun güneyinde, toprak zemin üzerinde pişmiş toprak tuğla ile yapılmış doğu-batı yönlü iki adet kemer yıkıntısı açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan kemer ve üzerindeki tuğla duvarın yüksekliği 4.30 m, genişliği 5.50 m ve kemer genişliği de 2.20 m'dir. Oturma platformu önünde yapılan kazı çalışmaları sonucunda sütun tamburu parçaları, mermer paye başlıkları, arşitrav friz bloğu ile kaide parçaları ortaya çıkarılmıştır²⁴⁹.

Roma Agorası Batı Stoası'nın doğu kenarından başlayarak Hierapolis Caddesi'ne doğru agoranın güney kenarına boyunca devam eden Güney Oturma Platformu yer almaktadır. Doğu-batı yönlü uzanan platform 5.50 m genişliğinde ve 42.20 m uzunluğundadır. Orijinalinde 7 oturma basamağı olan platformun, doğu cephede 4 adet basamağı günümüze kadar gelebilmiştir. Basamaklar 25 x 75 x 31 cm, 29 x 135 x 30 cm ve 23 x 45 x 30 cm gibi değişen ölçülerde, traverten kesme bloklar kullanılarak yapılmıştır. Basamakların genel derinliği ortalama 0.30 m iken, doğu cephede bu oran 0.30 - 0.55 m arasında değişmektedir. Oturma basamaklarının ön yüzünde 6-13 cm arasında değişen yüksekliğe sahip harfler yer almaktadır. Bu harflerin, blokların kesilip ölçülendirildiği taş atölyelerini temsil ettiği düşünülmektedir. Günümüz düzenlemesi MS 5. yy.a tarihlendirilen yapının, güney oturma platformunun güney duvarlarının arkasında yer alan MS 2. yy. dükkânları, agoranın farklı onarım ve kullanım evresi geçirdiğini göstermektedir²⁵⁰ (Fig. 34).

Agoranın batısında yer alan ve agora boyunca kuzey-güney yönlü konumlandırılan stoanın genişliği 5.80 m, uzunluğu ise 70 m.dir. Stoanın çatı kısmını doğuda 4.10 m yüksekliğindeki sütunlar taşıırken, batı bölümde bu işlem duvar ve kemerlerle gerçekleştirilmiştir. Batısında yer alan duvar çay taşı, traverten blok, tuğla ile kireç harç kullanılarak yapılmış ve korunabilen yüksekliği 1.75 m, 80 cm kalınlığı ise olarak ölçülmüştür. Batı duvarın batısında yer alan bouleteriona açılan iki adet kapı yer almaktadır. Zeminde yer alan onyx opus sectile taban döşeme, stoa boyunca devam etmektedir. Dörtgen, altıgen, sekizgen ve baklava motifli döşeme 1.15 x 1.15 m, 2.07 x 1.65 m, 75 x 75 m ve 1.10 x 0.85 m gibi standart olmayan paneller arasında yerleştirilmiştir (Fig. 32-33)..

Laodikeia Merkezi Agora, Suriye Caddesi güneyinde yer alan ve üç tarafı iki basamakla yükseltilmiş portiklerle çevrilidir. 112 x 60 m ölçülerine dikdörtgen planlı

²⁴⁹ Duman-Baysal 2015, 570.

²⁵⁰ Duman-Baysal 2015, 570.

agora, kuzeyindeki Suriye Caddesi ile bütünleşerek güney portiğın arkası, Merkezi Hamam duvarıdır. Doğu ve batı portiklerin arkasında dükkân girişleri yer almakta ve genişlikleri güneyde 5.75 m, doğuda 6 m, batıda ise 6.25 m olarak değişmektedir²⁵¹. Laodikeia batı portiği zemininde yer alan gri ve beyaz mermerden yapılmış kare, dikdörtgen, sekizgen ve daire formlu opus sectile döşemeler yer almaktadır. Merkezi Agora'da yapılan kazı çalışmaları sonrası yapının Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren yapılan değişiklikler ile Erken Bizans Dönemi'ne kadar kullanıldığı anlaşılmıştır²⁵².

Laodikeia'da yer alan ikinci agora Güney Agorası olarak adlandırılmış, 135 x 90 m ölçülerinde dikdörtgen planlı ve Güney Hamam ile Bouleuterion arasında yer almaktadır. Bu alanda yer alan mimari elemanlar portikle ilişkilendirilmiş ve Korinth düzeninde bir yapı olduğu düşünülmektedir. Agorada yer alan mimari elemanlar üzerindeki bezemeler MS 2. yy.a tarihlenmiş ve Güney Hamam ile Bouleuterionla aynı dönemde yapılmış olmalıdır²⁵³.

Laodikeia Batı Agorası, Ephesos Caddesi üzerinde doğu-batı yönünde yaklaşık 150 x 70 m ölçülerinde dikdörtgen planlı yapıdır. Agoraya ait birçok mermer mimari blok dağılmış şekilde alanda mevcut haldedir²⁵⁴.

Hierapolis'te doğuda yer alan kayalık tepenin yamaçlarına yaslanan, 170 x 280 m ölçülerinde geniş bir Kuzey Agorası yer almaktadır. Batı tarafta yapılan çalışmalar sonucu 14 m genişliğinde mermer stoa açığa çıkartılmıştır. Ion düzenli bir cepheye ve Korinth tarzında iç sütun sırasına sahiptir²⁵⁵. Batı tarafın orta kısmına doğru avlu etrafına planlanmış Bizans Dönemi evleri yer almaktadır. Batı tarafın kuzey bölümüne doğru, stylobatın bir bölümü, mermer basamak ve üstünde sütun parçası ile Ion sütun başlığı tespit edilmiştir²⁵⁶.

Kuzey tarafı boyunca mermerden Ion düzenindeki stoa bu alanda da devam etmektedir. Doğu taraftaki monolit sütun kaideleri in situ durumdadır ve bu haliyle de daha sonra başka bir yapıda kullanılmıştır. Stylobatın önünde portiğın cephesine ait yalancı çörtlenler ile süslü mermer korniş parçaları bulunmaktadır. Stoanın orta

²⁵¹ Şimşek 2013, 179.

²⁵² Şimşek 2013, 183.

²⁵³ Şimşek 2013, 183-185.

²⁵⁴ Şimşek 2013, 185.

²⁵⁵ D'Andria 2003a, 90-91.

²⁵⁶ D'Andria 2003a, 92-95.

alanında MS 5. - 6. yy.a tarihlenen tuğla, mermer ve traverten bloklardan inşa edilmiş birçok yapı yer almaktadır. Yapıların batı stoadakilerle çağdaş olan seramik üretim atölyeleri, yuvarlak planlı fırınlar ve zanaatkârların oturdukları evler olduğu tespit edilmiştir²⁵⁷.

Agora'nın doğu tarafında 280 m uzunluğundaki anıtsal Stoa-Bazilika'nın kalıntıları bulunmaktadır ve Agora alanına bağlayan mermer basamakların güney bölümü 4 m yüksekliğinde sağlam kalabilmiştir. Diğer bölümlerde olduğu MS 5. ve 6. yy.da tahrip olduğu anlaşılmıştır. İki katlı bir cepheye sahip olan dikdörtgen plasterler ve onlara yaslanan yivli yarım sütunlar İon düzeninde yapılmıştır²⁵⁸.

MS 2. yy.da inşa edildiği tespit edilen Agora'nın, güney kısmı sınırlayan portiğin stylobatının üzerine MS 5. yy. başında Erken Bizans Surları inşa edilmiştir. Bu surlar yapılmadan önce ise yapının MS 4. yy.ın ikinci yarısında büyük bir depremle yıkıldığı ortaya çıkmıştır. Yeniden yapılanma sürecinde masraflı olacağı düşüncesiyle şehir dışında bırakılmış ve MS 5. yy.da sur için taş ocağı ve kireç elde etmek için kullanılmıştır²⁵⁹.

Tripolis Agorası, Laodikeia ve Hierapolis'te planlandığı gibi, kentin ana caddesi bitişiğine konumlandırılmıştır. Tripolis'te birbirini dik kesen Hierapolis ve Sütunlu ana caddeleri tarafından çevrelenen Agora yapısı, MS 4. yy.a tarihlendirilip, günümüzdeki hali MS 5. yy. düzenlemesi olsa da, Agora'nın daha erken kullanım evresine ait çok sayıda sütun ve Korinth düzenine ait sütun başlıkları ortaya çıkartılmıştır. Agoranın güney oturma platformunun güney duvarlarının arkasında tespit edilen MS 2. yy. dükkânları, agoranın farklı onarım ve kullanım evrelerini kanıtlar niteliktedir. Tripolis kuzey oturma platformunun, 2014 kazı sezonunda ortaya çıkarılan pişmiş toprak tuğla ile yapılmış doğu-batı yönlü iki adet kemer yıkıntısı, Hierapolis Agorası'nın doğu tarafında basamakların üzerinde yer alan kemerler gibi düzenlenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Laodikeia Merkezi Agora Batı Portiği zemininde yer alan gri ve beyaz onyxden yapılmış kare, dikdörtgen, sekizgen ve daire formlu opus sectile döşemeler, Tripolis'te de batı stoa boyunca benzer şekilde, zeminde döşeme olarak kullanılmıştır (Fig. 32-33).

²⁵⁷ D'Andria 2003a, 96-97.

²⁵⁸ D'Andria 2003a, 98.

²⁵⁹ D'Andria 2003a, 106; D'Andria-Scardozzi-Spanò 2008, 86.

Tripolis'te Agoranın kuzey oturma platformunda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında in situ halde bulunan kemer, sütun tambur parçaları, mermer paye başlıkları, arşitrav friz bloğu, sütun kaideleri, magistrat heykelleri ve heykel kaideleri göz önüne alındığında, Hierapolis Agorası doğu tarafında olduğu gibi yapının iki katlı anıtsal bir cepheye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kentlerin insula ölçülerine göre konumlandırılan agoralar Hierapolis'te tam onaltı insulayı kaplarken, Laodikeia'da Merkezi Agora iki buçuk insulayı kaplamaktadır. Tripolis'te ise bu ölçü tam bir insulayı karşılayacak şekilde planlanmıştır.

3.8. Nymphaeumlar

Tripolis'te mermer bir podyum üzerinde yükselen Orpheus Nymphaeum'u, Sütunlu Cadde ile Hierapolis Caddesi'nin kesişim noktasında, kentin merkezinde inşa edilmiştir (Fig. 35). Hierapolis Caddesi'nin doğu kenarında, kuzey-güney doğrultulu ve 5.60 x 3 m ölçülerindeki yapı; Roma Dönemi'nde yapılmış olup Erken Bizans Dönemi'nde de çeşitli değişikliklerle tekrar kullanılmıştır. Batısında ve kuzeyinde onyx ve beyaz mermerden yapılan dörder adet parapet bloğu parapet babaları ile birbirine bağlanmıştır. Sütunlu Cadde'nin doğusunda yer alan su dağıtım merkezinden, pişmiş topraktan yapılmış künklerle çeşmeye kadar taşınan su, çeşmenin doğusundaki dinlendirme havuzuna gelerek buradan yine bir künk yardımıyla ortadaki ana havuza akmaktadır. Çeşmenin daha önceden zaten burada var olan Hierapolis Caddesi üzerine yapıldığı, cadde sütunlarının bir kısmının tıraşlanarak parapet bloklarının oturtulmasından anlaşılmaktadır. Mevcut buluntular dâhilinde çeşme MS 2. yy. sonu, 3. yy. başına tarihlenmektedir²⁶⁰

Tripolis Büyük Hamam Nymphaeumu, Büyük Hamam yapısının doğu duvarı ile birlikte kullanılarak inşa edilen, içten içe 3.15 m genişliğinde, 60 m uzunluğundadır. Kazısı henüz yapılmamış olan nymphaeum, Büyük Hamam yapısının devamı olarak ince yonulu kesme traverten bloklardan yapılmış ve dikdörtgen planlıdır. Yüksekliği Büyük Hamam yapısı ile aynı olabileceği

²⁶⁰ Duman 2014a, 48.

düşünüldüğünde bu ölçü, yüzeyde görülebilen kısmı ile yaklaşık 7.92 m olarak hesaplanmıştır. Bu ölçü göz önüne alındığında nymphaeumun en az iki katlı bir cepheye sahip olduğu söylenebilir. Yüzeyde görülebilen mermer bloklarla, nymphaeumun mermer kaplama olabileceği düşünülmektedir. Hamam yapısı ile birlikte planlandığı bilinen yapı MS 2. yy.a tarihlendirilmektedir.

Laodikeia’da tespit edilen 6 adet nymphaeum yapısı yer almaktadır. Bunlar I. Su Dağıtım Terminali’ne bitişik Stadium Nymphaeumu, Stadium Caddesi üzerinde yer alan B Nymphaeumu, Ephesos Caddesi üzerindeki Batı Nymphaeumu, Suriye Caddesi ile Stadium caddesi kavşağında yer alan Caracalla Nymphaeumu, aynı cadde üzerinde Septimius Severus Nymphaeumu ve Doğu Bizans Nymphaeumu olarak tanımlanmıştır²⁶¹.

Septimius Severus Nymphaeumu Suriye Caddesi kuzey kenarında doğu-batı yönlü 41.60 x 14.30 m ölçülerinde dikdörtgen planlı yapıdır. Taşıyıcı ana duvarlar traverten bloklarla inşa edilmiş ve dikdörtgen planlı havuzun üç tarafını çeviren, birinci katı Kompozit ikinci katı Korinth olan iki katlı mimari cepheye sahiptir²⁶². Çıkıntı duvarlar ikişer sütunun taşıdığı mimari cephe ve heykel nişleriyle hareketlendirilmiştir. Üç yönde sütunlu galerilerin bulunduğu stylobat altındaki traverten bloğun genişliği ise 1.05 m’dir. Havuzun derinliği 1.00 m ölçülmüş ve dikdörtgen planlı havuz içten içe 31.40 x 8.20 m ölçülerinde olup, üç tarafın kısa cephelerinde 6 adet, uzun cephede ise 16 adet sütunlu galeri çevirir²⁶³. Nymphaeumun, zemin kat üzerinde yer alan arşitrav-friz bloğu parçasındaki yazıtta, İmparator Septimius Severus’a MS 193-211 ithaf edildiği ortaya çıkmıştır. MS 494 yılında gerçekleşen deprem ile yıkılan yapı, mimari bloklarda tespit edilen birçok tamirat uygulamaları geçirdiği anlaşılmıştır. Erken Bizans Dönemi’ne kadar değişik düzenlemelerle kullanım görmeye devam etmiştir²⁶⁴.

Güney Hamam Kompleksinin doğu apodyterium bölümünün sonunda yer alan I. Su Dağıtım Terminali’nin ön bölümünde, I. Nymphaeum adı verilen küçük bir nymphaeum bulunmaktadır. I. Su Dağıtım Terminali ile tonozlu geçiş arasındaki alan kullanılarak yapılan nymphaeum, 2.50 x 3 m ölçülerindedir. Yapı alanda bulunan bir

²⁶¹ Şimşek 2013, 146.

²⁶² Şimşek 2013, 147.

²⁶³ Şimşek 2013, 147-152.

²⁶⁴ Şimşek 2013, 154-156.

yazıtta İmparator Domitianus (MS 81-96) Dönemi'nde yapıldığı ortaya çıkmıştır. Nymphaeum'a ait sadece tek bir sütun görülebilmektedir²⁶⁵.

Batı Nymphaeumu Ephesos Yolu üzerinde Aphrodisias ve Hierapolis caddelerinin kavşağının yaklaşık 10 km doğusunda yer almaktadır. Alanda bulunan birçok mermer mimari bloklar ve korinth sütun başlığına ait parçalar bulunmaktadır. Burada bulunan yazıtlı kaidenin Herakles yontusuna ait olduğu ve MS 2. yy.a tarihlendiği anlaşılmıştır²⁶⁶.

Laodikeia Güney Nymphaeumu, güney yönde devam eden Stadium Caddesi üzerinde ve caddenin batı yanında 42 x 20 m ölçülerinde dikdörtgen planlı yapıdır. Bu yapıya ait alanda birçok mimari bloklar, kaideli postamentler ve heykel kaideleri yer almaktadır. Kemer arşitravlarına ve geison-sima bloklarına ait süslemeler MS 2. yy.ın ikinci yarısı özelliklerini taşımaktadır²⁶⁷.

Caracalla Nymphaeumu, Suriye Caddesi ile güney yönde devam eden Stadium Caddesinin kesiştiği noktada yer almaktadır. MS 215'te kente ziyarete gelen İmparator Caracalla'nın onuruna yapılan yapı, daha sonralar da dört adet onarım evresi geçirmiştir. 15.70 x 17.60 m ölçülerinde yapılan nymphaeum, iki katlı ve korinth düzeninde planlanmıştır. Köşede 8.90 x 7.90 ölçülerinde dikdörtgen bir havuz ve iki yanında apsisli havuzlar yer almaktadır²⁶⁸.

B Nymphaeumu Stadium Caddesi'nin doğu yanında ve Merkezi Hamam'ın paleastrasının güneybatısında yer almaktadır. Dikdörtgen planlı, 18 x 6.30 m ölçülerinde ve duvarları traverten ve mermerden karışık bir örgü düzenine göre yapılmıştır. Tek katlı olarak planlandığı düşünülen yapı MS 2.-3. yy. özelliği gösteren havuz duvarlarında kullanılan devşirme mimari bloklara karşın, havuz içinde ortaya çıkarılan mimari bloklar Erken İmparatorluk Dönemi ile MS 3. yy. arasına tarihlenmektedir²⁶⁹.

Hierapolis'te Triton Nymphaeumu ve Tapınak Nymphaeumu olmak üzere iki adet nymphaeum yer almaktadır. Triton Nymphaeumu yerel ustalar tarafından yapı için traverten, dekorasyon için mermer kullanılarak inşa edilen anıtsal çeşmedir.

²⁶⁵ Şimşek 2013, 160.

²⁶⁶ Şimşek 2013, 160.

²⁶⁷ Şimşek 2013, 161.

²⁶⁸ Şimşek 2013, 165.

²⁶⁹ Şimşek 2013, 171-174.

Frontinus Caddesi boyunca uzanan ve Flavianus Dükkânlarının yıkılmasıyla değiştirilmiş olan ve kentin ana plateia boyunca uzanan yaklaşık 65 m uzunluğunda bir cepheye sahiptir. Üç katlı olduğu düşünülen yapının ilk katında sütun üzerinde yer alan arşitravin üzerindeki yazıt yapının tarihlenmesi bakımında önemli bir kaynaktır²⁷⁰. Yazıtta yapının Apollon Arkhegetes ve İmparator Severus Alexender'e (MS 222-235) adandığından bahsedilmektedir. Alınlıklarda yer alan ikonografik sahnelerde Triton figürleri görülmektedir. Mermer levhaların birçoğunda çeşme yapılarında sıkça karşımıza çıkan, nehir ve su kaynağı kişiselleştiren temaların yanı sıra, Amazonlar ve Grek Askerlerinin arasındaki mücadele ile ilgili bölümler yer almaktadır²⁷¹. Cephe heykelleri yerleştirebilmek için nişler ile bezenmiştir. Temel duvarı deprem sonucu arkaya doğru yıkılan nymphaeum, Bizans Sur Duvarları içinde yer almaktadır²⁷².

Hierapolis'in iki büyük nymphaeumundan biri olan Tapınak Nymphaeumu, alt bölümü düzgün traverten bloklardan, üst bölümü ise devşirme malzemelerden farklı büyüklükteki taşlardan inşa edilen, büyük havuzu da içine alan ve 30.50 m uzunluğunda, 4.20 m kalınlığında U şeklinde planlanmış yapıdır²⁷³. Nymphaeum'un genişletilmesi için tahrip edilen Tapınağa ait dor düzenindeki portüğün yarım sütunları da, nymphaeumda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Nymphaeum temel duvarında, I. sıranın saçağı, dikdörtgen planlı üç niş ile profilli kaide ve tasarıma göre belirlenen konularının, üzerinde yunanca harflerle belirtildiği korniş bloklar yapılmıştır²⁷⁴.

Hierapolis Tapınak Nymphaeumu'nun iki katlı olduğu düşünülmektedir²⁷⁵. Kaidenin düzenini izleyen bir exedra ilk sırayı, sadece girintili ve çıkıntılı dik bölümler de üst sırayı oluşturmaktaydı. I. sıradaki aedikulalarda ve alınlıklarda kentin önemli tanrı ve tanrıçalarının²⁷⁶ büstleri, atribüleri ile betimlenmiştir²⁷⁷. Nymphaeum havuzunun korkuluk levhalarında ise Amazonamachia ve diğer tanrı figürleri ile bezenmiş betimlemeler yer almaktadır. Kutsal alan ile bağlantısı

²⁷⁰ Lorenzo-Limoncelli 2011, 280; D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 86.

²⁷¹ D'Andria 2001, 96-115.

²⁷² D'Andria 2001, 120.

²⁷³ Lorenzo-Limoncelli 2011, 280; D'Andria-Scardozi-Spanò 2008, 118.

²⁷⁴ D'Andria 2003a, 132.

²⁷⁵ Detaylı bilgi için bk. Campagna 2006, 387-395.

²⁷⁶ Artemis ve Apollon yanında bir hilal ile birlikte Selene, iki yanında tavus kuşları ile betimlenmiş Hera, yünden ağır bir tunik giymiş yerel bir tanrı gibi betimlenmiş Jupiter yer almaktadır. Detaylı bilgi için bk. D'Andria 2003, 132.

²⁷⁷ D'Andria 2003a, 132.

düşünüldüğünde, kentin en önemli kült alanının düzenleme dönemi olan MS 3. yy. da yapıldığı tahmin edilmektedir²⁷⁸.

Tripolis Büyük Hamam Nymphaeumu ölçüleri ve plan bakımından Hierapolis Triton Nymphaeumu ile benzer özellikler göstermektedir. Her iki nymphaeum da düz cepheli ve cadde konumlu çeşmelerdir. Triton Nymphaeumu'nun cephe uzunluğu göz önüne alındığında, Tripolis Hamam Nymphaeumu'nun da en az iki katlı bir cepheye sahip olduğu düşünülmektedir.

Laodikeia B Nymphaeumu'nda su basıncına dayanıklı traverten künkler ile getirilen su, Tripolis Hamam Nymphaeumu'nda da benzer şekilde olmalıdır. Hamam Nymphaeumu'nun yakın çevresinde yüzeyde görülebilen traverten künkler sayesinde suyun yaklaşık 5 km kuzeyde yer alan Direbol mevkiinden benzer bir sistem ile taşındığı varsayılabilir. Tripolis ve Laodikeia Nymphaeumları arasındaki benzer özelliklerden bir diğerini Laodikeia Septimius Severus Nymphaeumu'nda havuz iç duvarını oluşturan opus caementicium tekniği ile yapılmış dolgu duvar oluşturmaktadır. Benzer duvar tekniği Tripolis Hamam Nymphaeumu'nun havuz iç kısmında da takip edilebilir.

Laodikeia Caracalla Nymphaeumu'nun Suriye ve Stadium Caddeleri'nin kesiştiği köşeye konumlandırılmış, benzer uygulama Tripolis'te iki ana arteri oluşturan Sütunlu ve Hierapolis Caddeleri'nin kesişme noktasına inşa edilen Tripolis Orpheus Nymphaeumu'nda da izlenmektedir.

3.9. Bouleuterionlar

Bouleuterion, Sütunlu Cadde kuzey kenarında ve Roma Agorası'nın batısında yer almaktadır. Agoraya bağlantılı yapıldığı düşünüldüğünde doğu-batı yönlü olup, cavea doğuya bakar yönde inşa edilmiştir. Kazısı henüz gerçekleştirilmeyen yapının, yüzeyde bir kısmı görülen kemer ve duvarlarının kesme traverten bloklardan inşa edildiği anlaşılmaktadır (Fig. 36). Bouleuterionun bulunduğu alanın sınırları 45 x 60 m ölçülerinde ve yaklaşık bir insulayı kapsasa da, yapının yarım insula üzerine inşa edildiği düşünülmektedir. Yapının batısında olduğu düşünülen analemma duvar

²⁷⁸ D'Andria 2001, 133.

kalınlığı 5 m olarak ölçülmüştür. Güneyde üst kısmı sağlam ve ayakta olduğu görülebilen bir adet tonoz yer almaktadır (Fig. 37-38).

Bouleuterion'un doğusunda yer alan Roma Agorası'nın Batı Stoası'na basamakların yükseklikleri 0.20 - 0.22 m aralığında değişen 3 basamakla yükseltile giriş bölümünün genişliği 3.90 m'dir. Bir insula ölçüsünü kaplayan yapıda, analemma duvarının dışında kalan, kuzey veya güney kısmında bir portik olabileceği düşünülmektedir.

Laodikeia Bouleuterion'u, kentin güneyinde yer alır ve Güney Agorası ile bağlantılı olarak yapılmıştır. 30 m çapındaki yapının caveası güneye bakmakta ve analemma duvarıyla birlikte çap 35 m ye ulaşmaktadır. Greko-Romen tarzdaki yapının caveası iki merdivenle birlikte üç kerkidese bölünmüştür. Oturma basamaklarının yüksekliği 39 cm, genişliği ise 62 cm'dir. Oldukça tahrip olan yapının oturma kapasitesi yaklaşık 500-600 kişiliktir. Doğal zemine oturtularak yapılmış ve basamakların altına çay taşları, küçük kırık taşlar ve harçlı opus caementicium blokaj yer almaktadır. Kuzeyde travertenden yapılmış analemma duvarının bir bölümü görülebilmektedir²⁷⁹.

Orkestra güney giriş cephesi, traverten bloklardan yapılmış dört ayakla, orta iki aksın daha geniş tutulduğu üç geçişe bölünmüştür. Geçişlerin üstünde Korinth düzeninde ve üst bölümünde ise aslanların boğalara saldırımlarının konusu işlendiği figürlü paye başlıklar yer almaktadır. Üst merkezde ise medusa başı kabartmaları bulunmaktadır. İstiridye kabuğu şeklinde aedacula, yapının nişlerle hareketlendirildiğini göstermektedir. Mimari bloklar üzerindeki süslemeler incelendiğinde, yapının Hadrianus'un kenti ziyaretinde, Güney Hamam Kompleksi ve Agora ile birlikte yapıldığını düşündürmektedir²⁸⁰.

Hierapolis'te yapılan arkeolojik araştırmalar ile jeoradar çalışmaları sonucunda Bouleuterion'a ait yapı temel kalıntıları Plateia'nın doğu tarafında yer almaktadır. Dikdörtgen planlı yapı 18 x 22 m ölçülerinde ve Geç İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir²⁸¹.

²⁷⁹ Şimşek 2013, 240.

²⁸⁰ Şimşek 2013, 242-243.

²⁸¹ Scardozzi 2015, 173.

Tripolis Bouleuterion'u ve Laodikeia Bouleuterion'u kazısı henüz tamamlanmamış yapılardır. Yapıların plan anlamında benzer özelliklerini incelediğimizde, her iki yapının da agoralardan geçişlere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Stoa yapısı ortaya çıkarılan Tripolis Agorası'nda, Bouleuterion ile bitişik düzenleme, agoranın ilk kullanım evresinde Devlet Agorası olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Benzer özellik çevre kentlerden Aphrodisias'da, Kuzey Agora'nın kuzeyinde yer alan bouleuteriona stoa aracılığı ile doğrudan geçişlerin sağlandığı plan tipinde görülmektedir²⁸². Oluşturdukları alan bakımından incelendiğinde Laodikeia Bouluterion'u ve Tripolis Bouleuterion'u yarım insulayı kaplamaktadır.

3.10. Nekropoller

Tripolis'i kuzey, kuzeydoğu, kuzeybatı, doğu olmak üzere kenti çevrelemiş nekropol alanları yer alırken, 2015 yılı kazı sezonu sırasında kentin 400 m güneyinde, Hierapolis Kapısının dışında kalan bölgede lahit mezarlar, oda mezarlar ve +10 m kotunda kiremit çatma mezarlar tespit edilmiştir. Kentin yeni bir nekropülünü oluşturan ve burada ortaya çıkarılmış MS 2. yy.a tarihlendirilen lahit mezar, kentin erken nekropol alanlarından bir diğerinin de güneyde olduğunu göstermiştir.

Kentin kuzey tepesinin güney yamaçlarında yer alan ve Kuzey/Kuzeydoğu Nekropolü adı verilen bölgede mezar tiplerinin çoğunluğunu kaya mezarları oluşturmaktadır (Fig. 39-40). Girişleri köşeli ve yarım daire formlu olup, birçoğu tahrip olmuştur (Fig. 41). Yaygın olarak 1 klineli olanların yanı sıra, 3 ve 5 klineli olanları da bulunmaktadır (Fig. 42). Kuzeydoğu Nekropolü'nde 2. Dönem Kazılarında ortaya çıkarılan traverten lahit mezarlar tespit edilmiştir (Fig. 43).

Kuzeybatı Nekropolü Stadium'un çevresine yayılmış geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu alanda yer alan mezarların çoğunluğunu kesme travertenden ya da ana kayaya oyularak yapılmış dörtgen planlı çukur mezarlar, lahit mezarlar, traverten tonozlu mezarlar oluşturmaktadır.

²⁸² Ratté 2008, 17.

Kuzeydoğu sur duvarlarından başlayarak güneyde Büyük Menderes'e kadar geniş bir alana yayılan Doğu Nekropolü'nde, lahit mezarlar ve kaya mezarları yoğunluğu oluştururken (Fig. 44), az sayıda anıt mezarlar da tespit edilmiştir. Kaya mezarları dromosun ardından bir veya birden fazla odadan oluşmaktadır. Kazısı yapılan kaya mezarlarının duvarlarında arkosolium ve nişler yer almaktadır. Bu alandaki lahitler kesme travertenden yapılmış olup, kapak kısmı üçgen alınlıklı beşik çatılı formlu ve köşe akroterlidir²⁸³. Doğu Nekropolü'nün güneydoğu yamaçlarında anıt mezarlara ait az sayıda traverten bloklar tespit edilmiştir. Blokların kuzeyden gelen erozyon toprağıyla tahrip olduğu ve bu alana yayıldığı düşünülmektedir. Doğu Nekropolü'nün güneyinde ise MS 4. yy.dan sonrasına tarihlendirilen küçük çay taşlarının yan yana ve üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulan, içi sıvalı tonozlu mezarlar yer almaktadır²⁸⁴.

Laodikeia'da İlk Tunç Çağı'na ait Batı Nekropolü ile kentin dört bir tarafında çevreleyen Geç Klasik Dönem'den, MS 7. yy.a kadar tarihlenen mezarlar yer almaktadır²⁸⁵. Anayol güzergâhları üzerinde özellikle doğuda Suriye Kapısı'ndan ve kuzeyde Hierapolis Kapısı'ndan geçildikten sonra yolun iki yanında; batıda Ephesos Kapısı geçildikten sonra, Asopos Köprüsü sonundaki Ephesos-Batı Yolu'nun iki yanında ve güneyde Aphrodisias Kapısı geçildikten sonra yolun iki yanına doğru geniş bir alana yayılmış mezarlar yer almaktadır²⁸⁶.

Laodikeia Nekropolü'nde görülen mezar tiplerini Kuzey, Batı, Güney ve Güneydoğu Nekropollerinde görülen mezar evler, üzeri kırma çatılı bloklara ait kalıntıları ile tapınak mezarlar, avlulu mezar kompleksleri oluşturmaktadır. Güney ve Batı Nekropollerinde görülen üzeri kubbeyle örülü kare planlı kubbeli-arkosoliumlu mezarlar, Güney Nekropolü'nde görülen aşağıya doğru inen basamaklı dromoslu mezarlar, tüm nekropollerde yaygın bir şekilde görülen örgü tekne mezarlar, konik formlu ve kapaklı pişmiş toprak silindirik mezarlar yer almaktadır. Kuzeydoğu Nekropolü'nde tek örneği olan pişmiş toprak küvet mezar, düz ya da kırma çatılı lahitler, kiremit çatma mezarlar kentte yaygın olarak görülmektedir. Kuzeydoğu Nekropolü'nde tespit edilen urnalar ve basit toprak mezarlar olmak üzere çok sayıda mezar tipi yer almaktadır.

²⁸³ Erdoğan-Aktaş 2011, 2.

²⁸⁴ Erdoğan-Çörtük 2008, 113-114.

²⁸⁵ Şimşek 2013, 400.

²⁸⁶ Şimşek-Okunak-Bilgin 2011, 6.

Hierapolis'te nekropol alanları Kuzey, Güney ve Doğu Nekropollerini olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Kuzey Nekropolü'nde çok sayıda traverten lahit ile birlikte oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. MÖ 2-1. yy.a ait tümülüs mezarlar, kenti en erken örneklerini oluştururlar. Düzgün kesilmiş taşlarla örülü silindir kasnak ile sınırlanmış mezar odalarının üzeri koni şekli verilmiş toprakla örtülmüştür ve üzerine phallus biçimli taşlar yerleştirilmiştir. Kentin kuzeyinde yer alan nekropolün çoğunluğunu oluşturan bir diğer mezar tipi, travertenden yapılmış anıt mezarlardır. Anıt mezarlar traverten lahitten, ölü yatakları içeren, kaideli, alınlıklı veya ev modellerini yansıtan farklı tipler göstermektedir²⁸⁷.

Hierapolis Güney Nekropolü depremin etkisiyle oldukça tahrip olmuştur ve bu alanda dörtgen çukur mezarlar ve taş ocağına ait kalıntılar görülebilmektedir. Bizans surlarının olduğu yamaçta figürlü mermer lahitler bulunmuştur. Bu lahitler taş bir kaide üzerine yerleştirilmiş, kerpiç tuğlalarla yükseltilmiş çatı kiremit ile örtülmüş ve içi çok renkli fresklerle süslenmiştir. Laodikeia ve Kolossai'ye giden yol güzergâhında başka mezar tipleri de görülmektedir. Yazıtta adı geçen Tiberius Claudius Talamos'a ait bir mezarda, ev tipli cephe, yarım sütunlu dor düzeninde pilasterler, taş kafesli pencereler ve arşitrav, friz ve ion düzenindeki saçaklıklar yer almaktadır²⁸⁸.

Doğu Nekropolü coğrafi konum özellikleri kullanılarak güneye ve güneydoğuya doğru eğimli tepenin yamacı boyunca planlanmıştır. Bu alanda doğal kayaların kesilip, düzeltilmesinden sonra kayalara yaslayarak basit planlı mezar yapıları oluşturulmuştur. Dışa doğru çıkık çatı ile üst örtü, gizlenmiş beşik tonoz ile yapılmıştır. Traverten lahitlerin ön yüzünde kazınmış olarak görülen yazıtlardan anlaşılacağı üzere MS. 4. yy.a tarihlenmektedir. Mezarlar kayalık yamaç boyunca, Agora düzlüğüne kadar devam etmektedir²⁸⁹.

Tripolis'i çevreleyen ve surların dışından başlayarak çevreye yayılım gösteren nekropol alanları, bölgede farklı tipte mezarların görüldüğü geniş bir bölgeye sahiptir. Bölgenin yerel kesme traverten bloklarından yapılmış lahit ve dörtgen planlı çukur mezarların yanı sıra, ana kayaya oyularak yapılmış dörtgen planlı çukur mezarlar da yer almaktadır. Kentin topografik yapısı nekropol alanlarını

²⁸⁷ D'Andria 2003a, 49-50; Scardozzi 2015, 54-55.

²⁸⁸ D'Andria 2003a, 205.

²⁸⁹ D'Andria 2003a, 191-192.

belirleyen önemli bir faktör olmuştur. Ana kayanın kentin en yüksek yamaçları olan kuzey alanlarda yayılım göstermesi, özellikle kaya mezarlarının bulunduğu nekropol alanlarının bu bölgede yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kayaya oygu mezarlar Lykos Vadisi ve çevresinde sıkça karşımıza çıkmakla birlikte, en bilindik örneklerini Hierapolis²⁹⁰, Eumeneia²⁹¹, Kolossai²⁹² ve Anaua²⁹³ kentlerinde yer alan mezarlar oluşturmaktadır. Kuzeydoğu Nekropolü'nde az sayıda tespit edilen anıt mezarların kentin doğu girişinde görkemini koruyarak, kuzeyde yer alan yüksek bir tepe üzerine konumlandırıldığı ve daha sonra erozyon ile birlikte kuzey tepenin güney yamaçlarına doğru yayıldığı düşünülmektedir. Kuzeydoğu Nekropolü'nde yer alan anıt mezarlar, Hierapolis'i Tripolis'e bağlayan yol üzerindeki Kuzey Nekropolü'nde²⁹⁴ olduğu gibi, kentin yüksek alanlarına inşa edilmiştir.

3.11. Su Dağıtım Yapıları

Tripolis'e su ihtiyacı Karşıpınar su kaynağından travertenden ya da pişmiş toprak borularla, galeri, aqueduct ve açık kanal sistemleriyle kente ulaştırılmıştır²⁹⁵. Kentte Tiyatro Hamam Sarnıçları, Su Dağıtım Terminali ve Aşağı Kale Sarnıcı olmak üzere üç adet su dağıtım yapısı yer almaktadır.

Tiyatro Hamamı'nın kuzeybatısında ve tiyatronun güneyinde yer alan Tiyatro Hamamı Sarnıçları, kesme traverten, çay taşı ve tuğladan inşa edilerek, üçü dikdörtgen, biri kare planlı olmak üzere dört mekândan oluşmaktadır (Fig. 45). Büyük bir bölümü toprak altında yer alan yapının mekânlarının üst örtüsü ve mekânlar arası geçişler tonozlu yapılmıştır. Tonozlu girişe sahip sarnıç yapısında, doğu-batı doğrultulu 10.81 m uzunluğunda ve dıştan dışa 3.08 m genişliğinde koridor yer almaktadır (Fig. 46). Doğu ve batı yönlü girişi olan koridorun her iki girişinde de 1.67 m genişliğinde tonozlu giriş yer almaktadır. Ana mekânın doğu ve kuzey duvarları, diğer iki odanın duvarlarıyla ortak yapılmıştır. 6.19 x 7.72 m ölçülere sahip kare formulu mekânın güney duvarında 0.84 m genişliğinde tonozlu bir girişi

²⁹⁰ Fede-Ferrero 1993, 102.

²⁹¹ Şimşek 2011, 16-17; Söğüt-Şimşek 2002, 310-311.

²⁹² Şimşek 2002b, 10-11.

²⁹³ Duman 2008, 52.

²⁹⁴ Fede-Ferrero 1993, 101; Scardozzi 2016, 55.

²⁹⁵ Tanrıöver-Baykan-Baykan 2006, 128.

yer almaktadır. Mekânın güney duvarında, girişin iki yanında birer adet, doğu duvarında iki adet, kuzey duvarında da iki adet toplamda altı adet pişmiş toprak künk bulunmaktadır. Ana mekânın duvar ölçüleri 0.85 m genişliğinde, batı duvarının güney köşesi dışa doğru çıkıntılı yapılmış ve genişliği 1.25 m olarak ölçülmüştür.

Ana mekânın kuzeyinde yer alan 4.83 m uzunluğunda, 2.28 m genişliğinde dikdörtgen formlu bir mekân daha yer almakta ve batı duvarında 0.83 m genişliğinde tonozlu bir giriş bulunmaktadır. Bu mekânın kuzey duvarı genişliği 0.45 m ile 0.63 m arasında değişmektedir. Her iki yapının doğusunda 2.83 m genişliğinde 7.75 m uzunluğunda ve duvar kalınlığı 0.75 m ölçülen dikdörtgen formlu üçüncü bir mekân daha yer almaktadır. Mekânın güney duvarında 1.37 m genişliğinde tonozlu giriş yapılmıştır.

Yapının ortasındaki bölüm, pişmiş toprak künklerle²⁹⁶ sarnıca suyun geldiği ana mekân olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu alanın kuzeyinde ve doğusunda yer alan odaların ise ana mekânda biriken fazla suyun aktarıldığı depo olarak kullanılan odalar olduğu anlaşılmıştır. Romalıların su mühendisliği açısından döneme getirdiği yenilikler önemini korumakla birlikte, Vitruvius (VIII, VI. 10) su yapılarının uygulama, plan ve konumlandırılması hakkında; “...suyun kente ulaştığı yerde bir su deposu inşa ediniz; buna bağlı üç bölmeli bir dağıtım tankı bulunmalıdır; su deposunda her bağlantı tankı için bir tane olmak üzere üç boru bulunmalıdır ki su, kenarlardaki tanklarda taşıdığı zaman ortadakine akabilsin. Bu merkezi tanktan bütün haznelere ve çeşmelere borular döşenecektir; ikinci tanktan, devlete yıllık bir gelir getirmesi için hamamlara, üçüncüsünde ise, halkın suyunun eksilmemesi için, özel konutlara dağıtım yapılacaktır; çünkü halkın yalnız merkezi tanka bağlantıları olursa, gerektiğinde diğer tanklardan yararlanamayacaklardır. Bu tankları yapmanın nedeni budur; böylelikle evlerine su alan yurttaşlar, vergileriyle suyun müteahhitler tarafından taşınmasına yardımcı olacaklardır.” ve “toprak boruların su taşımak için şu yararları vardır: Önce yapıda bu borularda bir arıza olursa onarımı herkes yapabilir. İkinci olarak, toprak borulardan geçen su, kurşun borularla taşınandan daha sağlıklıdır; çünkü kurşundan vücut için zararlı olan beyaz kurşun üretilir. Ürettiği şey zararlı olduğundan, kuşkusuz kendisi de sağlığa yararlı değildir.” önerisinde bulunmuştur. Bu önerme doğrultusunda,

²⁹⁶ Pişmiş toprak boruların özellikleri için bk. Landels 1996, 42.

Tripolis Tiyatro Hamam Sarnıçları'nın da benzer uygulamayla yapıldığı düşünülmektedir.

Kentin kuzeyinde yer alan Erken Bizans Surları'nın güneyinde bulunan Su Dağıtım Terminali, henüz kazısı yapılmamış yapılar arasında yer almaktadır. Yüzeyde üst yapı elemanlarına ait bloklar tespit edilebilmiştir (Fig. 47). Kesme travertenden inşa edilen yapının planı dikdörtgen formlu bir alanı kaplamaktadır. İn situ halde görülebilen bloğun ölçüleri 1.50 uzunluğunda ve 0.60 m genişliğindedir. Bloğun üst silmesinin genişliği 7 cm, altındaki silme ise 0.15 m olarak ölçülmüştür. Üst yapıya ait bu bloğun etrafında tahrip olmuş 4 adet blok tespit edilmiştir. Bir bölümü toprakta bir bölümü kırık olan blokların uzunlukları 0.65 m ile 0.80 m arasında değişiklik göstermektedir.

Su Dağıtım Terminali yakınında yüzeyde, pişmiş toprak boruların bağlandığı küçük bir *castellum divisorium* tespit edilmiştir (Fig. 48). Kentin su dağıtım ağını besleyen ve birden fazla su besleme hatlarında gelen suyun akışını bölmek için kullanılan yapı, Roma İmparatorluk Dönemi'nde su kontrol yapısı olarak ortaya çıkmıştır²⁹⁷. Yarım daire formlu su teknesinin çapı 1.40 m, yüksekliği 0.51 m'dir. Teknenin iç bükey kenarlarında, orta bölümde 30 cm çapında ve her iki kenarında yaklaşık 8 cm çapında ikişer adet delik yer almaktadır. Bu deliklerden bir tanesi kapalı yapılarak, gerekli görüldüğünde açılmak üzere yarım bırakılmış olmalıdır. Su teknesinin içindeki derinlik ana kaynaktan gelen suyun çökeltilmesiyle stabil duruma gelmesi, deliklerin ise süzgeç ve dağıtım amaçlı kullandığı düşünülmektedir. Bu uygulama ile su debi regülasyonu gerçekleştirilmiştir.

Laodikeia'da kentin su ihtiyacı Hellenistik Dönem'den itibaren deniz seviyesinden 443 m yüksekliğindeki Başpınar su kaynağından travertenden ya da pişmiş toprak borularla, aqueduct²⁹⁸ ve açık kanal sistemleriyle kente ulaştırılmıştır. Laodikeia'da I. ve II. Su Dağıtım Terminali adı verilen iki adet yapı yer almaktadır. Deniz seviyesinden 278 m yükseklikteki I. Su Dağıtım Terminali, güney-kuzey yönünde, 6 x 10 m'lik alanı kaplayan yapı, dikdörtgen planlı ve traverten bloklardan yapılmıştır. II. Su Dağıtım Terminali, I. Su Dağıtım

²⁹⁷ Adam 2005, 513-515. Castellum divisoriumun büyük planlı uygulanan örnekleri Nimes'de ve Pompeii'de görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Hodge 1996, 261-276; Monteleone-Yeung-Smith 2007, 113-120.

²⁹⁸ Benzer örneklerinin tespit edildiği kentler; Pergamon, Patara, Aspendos ve Hippos, bk. Şimşek - Büyükkolancı 2006, 14.

Terminali'nin 430 m kuzeyinde ve deniz seviyesinden 291 m yükseklikte yer almaktadır²⁹⁹.

Laodikeia su deposu, Stadium Caddesi'nde yer alan B Nymphaeumu'nun doğu bitişiğinde 4.70 x 7.10 m ölçülerinde ve dikdörtgen planlı inşa edilmiştir. Depo yakınına kadar traverten bloklarla II. Su Dağıtım Terminali'nden sağlanan su, geç dönemde su kullanımı azalıp, kent zayıflayınca pişmiş toprak borularla getirilmiştir³⁰⁰.

Deponun güneybatı köşesinde, ana hattan gelen suyun basıncını azaltmak için travertenden konik gövdeli ve yüksekliği 0.75 m, alt çapı 0.54 m ölçülerinde bir sistem yapılmıştır. Suyu depoya aktarmak üzere, bloğun üst ve yan tarafına 8-11 cm arasında değişen üç delik yer almaktadır. Güney bitişiğindeki latrinanın da su ihtiyacını karşılayan depo, B Nymphaeumu ve latrina arasında üçlü bir sistemin dağıtım merkezi olduğunu göstermektedir³⁰¹.

Hierapolis'e su ihtiyacı travertenden ya da pişmiş toprak borularla, aquaeduct ve açık kanal sistemleriyle sağlanmaktadır³⁰². Kayaya oyulmuş kanallar yardımıyla dağıtılan su, su deposunda birleşip, pişmiş toprak künklerle kentte taşınmaktaydı. Yapı, dikdörtgen profilli, çıkık bir kaideye sahip ve dörtgen bloklardan oluşan bir duvar örgüsüne sahiptir³⁰³.

Her iki su kemerinden gelen suyun, doğuda bütün kente hâkim bir tepe üzerinde inşa edilmiş su deposuna ulaşmaktadır. Günümüze kadar iyi korunmuş yapının henüz sistematik olarak kazısı yapılmadığından sınırlı araştırmalara konu olmuştur. Yapı 14 x 14 m kare planlı ve iki katlı yapılmıştır. Su deposunun sınırlarını dış duvarları, alt bir podyuma oturtulmuş ve traverten dikey bloklar halinde örülmüş duvarın üstüne de basit bir korniş yapılmıştır. Üst bölümde muhtemelen depoyu havalandırmak için dikdörtgen açıklıklar yapılmıştır. Depodan su pişmiş toprak borularla dağıtılmış ve boruların periyodik temizliği ve kontrolünü gerçekleştirmek amacıyla da kapaklar yapılmıştır. Yapının kronolojisini gösteren hiçbir unsur

²⁹⁹ Şimşek-Büyükkolancı 2006, 140.

³⁰⁰ Şimşek 2013, 175.

³⁰¹ Şimşek 2013, 175-176.

³⁰² Tanrıöver-Baykan-Baykan 2006, 128.

³⁰³ D'Andria 2003a, 183.

olmamasına karşın, yapı olasılıkla kentin inşa faaliyetleri açısından en güçlü olan dönemi olan MS 2. yy.a tarihlendirilmektedir³⁰⁴.

Tripolis, Laodikeia ve Hierapolis'e getirilen su, travertenden ya da pişmiş toprak borularla, aquaeduct ve açık kanal sistemleriyle sağlanmaktadır. Tripolis'te yüzeyde görülebilen kısmıyla plan tipi bakımından Hierapolis su deposuna benzer özellikler taşıyan su dağıtım terminali yer aldığı düşünülmektedir. Hierapolis su deposunda olduğu gibi Tripolis'te de kare planlı olduğu düşünülen yapı, traverten dikey bloklar halinde örülmüş blokların üst sırası yüzeyde görülebilmekte ve blokların üzerinde basit bir korniş bloğu yer almaktadır. Hierapolis'te depoyu havalandırmak için yapılan dikdörtgen açıklıklara benzer bölümler Tripolis su dağıtım yapısında da görülebilmektedir. Havzaya gelen ve süzölmüş temiz suyun kirlenmesini önlemek için üzerine kapak yapılmıştır.

Priene'de³⁰⁵ Athena Caddesi ile Prytaneion kuzey kesişim noktasında yer alan 7 no.lu sokakta, Tripolis *castellum divisorium*'a tipolojik olarak benzer su yapısı yer almaktadır. Tripolis *castellum divisorium*undan daha büyük planlı olarak inşa edilmesiyle ayrışan fakat kullanım amacı bakımından benzerlik gösteren örnekleri Nemeausus (Nimes) ve Pompeii'de bulunmaktadır. Söz konusu yapı her iki kentte de Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir³⁰⁶.

3.12. Sivil Mimari

Tripolis'te konut mimarisi bakımından değerlendirilebilecek olan Mozaikli Villa, kentin güneyinde henüz kazısı yapılmamış Hierapolis Caddesi'nin doğusunda ve kuzey-güney yönde konumlandırılmıştır. Yapının 30.60 x 10.15 m'lik bölümü açılmış olup, iki mozaik zeminli, bir kireç harç zeminli, bir tuğla zeminli odadan ve latrina ile apsisli yapıdan oluşmaktadır (Fig. 49-52).

Mekân 1 olarak adlandırılan yapı, Mozaikli Villa'nın en güneyindeki oda olup, 7.75 x 6.65 m iç ölçülerine sahiptir. Diğer odalara göre daha geniş olan bu alan, Mozaikli Villa'nın en büyük salonu olduğu düşünülmektedir. 1x1 cm'lik tesseraların oluşturduğu zeminde; yatay pano içerisinde baklava şekilli motifler ve ortasında

³⁰⁴ D'Andria-Campagna 2006, 359-361.

³⁰⁵ Fahlbusch 2006, 121.

³⁰⁶ Hodge 1996, 261-276; Monteleone-Yeung-Smith 2007, 113-120; Fabre-Fiches-Paillet 1991, 63-88.

renkli daireler yer almaktadır (Fig. 51). Geometrik ve bitkisel bezemelerin bir arada kullanıldığı mozaikler, stil özellikleri bakımından MS 4. yy.a tarihlendirilmektedir. MS 5. yy.da yapıda uygulanan yenileme ve onarım sırasında duvardaki kesme traverten blokların üzeri çay taşları ile yükseltilerek mozaikler kullanılmaya devam etmiştir³⁰⁷.

Mekân 1'in kuzeyinde yer alan Mekân 2 olarak adlandırılan oda, 3.30 x 6.10 m iç ölçülere sahip olup, zemininde dış kenarlarında krem, lacivert ve kırmızı renklerden oluşan mozaikli bordür yer almaktadır. Bordürün orta alanında dairesel motifler bulunmaktadır (Fig. 52). Odanın güney duvarının kuzey cephesinde bir bölümü tahrip olmuş fresk yer almaktadır. Mekânın kuzeyinde, batıdan doğuya doğru yükselen bir merdiven tespit edilmiştir. Traverten bloklardan yapılan basamaklar 1 m genişliğinde, 33 cm derinliğinde ve 24 cm yüksekliğindedir. Mekân 3'ün üst katına çıkmak için yapıldığı düşünülen merdivende bulunan I. Valentinianus (MS 364-375) dönemine tarihlendirilen bir adet bronz sikke bulunması, merdivenin MS 4. yy.da eklendiğini göstermektedir³⁰⁸.

Mekân 3 olarak adlandırılan yapı 4.50 x 4.50 m iç ölçülerinde ve Mekân 2'nin kuzeyinde yer almaktadır. Yapının üçüncü kullanım evresi olan MS 5. ve 6. yy.da yapının kuzey ve batı duvarındaki kapı boşluğunun tamamı, doğu duvarındaki kapı boşluğunun da bir bölümü kapatıldığı görülmüştür³⁰⁹.

Mekân 3'ün kuzeyinde yer alan Mekân 4, 7.55 x 4.33 m ölçülerinde ve zemin döşemesi pişmiş toprak tuğladan yapılmıştır. Döşemelerin büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Mekân 3 ile arasında bir kapı boşluğu bulunan yapının üçüncü kullanım evresinde tuğla ve çay taşlarıyla kireç harç kullanılarak kapatılmıştır. Kuzeyinde yer alan apsisli yapıya açılan kapı boşluğu, MS 5. - 6. yy.da kapatılmıştır. Yapının güneydoğusunda ve Mekân 2'nin doğusunda 3.75 x 1.35 m'lik alanda yapılan kazı çalışmalarında küçük bir latrina ortaya çıkarılmıştır. Kanalizasyon zemin döşemesi pişmiş toprak tuğladan yapılmış ve kuzey ucundan batıya, güney uçtan da doğuya doğru devam eden kanalizasyon gideri ortaya çıkarılmıştır³¹⁰.

Mekânın batı duvarı üzerinde 1.20 m genişliğinde bir kapı boşluğu yer almaktadır. Kapı boşluğunun dış kısmı yassı bir sütun gövde parçası ile kapatılmıştır.

³⁰⁷ Duman-Baysal 2014, 642.

³⁰⁸ Duman-Baysal 2014, 642.

³⁰⁹ Duman-Baysal 2014, 643.

³¹⁰ Duman-Baysal 2014, 643-644.

Kuzey duvarı 7.50 m uzunluğunda olup 93 cm kalınlığındadır ve üzerinde 1.20 m genişliğinde bir kapı boşluğu mekânın kuzeyindeki Apsisli Yapı'ya açılmaktadır. Ancak son kullanım evresinde (MS 5. - 6. yy.) devşirme malzeme ile kapatılmıştır³¹¹.

Mekân 4'ün kuzeyinde yer alan ve çapı 5 m olan, yarım daire şeklinde apsis duvarı yer almaktadır. Yüksekliği 2 m olan apsis duvarında 3 sıra yatık tuğla, taş ve traverten malzeme, kireç harç yardımıyla örülmüştür. Merkezi apsinin her iki yanında 95 x 90 cm ölçülerinde iki niş yer almaktadır. Kilise ya da bir şapelin doğuya bakan apsis bölümü olup, ikinci kullanım evresinde MS 5. yy.da inşa edildiği düşünülmektedir³¹².

Yapılan kazı çalışmaları sonucunda, yapının üç kullanım evresi olduğu tespit edilmiştir. Arkeolojik veriler doğrultusunda ilk evre Erken Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Günümüzde görülebilen yapı kalıntıları MS 4-6. yy.a tarihlenmektedir³¹³ (Fig. 67-68).

Laodikeia'da Asopos Vadisi'ne bakan ve kentin güneybatısında kompleks bir Mozaikli Güney Roma Villası yapısı yer almaktadır. Suriye Caddesi'nden kuzey bölüme ayrılan ara sokak üzerinde bulunan ve ilk kullanımı konutken, sonraki kullanımda bir bölümü atölyeye dönüştürülen A Evi ve Kuzey Tiyatrosu'nun yanında yer alan Kiliseli Peristylli Ev, Laodikeia sivil mimari yapıları olarak tanımlanmaktadır³¹⁴.

Mozaikli Güney Roma Villası kentin güneybatısında yer alan, dikdörtgen planlı geniş atriuma sahip, apsisli havuz ve avlunun iki yanında sıralanan diğer mekânlardan oluşmaktadır. Atrium 16 x 8.75 m ölçülerindedir ve tabanında 14.96 x 8.60 m ölçülerinde bir alanı kaplayan dikdörtgen şeklinde mozaik yer almaktadır³¹⁵. 2 No.lu küçük mekân dikdörtgen planlı olup, yapının yarısı 4.32 x 4.57 m ölçülerinde mozaikle kaplanmıştır. Daha küçük ölçülerden oluşan tesseralar, geometrik ve rozet-çiçek motifli süslemeler içermektedir. Yapının doğu kısmında kalan diğer yarısı mozaiksiz yapılarak, ısıtma ile ilgili bir bölüm olduğu anlaşılmıştır³¹⁶.

Mozaikli Güney Villa'nın kuzeybatı hattındaki duvarda yapılan çalışmalarda 3.90 m genişliğinde çift kanatlı kapı eşiği ve villadan önce yapılmış örgü ve sıvalı

³¹¹ Duman-Baysal 2014, 644.

³¹² Duman-Baysal 2014, 644.

³¹³ Duman-Baysal 2014, 642.

³¹⁴ Şimşek 2013, 299.

³¹⁵ Şimşek 2013, 301-303.

³¹⁶ Şimşek 2013, 304-307.

tekne mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Farklı dönemlerin bir arada yer aldığı yapının en erken kullanımı Geç Hellenistik ve Erken- Orta Roma İmparatorluğu Dönemi'ne tarihlenen nekropol olarak tespit edilmiştir. MS 3. yy.ın ilk çeyreğinde olası bir tahribat sonrası mezarların içleri doldurularak, villanın yapımına bu süreçten sonra başlanmıştır. Yapıda ele geçirilen sikkeler, villanın MS 3. yy.ın ilk çeyreği ile MS 5. yy. başlarına kadar kullanıldığı göstermektedir. Son kullanım evresinde ise alanda tespit edilen arkeolojik veriler doğrultusunda yapıda eklemelere gidilerek, cam atölyesine dönüştürüldüğü anlaşılmıştır³¹⁷.

Kuzey-güney yönlü inşa edilen ve 41 x 51 m'lik bir alanı kaplayan A Evi yapı kompleksi içerisinde 47 mekân, 2 koridor ve 5 dükkân bulunmaktadır. I No.lu Ev olarak adlandırılan yapıda 13 mekân, peristylli avlu ve bir dükkân yer almaktadır. Girişin güneyinde yer alan mekânlar yatak odaları, batı mekânlardan en güneyde olan odada taban mozaikli ve oturma sekileri ile yemek odası, batıdaki mekânlar ile kuzeyde yer alan mekân mutfak, yatak odaları veya depolar olmalıdır. A Evi hem dükkân hem de konut olarak MS 3. yy.dan MS 7. yy.a kadar aralıksız olarak kullanım görmüştür³¹⁸.

A Evi II No.lu Ev insulanın kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır. Doğusunda yer alan girişten sonra koridor aracılığıyla geniş bir mekâna ulaşılır. Avlu olarak adlandırılan mekânın güney duvarına yaslanmış fakat temel seviyesinde sağlam kalabilmiş ekmek fırını ve toplamda 12 mekân, iç avlu ile bir dükkân yer almaktadır. İnsulanın kuzeybatı bölümünde III No.lu Ev ve yapının içinde 2 avlu ve 7 mekân bulunmaktadır. Diğer ev yapılarına göre dönemler içinde daha fazla değişikliğe uğrayan evde, II. kullanım evresine ait duvar freskleri görülmektedir. Son kullanım evresinde ise arkeolojik bulgular doğrultusunda şarap üretimi ile ilgili bir işlik olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapının güneyde Suriye Caddesine bakan bölümünde depo, dükkân ve yeme-içme mekânları olarak kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır³¹⁹. A Evi hem dükkân hem de konut olarak MS 3. yy.dan MS 7. yy.a kadar aralıksız kullanım görmüştür³²⁰.

Kiliseli Peristylli Ev, kentin Kuzey Tiyatrosu'na ulaşılan, Tapınak A Doğu Sokağı üzerinde yer almaktadır. Henüz kazısı tamamlanmamış olan yapı, doğu

³¹⁷ Şimşek 2013, 302.

³¹⁸ Şimşek 2013, 307.

³¹⁹ Şimşek 2013, 315-316.

³²⁰ Şimşek 2013, 307.

bölümünde yer alan kilise bölümü³²¹, peristylli avlu ve avlunun kuzeyinde yer alan dört mekândan oluşmaktadır³²². Yapı kompleksinde Mekân 1'in doğu duvarı aynı zamanda Mekân 2'nin batı duvarını, güney duvarı da Mekân 4'ün kuzey duvarını oluşturmaktadır. Peristylli avlunun kuzeyinde bulunan Mekân 4 ile tiyatronun analemma duvarı arasında yer alan ve analemma duvarından girişi olan Mekân 1'in doğu duvarının kuzey köşesinde bulunan tezgâh nişi, buranın dükkân olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Batı duvarı üzerinden diğer mekân ile bağlantısı olan 1.25 m genişliğinde geçiş yer almaktadır³²³.

Mekân 2, güneyde peristylli avlu ile bağlantılı Mekân 4 ile tiyatro analemma duvarı arasında yer almaktadır. Güney duvarında Mekân 3 ile bağlantıyı sağlayan 0.83 m genişliğinde geçiş bulunmaktadır. Kuzey duvarında freskler ve tuğlalardan oluşturulmuş niş yer alır. Mekân 3, Mekân 2'nin güneybatı yanında açığa çıkarılmıştır. Mekânın 4 duvarında da Mekân 2, naos, peristylli avlu ve Mekân 4 arasında kapı geçiş yerleri bulunmaktadır. Mekân 4'ün güneyinde yer alan kapı ile peristylli avluya, batısındaki kapı ile henüz kazısı yapılmamış başka bir mekâna açılmaktadır. Yapıda bulunan birçok mutfak kabı parçaları, pithos ile başka pithosa ait parçalar, öğütme taşı, mortarium bu mekânın mutfak ya da bir depo olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Yapı MS 4. yy.dan MS 7. yy.ın başına kadar farklı düzenlemeler ile aralıksız kullanım görmüştür³²⁴.

Hierapolis'te Tiyatronun kuzey batısında İnsula 104 adı verilen alan, konut mahallesi olarak tanımlandırılmıştır. İnsulanın kuzeyinde Dor Avlulu Ev, merkezde Ion Sütun Başlıklı Ev ve güneyde Boyalı Yazıtlı Ev yer almaktadır. Doğudan batıya doğru alçalan teraslar üzerine yerleştirilmiş yapıların en az iki katlı olduğu düşünülmektedir. Yapı portikolu veya mermer döşemeli avlulara ve mermer çeşme gibi özel tasarlanmış döşemelere sahiptir. Söz konusu açık alanlar merkezde yer alan odalara geçişlerde bir düzeni sağlamaktadır. Pek çok odanın duvarları renkli mermerleri taklit eden sütun ve pano formlu fresklerle kaplıyken, bir kısmı da kabartmalı stuko içeren fresklerle bezelidir. Merkezi bir peristyle açılan mekânlardan oluşan Ion Sütun Başlıklı Ev'in peristyllin her kenarında üç sütunla çevrilmiştir.

³²¹ Kiliseli bölüm hakkında detaylı bilgi için bk. Şimşek 2013, 321-324.

³²² Şimşek 2013, 319.

³²³ Şimşek 2013, 324.

³²⁴ Şimşek 2013, 324-328.

Kalıntılar arasında mevcut ion sütun başlığından daha küçük, oniksten yapılmış ion sütun başlıkları ve sütunlar, yapıda ikinci bir kat olduğunu düşündürmektedir³²⁵.

Dor Avlulu Ev, insulanın kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır. A 1207 No.lu büyük oda 80 cm yüksekliğinde oniksi taklit eden fresk panolarla bezelidir. Çerçeveler içinde baklava motifleri ve yunus balıklarının taşıdığı dörtgenler yer almaktadır³²⁶. Beyaz renkle yapılmış olan üçgenler içinde kabaca kadın figürleri yapılmıştır. Salonda Dionysos figürlü candelabrum ile Attis figürlü bir diğer candelabrum ele geçirilmiştir. Dor Avlulu Ev olarak adlandırılan yapının içinde büyük güveçler, amphoralar, pithoslar ve iki fırın bulunan iki mekân bulunmuştur. Kiler olarak kullanılan ve MS 5. yy. tarihlendirilen süslemeler, odanın özel bir kabul salonu olduğunu düşündürmektedir³²⁷. Ayrıca söz konusu mekânda Orta İmparatorluk Dönemine tarihlenen Silen ve Satyr heykeli ele geçirilmiştir³²⁸.

Kazısı henüz tamamlanmamış olan Boyalı Yazıtlı Ev, insulanın en batısında yer almakta ve dörtgene yakın bir avlu etrefında gelişen bir dizi mekândan oluşmaktadır. Bu mekânlar içinde en büyük planda olan oda, kütüphane olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Mekânların duvarları mimari resimlerle bezenmiş, beyaz mermer sütunlar taklit edilmiştir³²⁹.

Hierapolis insula 104 adı verilen konut mahallesi, MS 4. yy.ın sonu ile MS 7. yy.ın ilk yarısı arasında, konutlar plan ve kullanım açısından değişikliğe uğrayarak, çok sayıda oda terk edilmiş ve kapatılmıştır. Odaların bir kısmı ise işlevi değiştirilerek yeni kullanım amaçlı dönüştürülmüştür³³⁰.

Tripolis, Laodikeia ve Hierapolis'te yer alan sivil konutlar, hem plan bakımından hem de kullanım amaçları incelendiğinde farklı sayıda kullanım evresi geçirdikleri anlaşılmıştır. Tripolis Mozaikli Villa'nın ilk evresi, yapının temel seviyesinde ortaya çıkarılan duvarlar ile Geç Hellenistik - Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. 2. kullanım evresi ise MS 4. yy.da yapılmış olup, günümüze kadar korunagelmiş plan ve düzenlemeler, bu dönemde gerçekleştirilmiştir. MS 5. yy.da 3.

³²⁵ D'Andria 2003a, 144-145.

³²⁶ D'Andria 2002, 417.

³²⁷ D'Andria 2003b, 113.

³²⁸ D'Andria 2002, 417.

³²⁹ Scardozi 2015, 157.

³³⁰ Ruggiu 2012, 419-442; Scardozi 2015, 155.

kullanım evresinde mevcut yapının onarımı ve planda çok fazla değişiklik olmadan yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Laodikeia Mozaikli Güney Villa'nın konumlandığı alan, Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi'ne tarihlenen nekropol ile ilk kullanım evresi olarak tespit edilmiştir. MS 3. yy.ın ilk çeyreğinde ise mezarların üzerleri kapatılıp, düzleştirilerek villa yapımına başlanmıştır. MS 5. yy. son çeyreğine kadar yoğun kullanım devam ederek, işlikler eklenmiştir³³¹.

Laodikeia A Evi büyük bir kompleks olarak diğer sivil konutlardan ayrılmaktadır. Özellikle kentin merkezinde yer alan yapı kompleksi, kent planına uyularak tam bir insulayı kaplayacak şekilde 5 evre geçirmiştir. Yapının ilk kullanım evresi MS 1. yy. - MS 3. yy. arası, 2. kullanım evresi MS 3. yy.ın ilk yarısı ile MS 4. yy.ın ikinci yarısı, 3. evre MS 4. yy.ın ikinci yarısı ile 5. yy.ın sonu, 4. evre MS 5. yy.ın sonu - MS 6. yy.ın ikinci yarısı, 5. evre MS 7. yy.ın başı olarak tespit edilmiştir³³². Kiliseli Peristylli Ev'in kullanım evresi ise MS 4. yy.dan MS 7. yy.a kadar farklı düzenleme ve onarımlarla aralıksız devam ettiği anlaşılmıştır³³³.

Hierapolis Ion Sütun Başlıklı Ev'in ilk kullanım evresi MS 2. yy.a ait mimari süslemeler ve opus spicatum yer almaktadır. İnsulanın bulunduğu alandaki yapıların en yoğun kullanım evresi ise MS 4. yy.ın sonu ile MS 7. yy.ın ilk yarısı arasında gerçekleşmiştir³³⁴.

Plan tipi bakımından Tripolis Mozaikli Villa, Laodikeia A Evi ve Hierapolis İnsula 104'de yer alan evlerin iki katlı olduğu tespit edilmiştir. Merkezde mozaikli bir atrium veya persitylli avlu, etrafını çevreleyen odalar genel bir kullanım şeması olarak değerlendirilebilir. Laodikeia A Evi 1 No.lu Ev olarak adlandırılan konut yapısının plan şeması, kazısı henüz tamamlanmamış Tripolis Mozaikli Villa ile benzer özellikler taşımaktadır. Mekânların konumlandırılması ve 1 No.lu Ev'in doğu-batı yönündeki mekânlarının sayısı benzer olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Tripolis Mozaikli Villa'nın doğu-batı yönünde planan ilk odaların, kent planına uygun olarak insulayı kesen ara sokaklara baktığı ve bu özelliği bakımından dükkân olabileceği düşünülmektedir. Konut olabileceği düşünülen mekânların Vitruvius'a

³³¹ Şimşek 2013, 302.

³³² Şimşek 2013, 319.

³³³ Şimşek 2013, 328.

³³⁴ Ruggiu 2012, 424.

(VI, 4) göre planlandığı ve doğuya baktığı anlaşılmıştır. Tripolis Mozaikli Ev'in 3. kullanım evresinde eşik taşı olarak kullanılan sütunların tespit edilmesi, bir önceki kullanım evresinde konutun atrium bölümünde peristyl olabileceğini düşündürmektedir.

Perstylli avlular Anadolu'da MS 4. ve 5. yy.da büyük kentlerin zenginlik göstergesi olarak kullanılmış ve mekânsal düzenlemeler toplumsal değişimin yansıması olmuştur³³⁵.

3.13. Tripolis'te Diğer Yapılar

3.13.1. Granarium

Granarium, Kemerli Yapı'nın kuzey bitişiğinde kuzey-güney yönlü uzanan dikdörtgen formlu yapı, birbirine bitişik 41 x 4.50 m ile 41.60 x 4.30 m iç ölçülerine sahip iki uzun koridordan oluşmaktadır³³⁶ (Fig. 53, 66). İlk kullanım evresine ait alttan üste doğru düz bir hat şeklinde yükselen doğu ve batı duvarları, belirli bir kottan sonra 19 cm dışa doğru çıkıntı yapmaktadır. Bu çıkıntıların yapının üst katın oturduğu bölüm olduğu düşünülmektedir. Kemerli Yapı'nın kuzey duvarında ışıklık ve havalandırma için oluşturulmuş blokların taşınmasıyla, doğu koridorun doğu duvarı üzerinde yer alan havalandırma ve ışıklık için yapılmış açıklıklar elde edilmiştir³³⁷.

Batı koridorun batı duvarı yaklaşık 0.85 m kalındığında yapılmış olup, duvarın güneyden kuzeye doğru 12.70 m'de 0.80 m genişliğinde ve 0.80 m derinliğinde kapı boşluğu açığa çıkarılmıştır. Doğu koridorunda yapılan çalışmalarda yapının güneyden kuzeye doğru 16.70 m'den itibaren tuğla döşeme ortaya çıkarılmıştır.

Yapının ilk evresi, güney bitişiğindeki Kemerli Yapı ile Roma Dönemi'nde inşa edilmiştir. Kazı çalışmaları sonucu elde edilen arkeolojik veriler ve yapının buluntu durumu ele alındığında, yapının iki kullanım evresi olduğu düşünülmektedir. İlk kullanım evresi kentin tahıl ambarı ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılırken,

³³⁵ Mitchell 1996, 201.

³³⁶ Duman-Baysal 2015, 568. Benzer plan tipi için bk. Domínguez 2015, 4-6, fig. 2, 11.

³³⁷ Duman-Baysal 2015, 569.

ikinci kullanım evresi ise doğal yollarla içine erozyon toprağının dolması ve MS 4. yy.da yapının duvarlarının yükseltilerek dolgu üzerine tuğla döşemeli mekânların oluşturulmasıyla başlamıştır³³⁸.

Lykia'da bilinen iki büyük liman granariumu olan Andriake ve Patara Granariumları, Roma İmparatorluğu'nun imar faaliyetleri bakımından en yoğun dönemi olan Hadrianus (MS 117-138) zamanında yapıldığı bilinmektedir. İki kentin granariumları sekiz odalı yapılmış ve liman kentleri olma özelliği ile ticari fonksiyonları³³⁹ bakımından Tripolis Granariumu'ndan daha büyük inşa edilmiştir. Andriake Granarium'u ile Patara Granariumu'nun arasındaki en önemli fark Patara limanındaki ticari faaliyetler doğu yakadaki kent içine taşınmış ve bunun sonucunda Patara Granariumu'nun sadece depolama işlevi gördüğü ortaya çıkmıştır³⁴⁰. Tripolis'te granariumun tahıl ve erzak saklama deposu olarak benzer şekilde kullanıldığı düşünülmektedir. Büyük Menderes Nehri'nin sal taşımacılığında kullanıldığı varsayıldığında, kısa mesafede ticari amaçlı kullanımın da gerçekleşme olasılığı mevcuttur³⁴¹.

3.13.2. Tabernalar

Tabernalar, Erken Bizans Kilisesi 4'ün bitişiğinde ve Sütunlu Caddesi ile Kemerli Yapı arasında kalan alanda konumlandırılmıştır. Üç mekândan oluşan tabernalar, 12 x 7 m'lik bir alanı kaplamakta ve kuzeyinde yer alan Kemerli Yapı'ya açılmaktadır³⁴² (Fig. 54-55).

Mekân 1-A adı verilen ilk yapı, Erken Bizans Kilisesi 4'ün doğu bitişiğinde ve Mekân 1-B'nin batı bitişiğinde yer almaktadır (Fig. 54). 7 m x 1.80 m iç ölçülerine sahip mekân, Sütunlu Caddesi'nin kuzeyine MS 4. yy. sonunda yapılan sur duvarları ile caddenin sütunları ve dorik üst yapı mimari elemanları sur duvarının içerisinde kalmıştır. Mekânın batısına MS 5. yy.da kilisenin inşa edilmesiyle, mekânın batı

³³⁸ Duman-Baysal 2015, 568.

³³⁹ Patara ve Andriake Granarium'ları, MS 2. yy.da belli noktalarda erzakların toplandığı merkezlerden olup, Roma'ya gemi sevkiyatları ile Hadrian Horreum'u olarak adlandırılan büyük silolardır. bk. Çevik 2010a, 73.

³⁴⁰ Çevik 2010a, 73.

³⁴¹ Şimşek 2014, 36; Scardozzi 2007, 86. Roma ve Ostia arasında yer alan Tiber Nehri'nin tahıl ve erzak ticaretinde taşımacılıkta kullanılmasıyla ilgili bk. Rickman 1971, 6-7.

³⁴² Duman-Baysal 2014, 640.

duvarı tahrip olmuş ve daraltılmıştır. Duvar üzerinde krem renk üzerine kırmızı-siyah renkler kullanılarak bordür freskler yapılmış ve panolar içerisine geometrik-bitkisel bezemelerin büyük bir bölümünü tahrip olduğu ortaya çıkmıştır. Güneydoğu köşede, Mekân 1-B'ye açılan 70 cm genişliğinde ve 1.40 m yüksekliğinde kapı boşluğu bulunmaktadır³⁴³.

Duvarda fresklerin sonra erdiği batı duvarının küçük bir alanında ve Mekân 2 ile 1-B'nin zemin seviyesinde kireç harç katkılı sıkıştırılmış topraktan zemin ortaya çıkarılmıştır. Yapının güney kısmında ise 33 x 33 x 5 cm ölçülerinde tuğlalardan oluşan döşeme tespit edilmiştir. Söz konusu tuğla zeminin 16 cm altında dik olarak yerleştirilmiş 15 cm çapında pişmiş toprak künkler yer almaktadır. Bu künklerin atık su gideri olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Taban döşemesinin kuzeyinde yapılan çalışmalar sonucunda batı duvarından başlayan ve doğu duvarının altından Mekân 1-B'nin zemin seviyesinin altına doğru devam eden kuzeybatı-güneydoğu yönlü künk hattı ortaya çıkarılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında bulunan hypostyle, strigilis ve diğer buluntular ile birlikte düşünüldüğünde yapının banyo amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Alanda tespit edilen sikkelerin 34 tanesi bronz, 14 tanesi de gümüştür. Gümüş sikkelerin tamamı, MS 222-268 yıllarına tarihlendirilirken, bronz sikkeler de Geç Hellenistik - Erken Roma Döneminden MS 4. yy.a kadar tarihlendirilmektedir³⁴⁴.

Mekân 1-B olarak adlandırılan tabernanın doğu bitişiğinde yer alan Mekân 2, 7.05 x 4.45 m iç ölçülerine sahiptir. Yapının kuzey duvarında 1.65 m genişliğinde 2.45 m yüksekliğinde Kemerli Yapı'ya geçiş için kullanılan travertenden yapılmış kemerli bir giriş ortaya çıkarılmıştır (Fig. 58). Mekânın kuzey ve batı duvarlarında freskler tespit edilmiştir (Fig. 56-57). Bu alanda yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçen sikke ve seramik formlarından elde edilen arkeolojik veriler doğrultusunda yapının ilk evresinin MS 1. yy.da inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı içerisinde bulunan 54 sikkeden 21 tanesinin MS 3. yy.a tarihlendirilmesi, en yoğun kullanımının MS 3. yy.da olduğunu göstermektedir³⁴⁵.

Mekân 1-B olarak adlandırılan yapı 7.05 x 4.45 m ölçülerinde iki katlı yapılmıştır. Mekân 1-A ile arasında batıdan bir girişi olan yapının, asıl girişi

³⁴³ Duman-Baysal 2014, 640; Duman 2016, 107-109.

³⁴⁴ Duman-Baysal 2014, 641.

³⁴⁵ Duman-Baysal 2014, 641-642.

güneyindeki Sütunlu Caddesi'ne açılmaktadır. Mekânın kuzeydoğu köşesinde görülen renkli freskler mekânın güneydoğu köşesine kadar devam etmektedir³⁴⁶. 2.65 m'lik alanda yer alan fresklerin üst kısmında sarı ve siyah renklerden bant, bandın altında doğu duvarı boyunca devam eden 75 cm yüksekliğinde yatay pano bulunmaktadır. Panonun üst kısmında kırmızı renkli bir şerit yer almaktadır. Pano üzerinde ise krem renk arka fon üzerinde, yeşil ve pembe renklerden yapılmış çiçek figürleri yapılmıştır. Bandın alt bölümünde ise 1.17 m yüksekliğinde, dış konturları siyah renk, pano içerisindeki konturları sarı ve kırmızı renk olan 3 büyük pano yer almaktadır. Panoların içerisinde sülün, nar ve çiçek motifleri yapılmıştır (Fig. 56).

Mekânın doğu duvarında yer alan fresk üzerinde, kuzeydoğu köşesinde görülen panolar devam etmektedir. Üst panoda bant sırası görülürken, panonun iç kısmının boş bırakıldığı görülmektedir. Alt bölümde ise iki büyük pano arasında bir küçük pano yapılmıştır. Orta alandaki pano içinde koşar durumda leopar betimlenmiştir. Mekânın kuzeybatı köşesinden güneye doğru yer aşan panolarda ise konturlar ve renkler diğer duvarlarda yer alan renklerle aynı yapılmıştır. Panoların içinde kuzeyden güneye doğru papağan ve güvercin figürleri yapılmıştır. Alt bölümde ise yine 3 pano bulunmakta ve kuzeydoğu köşesindeki pano içinde sakız kabağı betimlenmiştir. Mekânın kuzey duvarı önünde sarmaşık yaprağından taçlı, yüz ve boyun kısmı korunagelmış Dionysos betimlemesi yer almaktadır³⁴⁷.

Ephesos Yamaç Ev 2'deki duvar resimlerinin³⁴⁸ birçoğunda yer alan alt ve üst panolar ve ana panonun merkezindeki figüratif motiflerin³⁴⁹ yerleştirilmesiyle, Tripolis tabernaları ile benzer bir duvar dekorasyonu örneği sergilemekte ve MS 3. yy. ortalarına tarihlendirilmektedir.

Yapının güney duvarı üzerinde yer alan iki sütun, ana giriş kapısının bulunduğu alan olduğu düşünülmektedir. Traverten bloklar üzerine yükseltilmiş sütunların aralıkları 2.10 m olarak ölçülmüştür. Batıda yer alan sütunun bitişiğinde 2.10 m yüksekliğinde ve dik bir biçimde künk hattı ortaya çıkarılmıştır. Yapının ilk kullanım evresine ait olduğu düşünülen ve doğu duvarı önünde zemin döşemesi

³⁴⁶ Duman-Baysal 2014, 642.

³⁴⁷ Duman 2016, 109.

³⁴⁸ Zimmermann-Ladstatter 2011, 120.

³⁴⁹ Dekoratif amaçlı kullanıldığı düşünülen figürlerin musalar, filozoflar ve tanrılardan oluşmasının yanı sıra en çok tercih edilen diğer figürleri kuş ve balık çeşitleri oluşturmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Zimmermann-Ladstatter 2011, 132.

olarak 64x53 cm ile 40x54 cm ölçülerinde yapılmış tuğlalar açığa çıkartılmıştır. Söz konusu döşeme mekânın ilk kullanım evresine ait olduğu düşünülmektedir. Arkeolojik bulgular doğrultusunda yapının Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi'nde yapıldığı ve yapıda en yoğun kullanımın MS 3. yy.da olduğu tespit edilmiştir. Mekânın doğu duvarında MS 4. yy. sur duvarı yapılmasıyla ana girişi kapanmıştır³⁵⁰.

3.13.3. Kemerli Yapı

Sütunlu Cadde'nin kuzey bitişiğinde yer alan Kemerli Yapı, doğu-batı yönlü planlanmış, dikdörtgen formudur (Fig. 59). Batısında yer alan Sütunlu Galeri ve güneyindeki tabernalardan yapıya girişler yapılmıştır.

İç ölçüleri 10.60 m x 36.35 m olan yapı, 14 sütun ve üzerinde 20 kemer ile iki koridordan oluşmaktadır. Ölçüleri 4.65 - 4.75 m arasında değişen açıklığa sahip kemerlerin üzerinde orijinalinde 91 adet olan ancak günümüze 88 adeti korunagelen ve ölçüleri yaklaşık 0.80 m ile 1.40 x 2.30 m ile 3.05 m arasında değişen çatı blokları yer almaktadır (Fig 59-60). Kalınlıkları ortalama 40 cm olan bloklar, yapıya paralel olarak yerleştirilmiştir. Traverten ve tortul kayaç türlerinden yapılan bloklara, mermer görüntüsü verebilmek için beyaz renkli sıvayla kaplanmıştır. Ancak sıvaların küçük bir bölümü günümüze kadar sağlam kalabilmiştir³⁵¹.

Yapının kuzey duvarının yüksekliği 4.95 m, güney duvarının yüksekliği ise 5 m olup, her iki duvarda da traverten kesme bloklar kullanılmıştır. Kemerli Yapı'nın çatı blokları seviyesinde kuzey duvarında 10 adet, güney duvarında ise 5 adet ışıklık ve havalandırma boşluğu yapılmıştır. Bu boşluklar 0.65-1.05 m yüksekliğinde, 55-90 cm genişliklerinde ve 45-80 cm derinliklerinde yapılmıştır. Yapının güney duvarında 9. ve 10. kemer dizileri arasında, Mekân 2'ye açılan 1.70 m genişliğinde ve 1.90 m yüksekliğinde 2 adet kapı açıklığı yapılmıştır. Kemer sıralarının orta alanda oturdukları sütunların ölçüleri 1.26-1.75 m arasındayken, dorik başlıklar 37-66 cm arasında değişmektedir. Yapının kuzey ve güney duvarında yükseklikleri 16-22 cm, genişlikleri 6-11 cm ve derinlikleri 8-10 cm arasında değişen 18 adet yuva açığa çıkarılmıştır³⁵².

³⁵⁰ Duman 2016, 105-113.

³⁵¹ Duman-Baysal 2014, 636.

³⁵² Duman-Baysal 2014, 636-637.

Kemerli Yapı'nın batısında ilk evreye ait bir eşik bloğunun ortaya çıkarılması, ilk kullanım evresinde batıda bir duvar ve kapı olduğu anlaşılmıştır. MS 4. yy.da yapı ikinci kullanım evresinde yeniden düzenlenmiştir. Bu evreye ait duvar ve kapı boşluğuna, portikten 3 basamaklı merdiven yardımıyla çıkılarak, ikinci kullanım evresi zeminine ulaşılmaktadır. Kemerli Yapı'nın kuzey yarısında, yanık tabakasına ulaşılması, yoğun miktarda demir cürufların, yarı işlenmiş kemik eserlerin ve seramik parçaları ile kalıp parçalarının bulunması, söz konusu malzemelerin üretimi ile ilgili bir işlik olabileceğini göstermektedir. Yapının güney yarısının ise, kuzey yarısında işlenen ya da üretilen eserlerin satıldığı alan olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bahsedilen arkeolojik bulgular doğrultusunda yapının Geç Hellenistik - Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilen agora olarak planlandığı ortaya çıkarılmıştır. Yapıda tespit edilen seramik parçaları doğrultusunda Kemerli Yapı'nın MS 6. yy.a kadar aralıksız bir kullanım gördüğü anlaşılmıştır³⁵³.

Tripolis'te kemerlerin başlangıç noktası olarak, doğrudan paye başlığının üzerinden başlamak yerine, taşıyıcı ayağın üzerine eğimli bir blok yerleştirilmiş ve ağırlık ile denge bu sayede sağlanmıştır (Fig. 61-62). Çift sıra halinde yükselen kemerlerin başlangıç bloklarının iki yönlü eğimi sayesinde, kemer blokları iki yana doğru dengelenerek altyapıya daha fazla ağırlık verilmesi engellenmiş ve böylece statik sağlanmıştır. Benzer uygulama Tripolis Büyük Hamam'ı batı duvarı kemerlerinde, Hierapolis Hamam-Gymnasium B salonunun kuzey duvarındaki kemerlerde, Laodikeia Stadium Hamam-Gymnasium'u A salonundaki kemerlerde, Batı Hamamı kemerlerinde ve Aphrodisias Hamam-Gymnasium kemerlerinde de görülmektedir³⁵⁴. Yerel bir uygulamanın yansıması olarak görülen bu kullanım, Lykos Vadisi'nin önemli kentleri ve bu kentlerin etkileşim halinde olduğu Aphrodisias'da hamam yapılarında, uygulama açısından kısa payelerde pratik ve statik açıdan tercih edilmiş olmalıdır. Andriake Ticaret Agorası altındaki sarnıç içinde yer alan 16 adet ve iki sıradan oluşan kemerlerde³⁵⁵, sütun üzerindeki eğimli bloklardan her iki yöne yükselerek Tripolis Kemerli Yapı ile benzer bir sistemin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak Andriake Sarnıcında iki kemer örgüsünün arası dikdörtgen bloklarla doldurulurken, Tripolis Kemerli Yapı'da bu dolgu, çay taşları ve traverten blok parçalarıyla yapılmıştır.

³⁵³ Duman-Baysal 2014, 637-638.

³⁵⁴ Yegül 2006, 226-228, fig. 220-223-224.

³⁵⁵ Çevik 2010b, 58; Çevik 2010a, 74-75.

Hierapolis Tiyatrosu'nda skenenin taban bölümünü destekleyen ve proskeniumun üstünde yer alan hyposkeniumun diyafram adı verilen kemerlerin³⁵⁶ tek sıra yapılmış olmasından dolayı, Tripolis'te olduğu gibi iki kemer arasına taşıyıcı ayak yerleştirme gereği duyulmamış ve kemerler doğrudan eğimli bloklardan yükseltilmiştir. Hierapolis hyposkeniumun tek sıra diyafram kemerlerinde görülen bu teknik sistem, Smyrna Agorası Batı Portik Galerileri'nin tek sıra kemerlerinde de uygulanmıştır³⁵⁷.

Tripolis kemerli yapının üst katını kapatan traverten dikdörtgen çatı blokları, Hierapolis hyposkenium kemer çatı bloklarında olduğu gibi kenarları düz ve kemerlerin üstünü kapatacak şekilde konumlandırılmıştır. Smyrna Agorası Batı Portik Galerilerinin kemer çatı blokları ve kemer blokların birleştiği kenarların oyularak yerleştirilmesi, Hierapolis hyposkenium kemer çatı blokları ve Tripolis Kemerli Yapı çatı bloklarında uygulanan yapım tekniğinden ayrılmaktadır. Ayrıca Smyrna Agorası Batı Portik Galerilerinin bodrum katı duvarlarında görülen ışıklandırma ve havalandırma açıklıklarına ait benzer bulgular, Tripolis Kemerli Yapı'da da görülebilmektedir. Tripolis Kemerli Yapı'nın arkeolojik veriler doğrultusunda³⁵⁸, depolama ve atölye olarak kullanıldığı ve bu işlevi sayesinde Smyrna Agorası Batı Portik Galerileri ile benzer bir kullanım gördüğü ortaya çıkmıştır³⁵⁹.

³⁵⁶ Verzone 1982, 293.

³⁵⁷ Mighetto 2012, 235-247.

³⁵⁸ Kemerli Yapı'da gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda 1864 adet sikke ve 1081 adet kemik eser, 289 adet metal obje, 251 adet pişmiş toprak eser, 38 adet mermer eser, 44 adet yazıt parçası, 15 adet cam eser ve 1 adet kumaş parçası ele geçmiştir. Kemik eserlerin birçoğunu saç tokaları, iğne, iğ, öreke, tıp aletleri, zar, takılar, kaşık gibi buluntular oluşturmaktadır. Yapıda işlenmiş, yarı işlenmiş ve hammadde olarak birçok kemik buluntu tespit edilmiş ve bu doğrultuda bu yapının kemik atölyesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca pişmiş toprak mataralara ve kandillere ait kalıplarda yapıda ele geçen bir diğer buluntular olarak tespit edilmiştir. Granarium ve çevresinde yer alan yapılar, ilk kullanım evresinde bir yapı kompleksi olabileceğine işaret etmektedir.

³⁵⁹ Ersoy 2012, 6, Res. 1.3.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Antik kaynaklarda ilk kez Apollonia adıyla anılan ve MÖ 3. yy.da epigrafik buluntular sayesinde varlığı bilinen Tripolis, özellikle Batı Anadolu'da kurulan diğer Seleukos kentlerinde olduğu gibi stratejik bir noktaya yerleştirilmiştir. Merkezi yönetimin bölgedeki güvenlik bağlantılarının bir kolunu oluşturan Tripolis (Apollonia)'te yerleşim, olasılıkla bölgede tarım arazilerini hibeyle alan Makedon emekli askerler tarafından çekirdek yerleşim sonucu oluşturulmuş ve Seleukos yönetiminin bölge güvenliğini sağlanmasında etkin bir rol oynamıştır. Böylece MÖ 3. yy.da Ege kıyılarından Suriye ana karayolu güzergâhının iç bölgeye bağlanan bölümü Apollonia ile sağlanmış olacaktır³⁶⁰.

Kent Antoniopolis ismini, Triumvirus Marcus Antonius'un MÖ 41'de Batı Anadolu'ya ziyareti sırasında almış olmalıdır. Tripolis ismi Augustus Dönemi sikkeleri üzerinde ortaya çıkmış ve adını MÖ 1. yy.da synoikismos olarak birden fazla komenin yeni bir alanda, yeni bir kent kurmak için birleşmesiyle oluşturulduğu düşünülmüştür. Romanizasyonun ilk adımları olan ve kentleri kolayca kontrol altına alma adına tercih edilen bu birleşme, Tripolis'in Lydia, Karia ve Phrygia bölgeleri arasında sınır kenti olmasından dolayı siyasi bir önem arz etmektedir. Kentin kuzeyde dik bir tepenin güney yamacında yer alması ve doğu hattı boyunca Büyük Menderes Nehri ile sınırlandırılmış olması, kentın yüzey şekillerinden yararlanılarak, savunma alanına göre konumlandırıldığı ve böylece planlı bir kentın ilk adımlarının atılmış olduğu anlaşılmıştır. Roma hâkimiyeti ile birlikte tasarım aşamasındaki kentler, birçok yönleriyle ele alınmış ve zorlu arazi şartlarına rağmen topografya ustaca kullanılarak planlanmıştır. Tripolis, Laodikeia ve Hierapolis'te insulalar kentlerin topografik yapısına göre şekillendirilmiş ve yüzey şekillerinin sınırları oluşturması nedeniyle, kentlerde doğal bir savunma sistemi meydana getirilmiştir.

Erken Roma Dönemi'nde kentler planlanırken, coğrafi koşullar ve topografya yapısı her şartta farklılıklar gösterdiğinden, bu dönem kent planlarında fikir birliği oluşması mümkün değildir. Bu bağlamda Tripolis kent planının yerleşim biçimi incelendiğinde, coğrafi koşulları, topografik yapısı ve mimari yapılanmanın, kent planına yansıtıldığı en yakın örneğini MÖ 15 yılında Augustus tarafından kurulan ve bugünkü Almanya (Trier) sınırlarında yer alan Augusta Treverorum kent planı

³⁶⁰ Ratté 2008, 22-25; Kaya 2000, 133.

oluşturmaktadır. Moselle vadisinde yer alan ve bir tepe yamacına kuzey-güney konumlu kurulan kenti, batı yönü boyunca Moselle Nehri sınırlamaktadır. Birbirini kesen iki ana cadde kentin merkezini oluşturmakta ve amphitiyatro ile stadium kentin ana yerleşim merkezinin dışında planlamıştır.

Roma İmparatorluk planlamasının uygulandığı kentlerde olduğu gibi Tripolis'te büyük kamu yapılarının planlanmasında bir veya birden fazla insula kullanılmış, ancak hiçbir yapıda ızgara sistemi, kentin genel planını bozmaya neden olmamıştır. Roma ızgara plan sisteminin uygulandığı kentte, sokaklar eşit, ana caddeler geniş ve insulalar kareye yakın planlanmıştır. Roma kent planlamasının ana unsuru olarak bilinen ve birbirini dik açıyla kesen iki ana aks ile ortogonal sokak düzenlemesi Laodikeia'dan sonra Tripolis'te de tespit edilmiştir. Roma Dönemi'nde kent dokusuna kazandırılan sütunlu ana caddelerden oluşturulmuş cardo ve decumanus maximusun kesiştiği noktalara merkezi agoralar inşa edilerek kentlerin ana meydanı oluşturulmuştur. Hierapolis'te ise arazi şartları, iki ana aksın düzenlenmesine olanak sağlamamış ve agora sadece tek ana cadde üzerinde planlanabilmiştir. Tripolis kent planında uygulandığı gibi her iki kentte, ana caddelerin kentin merkezinden doğrudan kapılara ulaşması, Roma İmparatorluk Dönemi kent düzenlemesinin belirgin bir özelliği olarak uygulanmıştır.

Tripolis'te şu ana kadar yapılan kazı çalışmalarısıyla mimari yapılanma en erken MÖ 1. yy.a tarihlenmiş ve Lykos Vadisi'nde birçok kez meydana gelen deprem sonrasında, yapıların birden fazla onarım gördüğü ya da mimari elemanların yeniden kullanılarak inşasının gerçekleştiği ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu mimari yapılanma, kentin plan sistemine bağlı kalınarak MS 2. yy.dan itibaren en yoğun dönemini yaşamış, fakat Erken Bizans Dönemi'nde bu gelenek, kentlerin küçülmesi, siyasi belirsizlik ve ekonomik yetersizlik gibi nedenlerle son bulmuştur.

Batı Anadolu'daki birçok kentte olduğu gibi Tripolis, Laodikeia ve Hierapolis'te MS 4. yy.ın sonu - 5. yy.ın başında I. Theodosius ve Arcadius tarafından alınan kararlar, sur duvarları inşa edilmiştir. Kentler sur duvarlarıyla çevrilirken, Roma İmparatorluk Dönemi kent genişletme politikasının tam tersi olarak, kentler düzenlenirken küçülmeye gidilmiş ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen birçok yapıya ait duvarlar, sur duvarına dâhil edilmiştir. Bu dönemde küçültülen sınırlarıyla Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen üretim ve satış odaklı

dükkânların varlığı ile sur dışında yerleşimin devam ettiği bilinen Laodikeia ve Hierapolis ile birlikte Tripolis'in de benzer kullanım gördüğü ortaya çıkmıştır.

Lykos Vadisi kentlerine ait yapılar detaylı incelendiğinde, bölgede etkileşimin gerçekleştiğini kanıtlar nitelikte hamam yapıları karşımıza çıkmaktadır. Sıralı plan tipine göre inşa edilen Tripolis Büyük Hamam'ı, Hierapolis Güney-Kuzey Hamamları, Laodikeia Merkezi Hamam, plan tipi ve simetrik dizilişi bakımından birbirleriyle benzerlik göstermekte, Lykos Vadisi kentlerinde görülen bölgeye özgü hamam plan tipini yansıtmaktadır.

Lykos Vadisi kentlerinin tiyatroları coğrafi konum ile topografik özellikler göz önünde bulundurularak, yamaca yaslanmış şekilde ve kent merkezine yakın yerlere tasarlanmıştır. Kazısı henüz gerçekleşmemiş olan Tripolis Tiyatrosunun hem analemma duvarı ile cavea çap ölçüleri hem de Vitruvius'un önerdiği şekilde hesaplanan orkestra çapının, Hierapolis Roma Tiyatrosu ölçüleri ile yakın olduğu anlaşılmıştır. Bu veriler doğrultusunda, Hierapolis Roma Tiyatrosu ve Tripolis Tiyatrosu plan ve konumlandırma bakımından benzer özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir.

Tripolis Roma Agorası günümüz düzenlemesi her ne kadar MS 5. yy.a tarihlendirilse de, güney oturma platformunun güney duvarlarının arkasında yer alan MS 2. yy. dükkânları, agoranın farklı onarım ve kullanım evrelerini yansıttığını düşündürmektedir. Tripolis kuzey oturma platformuna ait olduğu düşünülen pişmiş toprak tuğla ile yapılmış doğu-batı yönlü iki adet kemer yıkıntısı, Hierapolis Agorası'nın doğu tarafında basamakların üzerinde yer aldığı tespit edilen kemerler gibi düzenlenmiş olabileceğini göstermiştir. Laodikeia Batı Portiği zemininde yer alan opus sectile döşemeler, Tripolis'te Batı Stoa boyunca benzer şekilde zeminde yer almaktadır. Tripolis kuzey oturma platformunda in situ halde bulunan kemer, sütun tambur parçaları, mermer paye başlıkları, arşitrav friz bloğu, sütun kaideleri, magistrat heykelleri ve heykel kaideleri gibi arkeolojik bulgular incelendiğinde, Hierapolis Agorası doğu tarafında olduğu gibi yapının iki katlı anıtsal bir cepheye sahip olduğu düşünülmektedir.

Tripolis'te yüzeyde görülebilen kısmıyla plan tipi bakımından Hierapolis Su Deposuna benzer özellikler taşıyan bir Su Dağıtım Terminali yer almaktadır. Hierapolis su deposunda olduğu gibi Tripolis'te yapının üst bölümünde basit bir

korniş bloğu ve üzerinde yer alan dikdörtgen açıklıklar bulunmaktadır. Topografik özellikler göz önüne alındığında, su depoları hem Hierapolis'te hem de Tripolis'te yerleşime yakın, yüksek bir noktaya konumlandırılması, her iki kentte de su dağıtımının kolayca gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Su Dağıtım Terminali yakınında, yüzeyde pişmiş toprak boruların bağlandığı küçük bir *castellum divisorium* tespit edilmiş ve kentin su dağıtım ağını besleyip, birden fazla su besleme hatlarında gelen suyun akışını bölmek için kullanıldığı anlaşılmıştır.

Sosyal ve kültürel birlikteliğin yanı sıra Lykos Vadisi kentlerinin ekonomik yeterliliklerinin, Tripolis ve Laodikeia Stadiumları'nın varlığı ile doğru orantılı olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Aynı coğrafya içinde birbirine komşu olan bu iki kentin, yüksek bütçe ve iş gücü gerektiren stadiumlara sahip olması, finansal gücün yanı sıra nüfus yoğunluğunun ve rekabet duygusunun da devam ettiğini gösterir niteliktedir. Bahsettiğimiz rekabet Tripolis'te bulunan bir yazıtta adı geçen *Büyük Attalaneia Olympia* adlı spor yarışlarının düzenlenmesi ile belki de Lykos Vadisi kentlerinin katıldığı heyecanlı bir yarış duygusu ile perçinlenmiş olmalıdır.

Anadolu'da sayılı liman kentlerinde tespit edilen granariumların, ilk kez iç bölge kenti olan Tripolis'te ortaya çıkarılması ilgi çekicidir. Roma İmparatorluğu'nun imar faaliyetleri bakımından en yoğun dönemi olan İmparator Hadrianus'un kentleri ziyareti sırasında yapıldığı bilinen, iki büyük liman kentine ait Andriake ve Patara Granariumlarının sekiz odalı ve Tripolis Granariumundan plan bakımından daha büyük inşa edilmesi, Granarium yapısının liman kentlerde ticari amaçla tasarlanmış olmasına bağlı olarak, büyük depolama alanlarına ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktadır. Tripolis'te ise granariumun yapılış amacı, belki de tarımla uğraşan nüfusun yoğunluğu ve buna bağlı olarak artan hububatın depolama gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Tripolis kentinin kuruluş tarihçesinde bahsettiğimiz synoikismosu oluşturan komelerin, kırsalda gerçekleştirdiği tarımsal faaliyetleri Büyük Menderes havzasına hâkim arazilere sahip Tripolis'te devam ettirdikleri düşünüldüğünde, böyle bir nüfus yoğunluğundan bahsetmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Büyük Menderes Nehri üzerinde yer alan yakın kentlerle, ticari alışverişin gerçekleşmiş olabileceği de mümkün görünmektedir.

Tripolis, Laodikeia ve Hierapolis'te birden fazla evre geçirdikleri bilinen sivil konutların, plan ve kullanım bakımından benzer özellikler taşıdığı tespit edilmiştir. Tripolis Mozaikli Villa, Laodikeia A Evi ve Hierapolis İnsula 104 adı verilen yapıların iki katlı olması ve merkezde mozaikli bir atrium veya persitylli avlu ile bu yapıları çevreleyen odaların yer alması, genel bir plan tipi olarak tercih edilmiştir. Genel anlamda Tripolis, Laodikeia ve Hierapolis sivil konutlarında, ilk kullanım evrelerinden son kullanım evrelerine kadar değişmeyen tek özelliğin, dekorasyonla birlikte görsel estetikten ödün verilmemiş olmasıdır. İlk kullanım evresinde yapılmış birçok mozaik ve freskler ana salon, oda ve avluların, son kullanım evresine kadar duvar ve tabanlarını süslemeye devam etmiştir.

Tripolis Kemerli Yapı'da sikkelerin kronolojik dağılımı incelendiğinde MS 2. yy.da başlayan kullanımın, MS 5. yy.a kadar aralıksız devam ettiği ve en yoğun faaliyetin MS 4. yy.da gerçekleştiği anlaşılmıştır. Kemerli Yapıda MS 4. yy. ortasında gerçekleşen deprem sonrası yapının onarılarak ticari bir kullanım gördüğü ele geçen sikkelerin yoğunluğundan anlaşılabilmektedir. MS 494'de gerçekleşen yeni bir deprem sonrasında³⁶¹, yapının batı bölümü büyük oranda tahrip olurken, doğu bölümünde kullanımın MS 5. yy. sonuna kadar devam ettiği, fakat ele geçen sikkeler doğrultusunda ticari faaliyetin sonlanmış olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kemerli Yapı mimari açıdan incelendiğinde, yerel bir uygulamanın yansıması olarak görülen çift sıra halinde yükselen kemerlerin başlangıç bloklarının iki yönlü eğimli kullanımı, Lykos Vadisi'nin önemli kentleri ve bu kentlerin etkileşim halinde olduğu Aphrodisias hamam yapılarında, pratik ve statik açıdan tercih edilmiş olmalıdır.

Tripolis mimari yapılarında plan ve uygulamalar bakımından Hierapolis ve Laodikeia kentleri ile benzerliklerin görülmesi, Lykos Vadisi'nde sosyal ve kültürel birlikteliğinin önemli bir göstergesi olmuştur. Ayrıca detaylara inildiğinde Tripolis Sütunlu Cadde'de dor mimarisinde görülen uygulamalar ile Laodikeia, Hierapolis, Eumeneia ve Blaundos'da stil özellikleri bakımından benzerlik taşıyan cadde ve kapıların varlığı, dönemin moda uygulamalarını yansıttasının yanı sıra, MS 1. yy.da Lykos Vadisi kentlerinde ve çevresinde, kültürel etkileşimin devamlılığı açısından önemlidir. Dorik cephe uygulamalarının mimari ve yerel taş kullanımının başlıca ortak özellikleri doğrultusunda Lykos Vadisi'nde aktif bir atölyenin varlığından söz etmek yanlış olmayacaktır.

³⁶¹ Duman 2013, 184.

Sonuç olarak, Tripolis öncülüğünde karşılaştığımız Lykos Vadisi kentlerinin planı ve mimari yapılar, yerel birçok unsurun bir arada yaşatıldığını görmekteyiz. Bahsettiğimiz yerel unsurların ortaya çıkmasının en büyük nedeni, ortak coğrafyaya bağlı yaşam koşulları olmalıdır. Coğrafi koşullar, bugün olduğu gibi antik dönemde de kentlerin benzer kaderleri yaşamalarına ve bunun sonucunda toplumları birbirine bağlamaya yeten önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaya öncülük etmiştir. Lykos Vadisinde yaşanan yıkıcı birçok deprem bunun en önemli göstergesi olmuştur. Ekonomik açıdan bereketli bir yapıya sahip olan Lykos Vadisi, depremler sonrası kentlerin kısa sürede toparlanmalarına, gelişmelerine ve finansal açıdan bağımsızlıklarını sağlayan güce erişmelerine olanak sağlamıştır. Ekonomik yeterlilik Tripolis, Laodikeia ve Hierapolis'te kentlerin planlanmasına ve buna bağlı olarak düzenli yapılanmaya olanak sağlamış ve mimari yapılar adına birçok benzer uygulamalar gerçekleştirilmiştir. MS 1. - 2. yy. yapılarında, benzer stil özelliklerin ve dor mimarisinin görülmesi, dönemin modası olmasının yanı sıra, bu bölgede gerçekleşen depremler sonrası kenti biran önce eski haline getirmek adına pratik uygulamaları tercih etmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu özelliklerin yanı sıra dorik cephe uygulamalarında mimari ve yerel taş kullanımında benzer bir yol izlendiğinin tespit edilmesi, bölgede ortak bir mimari atölyenin varlığını da düşündürmektedir.

Lykos Vadisi'nin sınır kentleri olan Laodikeia, Hierapolis ve Tripolis'te ortaya çıkarılan tiyatro, agora, hamam, stadyum ve sütunlu caddeler gibi büyük kamusal yapıların yanı sıra, sivil yapılarda da zengin ve yerel kültürün tüm fiziksel özellikleri yaşatılarak, bölgede kendi finansal gücünü sağlamış metropol kentlerin öncülerinden olmuşlardır. Üç kent ortak bir vadinin sınır kentlerini oluşturmuş ve tarım, ticaret, kültür, sanat öncülüğünde gerçekleşen etkileşim, mimari yapılara da yansıtılmıştır.

KISALTMALAR

AA	Archäologischer Anzeiger
AJA	American Journal of Archaeology
AKMED	Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
ANMED	Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri Dergisi
AIA	Archaeological Institute of America
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
BIAA	British Institute at Ankara
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
EA	Epigraphica Anatolica
Fig.	Figür
IESCA	International Earth Science Colloquium on the Aegean Region
JEH	The Journal of Economic History
JMA	Journal of Mediterranean Archaeology
JRA	Journal of Roman Archaeology
JRS	The Journal of Roman Studies
JSAH	Journal of the Society of Architectural Historians
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
MKKS	Müze Kurtarma Kazıları Semineri
TÜBA	Türk Bilimler Akademisi

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

- Aristoteles. Aristoteles, *Politika* (Çev. Mete Tunçay), İstanbul, 2014.
- Herodotos. Herodotos, *Herodot Tarihi* (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul, 1991.
- Platon. Platon, *Yasalar* (Çev. C. Şentuna-S. Babür), İstanbul, 1998.
- Plinius. Plinius, *Natural History* (With an English translation by: H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz), Cambridge-London, 1971.
- Plinius. Plinius, *Epistulae-Genç Plinius'un Anadolu Mektupları* (Çev. Ç. Dürüşken-E. Özbayoğlu), İstanbul, 2001.
- Ptolemaios. Claudii Ptolemae, *Geographia*, Ed. K. Müller, Paris, 1883. Claudii Ptolemaei, *Geographia*, Ed. C. F. A. Nobbe, Hildesheim 1966.
- Strabon. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV* (Çev. A. Pekman), İstanbul, 2000.
- Thukydides. Thukydides, *Peloponnesos'lularla Atina'luların Savaşı I-II* (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara, 1975.
- Vitruvius. Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Çev. Suna Güven), İstanbul, 1998.

Modern Kaynaklar:

- Adam 2005 J. P. Adam, *Roman Building Materials and Techniques*, London-New York, 2005.
- Akarca 1987 A. Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I - Şehir ve Savunması*, Ankara, 1987.
- Aktüre 2003 S. Aktüre, *Pazar Ekonomisine Geçiş Sürecinde Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, İstanbul, 2003.
- Akurgal 1993 E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1993.

- Akurgal 1996 E. Akurgal, "Batı Anadolu'da Konut, Yerleşme ve Kent Planlaması (MÖ 3000-30)", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul, 1996, 128-139.
- Akurgal 2002 M. Akurgal, "Smyrna-Devlet Kent", *İzmir Kent Kültür Dergisi* 5, İstanbul, 2002, 208-220.
- Akalın 1999 A. G. Akalın, "Troas Synoikisis'i", *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 33, Cilt 21, 2003, 1-16.
- Alcock 1989 S. E. Alcock, "Roman Imperialism in the Greek Landscape", *JRA*, Vol. 2, Cambridge, 1989b, 5-34.
- Altunel 2000 E. Altunel, "Hierapolis ve Yakın Çevresinde Tarihsel Deprem Aktiviteleri", Ed. Francesco D'Andria-Francesca Silvestrelli, *Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Universtità Di Lecce, 2000, 315-317.
- Arthur 2006 P. Arthur, *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)* (Çev. Nalân Fırat), İstanbul, 2006.
- Atik-Erdem 2004 N. Atik - Z. K. Erdem, "Buldan Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri 2001-2003 Yılı Saptamalarının Değerlendirilmesi", *Tüba Kültür Envanter Dergisi* 2, İstanbul, 2004, 9-40.
- Baysal 2000 H. H. Baysal, "Lykos Vadisindeki Antik Kentler", Ed. Francesco D'Andria-Francesca Silvestrelli, *Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Universtità Di Lecce, 2000, 43-49.
- Bean 2000 G. Bean, *Eski Çağda Menderesin Ötesi* (Çev. Pınar Kurtoğlu), İstanbul, 2000.
- Benech 2010 C. Benech, "The use of "space syntax" for the study of city planning and household from geophysical maps: the case of Dura-Europos (Syria)", *Austrian Academy of Sciences Press*, Vol. 18, 2010, 403-416.
- Bingöl - Kökdemir - Oral 2008 O. Bingöl - G. Kökdemir - M. Oral, "Menderes Magnesiası Stadion Kazıları", *Anadolu/Anatolia* 34, 2008, 119-148.
- Boyd - Jameson 1981 T. B Boyd - M. H. Jameson, "Urban and Rural Land Division in Ancient Greece", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 50, No. 4, 1981, 327-341.

- Burns 1976 A. Burns, "Hippodamus and the Planned City", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 25, H. 4, Stuttgart, 1976, 414-428.
- Büyükkolancı 2014 M. Büyükkolancı, "Laodikeia Merkezi Hamam 2003-2007 Kazılar ve Sonuçları", Ed. Celal Şimşek, *10. Yılında Laodikeia 2003-2013 Yılları*, İstanbul, 2014, 207-222.
- Büyüközer 2013 A. Büyüközer, "Knidos'un Kent Planlamasında Limanların Yeri ve Kentle İlişkisi", *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, Antalya, 2013, 139-154.
- Campagna 2006 L. Campagna, "Monumental Fountains at Hierapolis of Phrygia during the Severan Age- The Nymphaeum of the Tritons and the Nymphaeum of the Sanctuary of Apollo", Ed. Gilbert Wiplinger, *Cura Aquarum in Ephesus*, Vol. 2, Leuven-Paris-Dudley, 2006, 387-395.
- Cavaglieri 1949 M. Cavaglieri, "Outline for a History of City Planning from Prehistory to the Fall of the Roman Empire. III: Greece and the Greek Colonies", *JSAH*, Vol. 8, No. 1/2, 1949, 43-54.
- Cavanagh 2000 W. G. Cavanagh, "Yüzey Araştırmaları, Kentler ve Synoikismos", Ed. J. Rich, A. Wallace - Hadrill (Çev. Lale Özgenel), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, İstanbul, 2000, 97-118.
- Ceylan 2000 A. Ceylan, "Tripolis Antik Kenti ve Buldan Nekropolü Kazı Çalışmaları", *Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, Universtità Di Lecce, 2000, 85-87.
- Chandler 1971 R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764- 1765*, London, 1971.
- Chaisemartin - Theodorescu 1991 N. Chaisemartin - D. Theodorescu, "Recherches préliminaires sur la *frons scaenae* du théâtre", Ed. R. R. R. Smith - Kenan T. Erim, *Aphrodisias Papers 2*, Ann Arbor - Mı, 1991, 29-65.
- Corbier 2000 M. Corbier, "Kent, Arazi ve Vergilendirme", Ed. J. Rich, A. Wallace - Hadrill (Çev. Lale Özgenel), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, İstanbul, 2000, 213-243.
- Çevik 2010a N. Çevik, "Myra ve Limanı Andriake, Kazı Başlarken Öndüşünceler", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 134, İstanbul, 2010a, 53-82.

- Çevik 2010b N. Çevik, “Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009”, *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetler Araştırma Enstitüsü 8, Antalya, 2010b, 55-60.
- Çevik 2005 Ö. Çevik, *Anadolu’da Kentleşme Süreci*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.
- D’Andria 2001 F. D’Andria, “Hierapolis of Phrygia its Evolution in Hellenistic And Roman Times”, Ed. David Parrish, *Urbanism in Western Asia Minor New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, Portsmouth-Rhode Island, 2001, 96-115.
- D’Andria 2002 F. D’Andria, “Hierapolis 2001 yılı Kazı ve Araştırma Çalışmaları”, *KST*, Sayı 24, Cilt 2, Ankara, 2002, 415-422.
- D’Andria 2003a F. D’Andria, *Hierapolis* (Çev. Nalân Fırat), İstanbul, 2003.
- D’Andria 2003b F. D’Andria, “Hierapolis 2002 Yılı Kazı ve Araştırma Çalışmaları”, *KST*, Sayı 25, Cilt 2, Ankara, 2003, 111-122.
- D’Andria 2012 F. D’Andria, “Archaeology of the Theatre in Hierapolis, Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey”, *Proceedings of the Hierapolis International Symposium*, Denizli, 2012, 143-157.
- D’Andria - Campagna 2006 F. D’Andria - L. Campagna, “The Castellum Aquae of Hierapolis of Phrygia”, Ed. Gilbert Wiplinger, *Cura Aquarum in Ephesus*, Vol. 2, Leuven-Paris-Dudley, 2006, 359-361.
- D’Andria - Scardozi - Spano 2008 F. D’Andria-G. Scardozi-A. Spano, *Atlante Di Hierapolis Di Frigia*, İstanbul, 2008.
- Daşbacak 2006 C. Daşbacak, *Lykos Vadisi Hamam Yapıları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- Deighton 1999 H. J. Deighton, *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün* (Çev. Hande Kökten Ersoy), İstanbul, 1999.

- Domínguez 2015 J. S. Domínguez, "Los graneros sobreelevados rurales en la Hispania Romana: materiales y técnicas constructivas." *Arqueología de la Arquitectura* 12, Madrid-Vitoria, 2015, 1-16.
- Duman 2008 B. Duman, "Anaua'nın (Sanaos) Lokalizasyonu üzerine Düşünceler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* I, Denizli, 2008, 41-64.
- Duman 2013 B. Duman, "Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum", *Cedrus* I, Mersin, 2013, 179-200.
- Duman 2014a B. Duman, "Menderes Tripolis'indeki Arkeolojik Keşifler", *Geçmişten Günümüze Denizli* 38, Denizli, 2014, 38-51.
- Duman 2014b B. Duman, "Tripolis Antik Kenti ve 2012 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları Ön Raporu" *Anadolu'da Felsefeye Yolculuk* I, Denizli, 2014, 40-58.
- Duman 2015 B. Duman, "Tripolis'teki Geç Bizans Kalesi", Ed. C. Şimşek - B. Duman - E.Konakçı, *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*, İstanbul, 2015, 229-245.
- Duman 2016 B. Duman, "Tabernae in Tripolis", Ed. C. Şimşek - F. D'Andria, *Landscape and History at the Lycos Valley: Laodikeia and Hierapolis in Phrygia*, Cambridge, 2016, 105-134.
- Duman - Baysal 2014 B. Duman - H. H. Baysal, "Tripolis 2. Sezon Kazı ve Restorasyon Raporu: 2013", *KST*, Sayı 36, Cilt 2, Ankara, 2014, 633-650.
- Duman - Baysal 2015 B. Duman - H. H. Baysal "Tripolis ad Maeandrum 2014 yılı Kazı, Onarım ve Koruma Çalışmaları", *KST*, Sayı 37, Ankara, 2015, 563-580.
- Duman - Konakçı 2006 B. Duman - E. Konakçı, "Kolossai: Höyük, Kalıntı ve Buluntuları", *Kolossai Arkeoloji Dergisi* VIII-2, İzmir, 2006, 79-104.
- Erdoğan - Çörtük 2008 A. Erdoğan - U. Çörtük, "Tripolis Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları", *KST*, Sayı 30, Cilt 4, Ankara, 2008, 107- 138.
- Erdoğan 2010 A. Erdoğan, "Tripolis 2008-2009 Yılı Kazıları", *KST*, Sayı 32, Cilt 3, Ankara, 2010, 328-347.
- Erdoğan - Aktaş 2011 A. Erdoğan - R. Aktaş, "Tripolis Doğu Nekropolisi Kazı Çalışmaları", *Arkeoloji Dergisi* XVI, İzmir, 2011, 1-81.

- Ersoy 2012 A. Ersoy, "Smyrna (İzmir) History and Archaeology", *IESCA*, Izmir, 2012, 2-33.
- Fabre-Fiches-Paillet 1991 G. Fabre - J. L. Fiches - J. L. Paillet, "Interdisciplinary Research on the Aqueduct of Nîmes and the Pont du Gard", *JRA*, Vol. 4, Cambridge, 1991, 63-88.
- Fahlbusch 2006 H. Fahlbusch, "Wasserwirtschaftliche Anlagen des antiken Priene", Ed. Gilbert Wiplinger, *Cura Aquarum in Ephesus*, Vol. 1, Leuven-Paris-Dudley, 2006, 117-126.
- Farrington 1995 A. Farrington, *The Roman Baths of Lycia an Architectural Study*, BIAA, 1995.
- Fede - Ferrero 1993 B. Fede - D. D. B. Ferrero, "Hierapolis", Ed. G.P. Carratelli *Arslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme: Scavi Archeologici Italiani in Turchia*, Marsilio, 1993, 104-187.
- Fenley 1977 M. I. Fenley, "The Ancient City: From Fustel de Coulanges to Max Weber and beyond", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 19, No. 3, Cambridge, 1977, 305-327.
- Ferrero 1990 D. D. B. Ferrero, *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları* (Çev. Ediz Özbayoğlu), Ankara, 1990.
- Filges 2006 A. Filges, "Blaundos", *Byzas* 3, İstanbul, 1977, 49-60.
- Gates 2015 C. Gates, "Demir Çağında İlk Yunan Şehir-Devletleri" (Çev. Barış Cezar), *Antik Kentler*, İstanbul, 2015.
- Gider 2006 Z. Gider, "Tripolis'in Ana Caddesinde Müze Kurtarma Kazısında Bulunan Dorik Malzemeler", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler* 2, Denizli, 2006, 25-31.
- Gill 2006 D. W. J. Gill, "Hippodamus and the Piraeus", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 55, H. 1, Stuttgart, 2006, 1-15.
- Gorman 1995 W. Gorman, "Aristotle's Hippodamos", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 44, H. 4, Stuttgart, 1995, 385-395.
- Habicht 1975 C. Habicht, "New Evidence on the Province of Asia", *JRS* LXV, London, 1975, 64-91.

- Hamilton 1837 W. Hamilton, "Extracts from Notes Made on a Journey in Asia Minor in 1836", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 7, London, 1837, 34- 61.
- Haverfield 1913 F. Haverfield, *Ancient Town - Planning*, Oxford, 1913.
- Hodge 1996 A. T. Hodge, "In Vitruvium Pompeianum: Urban Water Distribution Reappraised", *AJA*, Vol. 100, No. 2, 1996, 261-276.
- Hoff 2011 R. Hoff, "New Research in Aizanoi 2007-2009", *Archaeological Research in Western Central Anatolia*, Kütahya, 2011, 122-139.
- Humann - Cichorius - Judeich - Winter 1898
C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich, F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.
- Ismaelli 2009 T. Ismaelli, *Hierapolis Di Frigia III - Architectura Dorica a Hierapolis di Frigia*, İstanbul, 2009.
- Jones 1971 A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University, 1971.
- Kaya 2000 M. A. Kaya, "Suriye Krallığı'nın Büyük Maiandros Irmağı Havzasındaki Kolonileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi XV*, İzmir, 2000, 121-136.
- Konakçı 2014 E. Konakçı, "Laodikeia'nın İlk Yerleşimi: Asopos Tepesi", Ed. Celal Şimşek, *Laodikeia Çalışmaları 3 - 10. Yılında Laodikeia*, İstanbul, 2014, 89-122.
- Landels 1996 J. G. Landels, *Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik* (Çev. Barış Bıçakçı), Ankara, 1996.
- Lomas 2005 K. Lomas, "The Idea City: elite ideology and the evolution of urban form in Italy, 200 BC-AD", Ed. H. M. Parkins, *Roman Urbanism Beyond the Consumer City*, London-New York, 2005, 21-40.
- Lorenzo - Massimo 2011 C. Lorenzo - L. Massimo, "The Nymphaeum of the Tritons at Hierapolis of Phrygia from Excavations to 3D-Virtual Reconstruction: An Example of Integrated Methods in the Study of Ancient Architecture", *Proceedings, 5th International Congress on "Science and Technology for the Safeguard of Cultural Heritage in the Mediterranean Basin 1*, İstanbul, 2011, 280-288.

- Magie 2001 D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I Attalos'un Vasiyeti* (Çev. Nezh Başgelen-Ömer Çapar), İstanbul, 2001.
- Magie 2003 D. Magie, *Anadolu'da Romalılar-Batı Anadolu Kent Devletleri*, (Çev. Nezh Başgelen-Ömer Çapar), İstanbul, 2003.
- Mighetto 2012 P. Mighetto, "Il Cantiere Del Nuovo Palcoscenico Del Teatro", *Hierapolis Di Frigia V, Le Attivita Delle Campagne Di Scavo E Restauro 2004-2006*, İstanbul, 2012, 235-247.
- Mitchell 1996 S. Mitchell, "Geç Roma Anadolu'sunda Klasik Dönem Kent ve Yerleşmelerinin Gelişimi" (Çev. Leyla Çapan), *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul, 1996, 193-205.
- Monteleone - Yeung - Smith 2007 M. C. Monteleone - H. Yeung - R. Smith, "A Review of Ancient Roman Water Supply Exploring Techinques of Pressure Reduction", *Water Science & Technology: Water Supply* 7, London, 2007, 113-120.
- Moriatti 1979 L. Moriatti, "Epigraphica: 18. A Proposito Di Apollonia Al Meandro", *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica*, Número107/3, 1979, 290-300.
- Morris 2000 I. Morris, "Kent ve Devlet olarak Polis", Ed. J. Rich, A. Wallace - Hadrill (Çev. Lale Özgenel), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, İstanbul, 2000, 25-58.
- Mumford 2013 L. Mumford, *Tarih Boyunca Kent - Kökenleri Geçirdiği Değişimler ve Geleceği* (Çev. Gürol Koca-Tamer Tosun), İstanbul, 2013.
- Niewöhner 2016 P. Niewöhner, *Miletos / Balat - Arkaihten Osmanlı Dönemine kadar Kent Planlaması ve Anıtları*, İstanbul, 2016.
- Owens 2000 E. J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent* (Çev. Cânâ Birsal), İstanbul, 2000.
- Öztaner - Arca - Özdil 2014 S. H. Öztaner - E. N. A. Arca - N. G. Özdil, "Nysa ad Maeandrum'daki Yeni Bulgular Üzerine Bir Değerlendirme", *In Memoriam Filiz Öztekin*, Ankara, 2014, 225-245.

Özüdoğru - Dökü - Dikbaş - Vanhavarbeke 2011

Ş. Özüdoğru - F. E. Dökü - G. Dikbaş - H. Vanhavarbeke, "Kibyra 2010", *ANMED*, 2011, 36-43.

Parrish 2001

D. Parrish, "Introduction: The Urban Plan and its Constituent Elements", Ed. David Parrish *Urbanism in Western Asia Minor New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, Portsmouth-Rhode Island, 2001, 9-41.

Parkins 2005

H. M. Parkins, "The 'consumer city' domesticated? The Roman city in élite economic strategies", Ed. H. M. Parkins, *Roman Urbanism Beyond the Consumer City*, London-New York, 2005, 81-108.

Patterson 2000

J. R. Patterson, "Samnium ve Likya'da Yerleşim, Kent ve Seçkin", Ed. J. Rich, A. Wallace - Hadrill (Çev. Lale Özgenel), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, İstanbul, 2000, 149-170.

Perring 2000

D. Perring, "Roma Kentlerinde Mekânsal Organizasyon ve Toplumsal Değişim", Ed. J. Rich, A. Wallace - Hadrill (Çev. Lale Özgenel), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, İstanbul, 2000, 279-300.

Pirson 2014

F. Pirson, "Hellenistik Dönem Pergamonu'nda Kentsel Alan ve Şehircilik", *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, İstanbul, 2014, 208-225.

Price 2004

S. R. F. Price, *Ritüel ve İktidar* (Çev. Taylan Esin), Ankara, 2004.

Radt 2001

W. Radt, *Pergamon - Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, İstanbul, 2001.

Ramsay 1887

W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands I", *AJA*, Vol. 3, No. 3/4, 1887, 344-368.

Ramsay 1890

W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890.

Ramsay 1895

W. M. Ramsay, *The Cities And Bishoprics of Phrygia I*, Oxford, 1895.

Ramsay 1961

W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1961.

- Ratté 2001 C. Ratté, “New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity”, Ed. David Parrish, *Urbanism in Western Asia Minor New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, Portsmouth-Rhode Island, 2001, 121-128.
- Ratté 2008 C. Ratté, “The Founding of Aphrodisias”, Ed. C. Ratté, R. R. Smith, *Aphrodisias Papers 4*, Portsmouth-Rhode Island, 2008, 7-36.
- Rickman 1971 G. Rickman, *Roman Granaries and Store Buildings*, Cambridge, 1971.
- Robert 1983 L. Robert, “Documents d’Asia Mineure”, *Bulletin de Correspondance Hellenique* 107/1, Paris, 1983, 497-599.
- Ruggiu 2007 A. Z. Ruggiu, “Regio VIII, insula 104. Le strutture abitative: fasi e trasformazioni”, *Hierapolis Di Frigia I - Le attivita della campagne di scavo e restauro 2000-2003*, İstanbul, 2007, 211-259.
- Ruggiu 2012 A. Z. Ruggiu, “Un quartiere residenziale: l’insula 104”, *Hierapolis Di Frigia V - Le attivita della campagne di scavo e restauro 2004-2006*, İstanbul, 2012, 419-442.
- Scardozzi 2015 G. Scardozzi, “Hellenistik Dönem ile Osmanlı Dönemi arasında kent yerleşiminin özellikleri ve dönüşümü”, *Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası-Kentin ve Nekropolislerin Arkeolojik Haritası*, İstanbul, 2015, 19-41.
- Scherrer 2001 P. Scherrer, “Historical topography of Ephesos”, Ed. David Parrish, *Urbanism in Western Asia Minor New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, Portsmouth-Rhode Island, 2001, 57-95.
- Sear 2006 F. Sear, *Roman Theatres An Architectural Study*, Oxford University Press, 2006.
- Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara, 2001.
- Smith - Ratté 2000 R. R. R. Smith - C. Ratté, “Archaeological Research at Aphrodisias in Caria 1997 and 1998”, *AJA*, Vol. 104, No. 2, 2000, 221-253.
- Smith 1678 T. Smith, *Remarks Upon the Manners, Religion and Government of the Turks: Together with a Survey of the Seven Churches of Asia, as They Now Lye in Their Ruines, and A Brief Description of Constantinople*, London, 1678.

- Söğüt - Şimşek 2002 B. Söğüt - C. Şimşek, "Eumeneia", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildiriler*, Denizli, 2002, 301-331.
- Söğüt 2013 B. Söğüt, "Denizli'de Yaşayan Tarih Kenti Attouda (Hisar Köyü)", *Geçmişten Günümüze Denizli* 37, Denizli, 2013, 10-15.
- Söğüt - Gider 2011 B. Söğüt - Z. Gider, "Eumeneia'da Bulunan Dorik Mimari Elemanlar", Ed. Bilal Söğüt, *Eumeneia Şeyhlü-Işıklı*, Ayırbaşım, İstanbul, 2011, 93-100.
- Stinson 2008 P. Stinson, "Mimari Süslemeler ve Şehir", *Aphrodisias'tan Roma Portreleri*, İstanbul, 2008, 54-69.
- Şimşek 1997 C. Şimşek, "IV. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı", *VII. MKKS*, Ankara, 1997, 1-28.
- Şimşek 2002a C. Şimşek, "Trapezopolis Antik Kenti Nekropolü I", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 109-110, İstanbul, 2002, 3-17.
- Şimşek 2002b C. Şimşek, "Kolossai", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 107, İstanbul, 2002, 3-16.
- Şimşek 2002c C. Şimşek, "Attouda Nekropolü", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Söke, 2002, 229-245.
- Şimşek 2002d C. Şimşek, "Herakleia Salbace Antik Kenti", Tavas Yöresi I. Kültür ve Üretim Festivali Bildirileri, Denizli, 2002, 124-130.
- Şimşek 2011 C. Şimşek, "Eumeneia Antik Kenti Üzerine", Ed. Bilal Söğüt, *Eumeneia Şeyhlü-Işıklı*, Ayırbaşım, İstanbul, 2011, 1-28.
- Şimşek 2012 C. Şimşek, "Laodikeia Batı Tiyatrosu", Ed. Bilal Söğüt, *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, İstanbul, 2012, 597-612.
- Şimşek 2013 C. Şimşek, *Laodikeia*, İstanbul, 2013.
- Şimşek 2015 C. Şimşek, "Laodikeia'da MS 7. yy. Sonrası Yaşam", Ed. C. Şimşek-B. Duman-E. Konakçı, *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*, İstanbul, 2015, 597-612.
- Şimşek - Büyükkolancı 2006 C. Şimşek - M. Büyükkolancı, "Die Aquädukte und das Wasserverteilungssystem von Laodikeia ad Lykum", Ed. Gilbert Wiplinger, *Cura Aquarum in Ephesus*, Vol. 1, Leuven-Paris-Dudley, 2006, 137-146.

- Şimşek - Ceylan 2003 C. Şimşek - A. Ceylan, "Laodikeia'da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus'a İthaf Edilen Bir Yazıt", *Archivum Anatolicum* 6, Ankara, 2003, 147-163.
- Şimşek - Sezgin 2011 C. Şimşek - M. A. Sezgin, "Laodikeia Kuzey Tiyatrosu", *OLBA XIX*, Mersin, 2011, 173-201.
- Şimşek - Okunak - Bilgin 2011
C. Şimşek - M. Okunak - M. Bilgin, *Laodikeia Nekropolü 2004- 2010 Yılları*, Ed. Celal Şimşek, İstanbul, 2011.
- Şimşek - Yener 2014 C. Şimşek - B. Yener, "Laodikeia'da Dor Mimarisi", Ed. Celal Şimşek, *10. Yılında Laodikeia 2003-2013 Yılları*, İstanbul, 2014, 173-179.
- Tanaç 2000 M. Tanaç, *Batı Anadolu Antik Yerleşimlerinde Kentsel Mekân Kurgusu Araştırması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2000.
- Tanrıöver vd. 2006 Y. E. Tanrıöver - N. O. Baykan - N. Baykan, "The Water Supply Systems of Caria An Inventory Study", Ed. Gilbert Wiplinger, *Cura Aquarum in Ephesus*, Vol. 1, Leuven-Paris - Dudley, 2006, 127-132.
- Tanrıver 2009 C. Tanrıver, "Three New Inscriptions From Tripolis", *EA*, Vol. 42, Bonn, 2009, 81-86.
- Traversari 2000 G. Traversari, "La Situazione Viaria di Laodicea alla Luce Degli Itinerari Romani", *Laodicea Di Frigia I*, Roma, 2000, 9-14.
- Umar 2001 B. Umar, *Lydia Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul, 2001.
- Uzunaslan 2010 A. Uzunaslan, "Mimari Tipoloji ve Fonksiyon Açısından Aphrodisias Stadyumu", *Sosyal Bilimler Dergisi* 21, Isparta, 2010, 11-42.
- Üreten 2006 H. Üreten, "Tripolis Antik Kent Tarihi ve İnanç Coğrafyası: Tanrıça Leto Örneği", *Buldan Sempozyumu*, Denizli, 2006, 941-966.
- Verzone 1982 P. Verzone, "1981'de Hierapolis'de Yapılan Restorasyon ve Kazılar", *KST*, Sayı 4, Ankara, 1982, 291-296.

- Wallace - Hadrill 2000 A. Wallace - Hadrill, "Roma Kentinde Seçkinler ve Ticaret", Ed. J. Rich, A. Wallace - Hadrill (Çev. Lale Özgenel), *Antik Dünyada Kırsal ve Kent*, İstanbul, 2000, 245-277.
- Ward - Perkins 1974 J. B. Ward - Perkins, *Cities of Ancient Greece and Italy: Planning in Classical Antiquity*, London, 1974.
- Welch 1998 K. Welch, "The Stadium at Aphrodisias", *AJA*, Vol. 2, No. 3, 1998, 547-569.
- Wheeler 2004 S. M. Wheeler, *Roma Sanatı Mimarlığı*, İstanbul, 2004.
- Wycherley 1964 R. E. Wycherley, "Hippodamus and the Rhodes", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 13, H. 2, Stuttgart, 1964, 135-139.
- Wycherley 2011 R. E. Wycherley, *Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?* (Çev. Nur Nirven-Nezih Başgelen), İstanbul, 2011.
- Wright 2005 G. R. H. Wright, *Ancient Building Technology*, Brill Leiden-Boston, 2005.
- Yaylalı - Özkaya - Koçhan 1995 A. Yaylalı - V. Özkaya - N. Koçhan, "1994 Kyzikos Arkeolojik Kazısı", *KST*, Sayı 17, Cilt 2, Ankara, 311-335.
- Yegül 2006 F. Yegül, *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma* (Çev. Emel Erten), İstanbul, 2006.
- Yılmaz 2009 Y. Yılmaz, *Anadolu Antik Tiyatroları*, İstanbul, 2009.
- Zimmermann - Ladstatter 2011 N. Zimmermann - S. Ladstatter, *Ephesos Duvar Resimleri-Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine Kadar*, İstanbul, 2011.

FIGÜRLER LİSTESİ

Sayfa

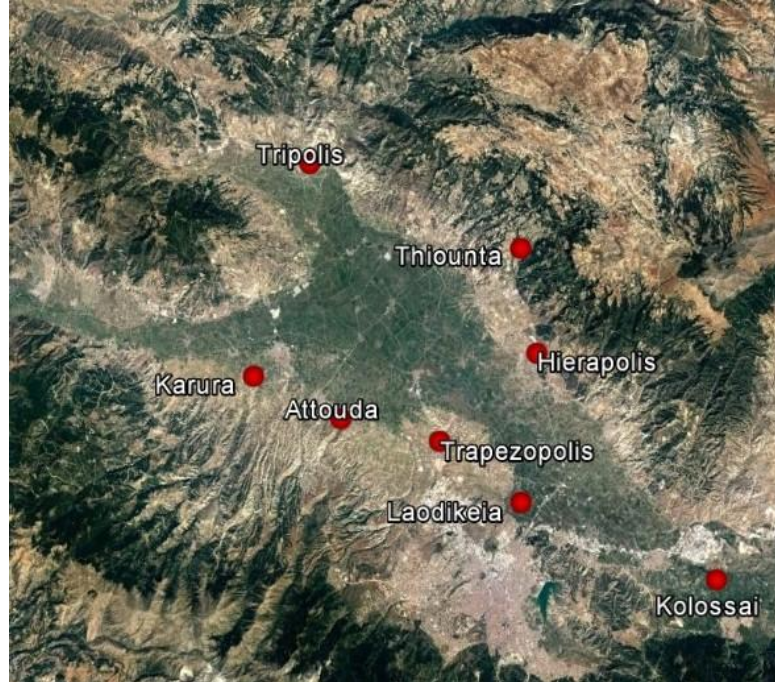
Figür 1. Lykos Vadisi Kentlerinin yol güzergâh haritası.....	103
Figür 2. Lykos Vadisi ve çevresi.....	103
Figür 3. Tripolis kent planı.	104
Figür 4. Laodikeia kent planı (C. Şimşek 2014, 12, fig. 3).....	105
Figür 5. Hierapolis kent planı (G. Scardozzi 2015, 20, fig. 1).....	106
Figür 6. Güney surları genel görünüm.	107
Figür 7. Güney surlarının Sütunlu Cadde ile birlikte kullanımı.	107
Figür 8. Batı surları genel görünüm.	108
Figür 9. Batı surları detay.....	108
Figür 10. Doğu surları genel görünüm.....	109
Figür 11. Doğu surları detay.	109
Figür 12. Geç Bizans Dönemi'ne ait batı surları genel görünüm.	110
Figür 13. Geç Bizans Dönemi batı surları detay.	110
Figür 14. Philadelphia Kapısı güneydoğudan görünüm.....	111
Figür 15. Hierapolis Kapısı'na ait mermer mimari bloklar.....	111
Figür 16. Kuzey-güney yönlü Hierapolis Caddesi ve doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'nin genel görünümü.	112
Figür 17. Hierapolis Caddesi güneyden görünüm.....	112
Figür 18. Hierapolis Caddesi kuzeyden görünüm.....	113
Figür 19. Sütunlu Cadde ve dorik mimari düzende kuzey cephenin görünümü.....	113
Figür 20. Büyük Hamam Yapısı havadan genel görünüm.....	114
Figür 21. Büyük Hamam Yapısı güneybatıdan görünüm.	114
Figür 22. Tiyatro Hamamı güneyden görünüm.....	115
Figür 23. Tiyatro Hamamı güneybatı köşesinde yer alan havuz.....	115
Figür 24. Stadiyum kuzeyden genel görünüm.	116
Figür 25. Stadiyum'un güney oturma basamakları ile pist arasındaki sınırı oluşturan orthostat blokları.	116
Figür 26. Tiyatro havadan genel görünüm.....	117
Figür 27. Tiyatro sahne binasına ait mimari bloklar.	117
Figür 28. Tiyatro yapısına ait girişin tonoz bölümü.....	118
Figür 29. Roma Agorası havadan genel görünüm.	118
Figür 30. Roma Agorası güney oturma basamakları.	119
Figür 31. Roma Agorası kuzey oturma basamakları.....	119
Figür 32. Batı Stoa kuzeyden görünüm.	120
Figür 33. Batı Stoa genel görünüm.	120
Figür 34. Güney oturma basamaklarının güney duvarı arkasında yer alan dükkânlar.....	121
Figür 35. Orpheus Nymphaeumu batıdan görünüm.....	121
Figür 36. Bouleuterion havadan görünüm.	122
Figür 37. Bouleuterion'a ait mimari blokların kuzeyden görünümü.	122
Figür 38. Bouleuterion tonozlu geçiş.	123
Figür 39. Kuzey Nekropolü genel görünüm.	123
Figür 40. Kuzeydoğu Nekropolü'ne ait kaya mezarları.....	124
Figür 41. Kuzeydoğu Nekropolü'ne ait kaya mezarının giriş bölümü.....	124
Figür 42. Kuzeydoğu Nekropolünden kaya mezarlarının kline ve nişlerin görünümü.	125
Figür 43. Kuzeydoğu Nekropolü'nden traverten lahit.	125
Figür 44. Doğu Nekropolü'ne ait kaya mezarları.	126

Figür 45. Tiyatro Hamamı Sarnıcı'nın doğu-batı girişli koridoru.	126
Figür 46. Tiyatro Hamamı Sarnıcı'nın doğu odasında yer alan kuzey nişi.	127
Figür 47. Su Dağıtım Terminali (Castellum Aquae)'ne ait mimari blokların güney yüzeyinde yer alan bölümü.	127
Figür 48. Su Dağıtım Terminaline ait Castellum Divisorium.....	128
Figür 49. Mozaikli Villa ve Apsisli Yapı.....	128
Figür 50. Mozaikli Villa kuzeydoğudan görünüm.....	129
Figür 51. Mozaikli Villa'nın en güneyinde yer alan Mekân 1.....	129
Figür 52. Mozaikli Villa'nın Mekân 2 adı verilen odası.....	130
Figür 53. Granarium kuzeybatıdan görünüm.....	130
Figür 54. Taberna'nın 1-A, 1-B ve 2 No'lu mekânların kuzeyden görünümü.	131
Figür 55. Taberna 1-A ve 1-B No'lu mekânın doğudan görünümü.....	131
Figür 56. Taberna 1-B No'lu mekânın duvar freskleri.	132
Figür 57. Taberna 2 No'lu mekâna ait duvar freskleri.....	132
Figür 58. Taberna 2 No'lu mekânın Kemerli Yapı'ya açılan kapısı.....	133
Figür 59. Doğu-batı doğrultulu Kemerli Yapı'nın ve çatı bloklarının genel görünümü.	133
Figür 60. Kemerli Yapı, Hierapolis Caddesi ve Doğu Portik batıdan genel görünüm.	134
Figür 61. Kemerli Yapı batı bölümü.....	134
Figür 62. Kemerli Yapı doğu bölümü.....	135
Figür 63. Kent planı üzerinde kent merkezini oluşturan yapıların genel görünümü.	136
Figür 64. Tripolis Büyük Hamam Yapısı çizimi.....	136
Figür 65. Tripolis Stadium'u Batı Tribünü orthostatlı girişin çizimi.....	137
Figür 66. Tripolis Granarium'u ile üzerinde yer alan ikinci evre kullanımına ait taban döşemesi.	137
Figür 67. Tripolis Mozaikli Villa'nın kullanım evrelerini gösteren çizim	138
Figür 68. Tripolis Mozaikli Villa'nın ilk evresinin olası aksonometrik çizimi	138
Figür 69. Tripolis Roma Agorası ve çevresinde yer alan yapıların genel çizimi.....	139

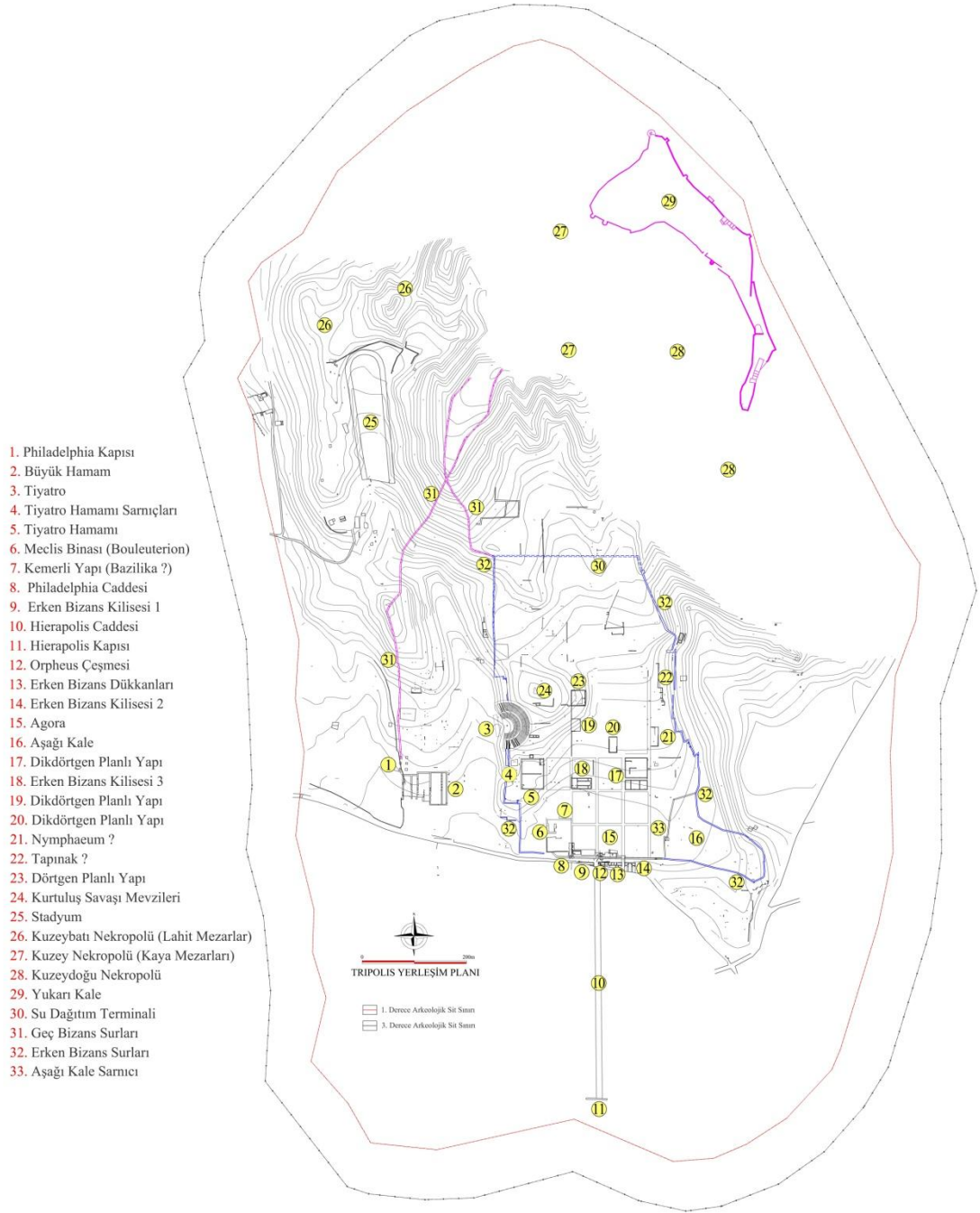
FIGÜRLER

Figür 1. Lykos Vadisi Kentlerinin yol güzergâh haritası.

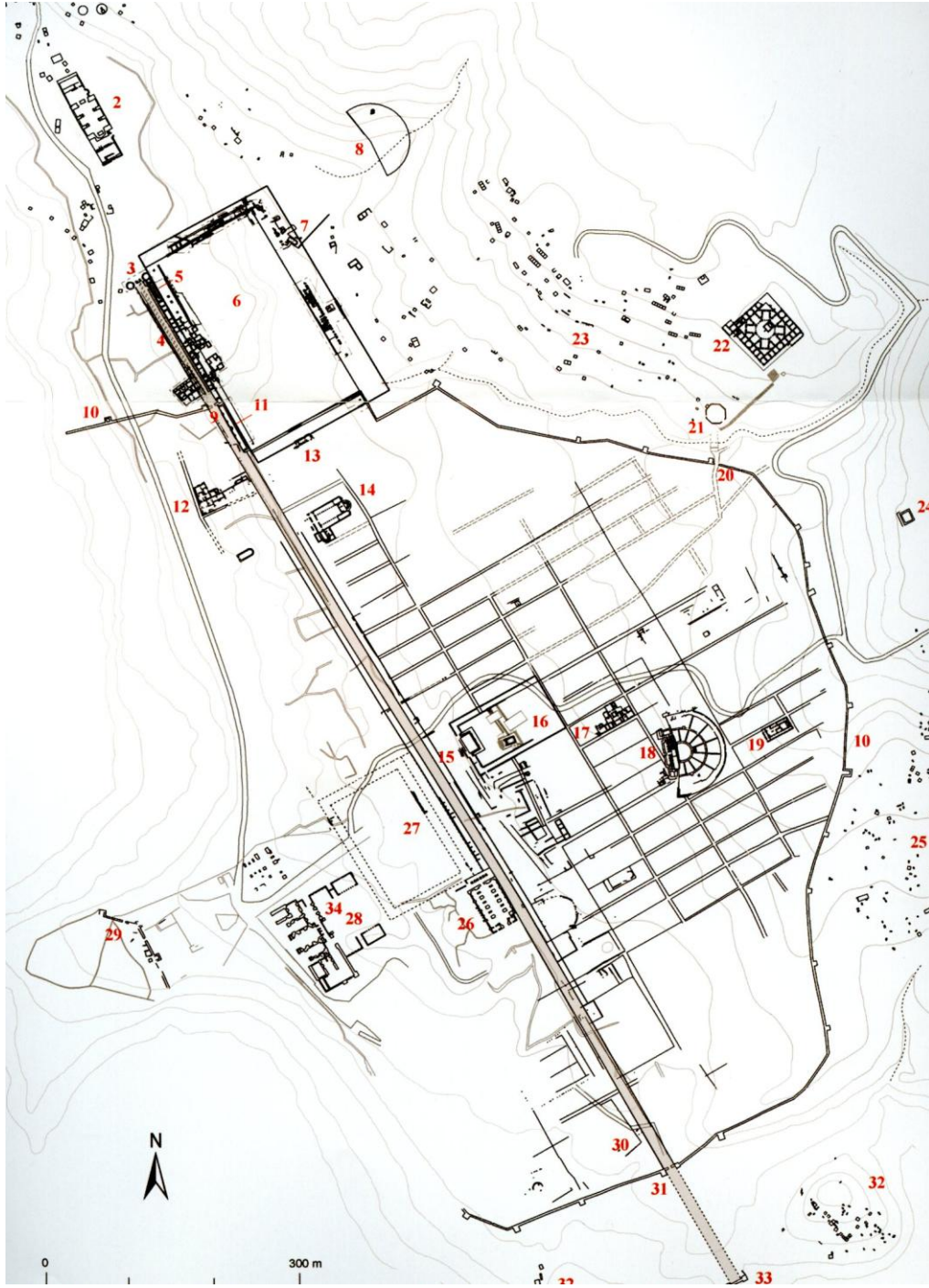
Figür 2. Lykos Vadisi ve çevresi.

Figür 3. Tripolis kent planı.

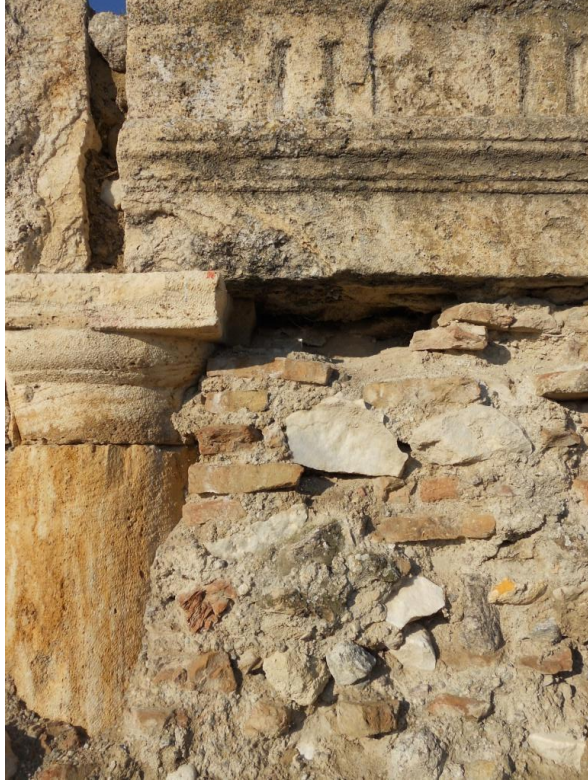
Figür 4. Laodikeia kent planı (C. Şimşek 2014, 12, fig. 3).

Figür 5. Hierapolis kent planı (G. Scardozzi 2015, 20, fig. 1).

Figür 6. Güney surları genel görünüm.

Figür 7. Güney surlarının Sütunlu Cadde ile birlikte kullanımı.

Figür 8. Batı surları genel görünüm.

Figür 9. Batı surları detay.

Figür 10. Doğu surları genel görünüm.

Figür 11. Doğu surları detay.

Figür 12. Geç Bizans Dönemi'ne ait batı surları genel görünüm.

Figür 13. Geç Bizans Dönemi batı surları detay.

Figür 14. Philadelphia Kapısı güneydoğudan görünüm.

Figür 15. Hierapolis Kapısı'na ait mermer mimari bloklar.

Figür 16. Kuzey-güney yönlü Hierapolis Caddesi ve doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'nin genel görünümü.

Figür 17. Hierapolis Caddesi güneyden görünüm.

Figür 18. Hierapolis Caddesi kuzeyden görünüm.

Figür 19. Sütunlu Cadde ve dorik mimari düzende kuzey cephenin görünümü.

Figür 20. Büyük Hamam Yapısı havadan genel görünüm.

Figür 21. Büyük Hamam Yapısı güneybatıdan görünüm.

Figür 22. Tiyatro Hamamı güneyden görünüm.

Figür 23. Tiyatro Hamamı güneybatı köşesinde yer alan havuz.

Figür 24. Stadium kuzeyden genel görünüm.

Figür 25. Stadium'un güney oturma basamakları ile pist arasındaki sınırı oluşturan orthostat blokları.

Figür 26. Tiyatro havadan genel görünüm.

Figür 27. Tiyatro sahne binasına ait mimari bloklar.

Figür 28. Tiyatro yapısına ait girişin tonoz bölümü.

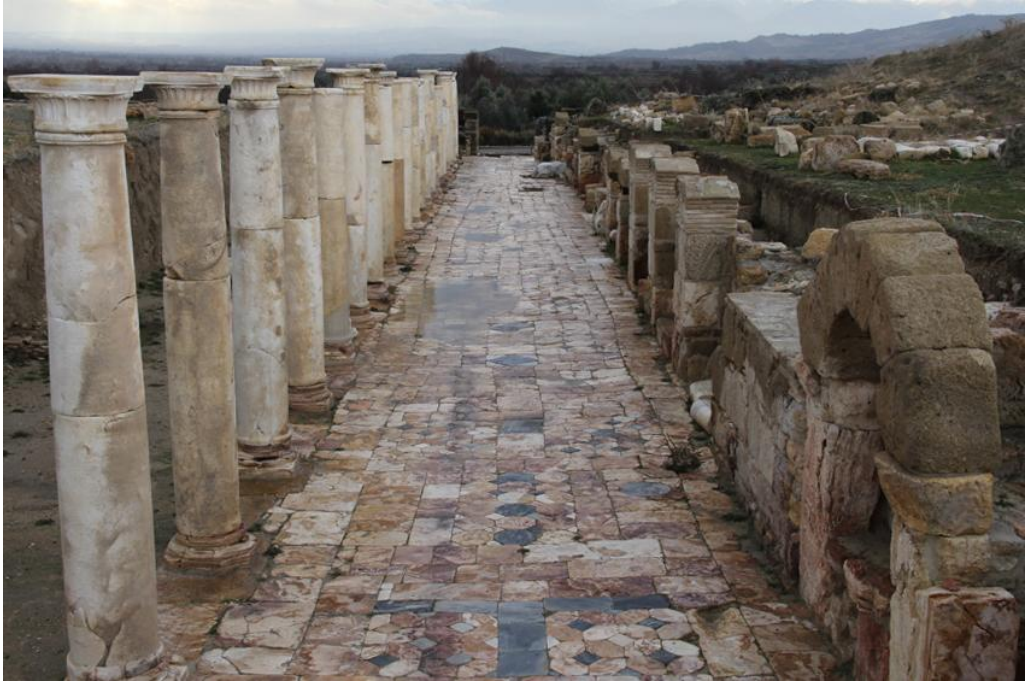
Figür 29. Roma Agorası havadan genel görünüm.

Figür 30. Roma Agorası güney oturma basamakları.

Figür 31. Roma Agorası kuzey oturma basamakları.

Figür 32. Batı Stoa kuzeyden görünüm.

Figür 33. Batı Stoa genel görünüm.

Figür 34. Güney oturma basamaklarının güney duvarı arkasında yer alan dükkânlar.

Figür 35. Orpheus Nymphaeumu batıdan görünüm.

Figür 36. Bouleuterion havadan görünüm.

Figür 37. Bouleuterion'a ait mimari blokların kuzeyden görünümü.

Figür 38. Bouleuterion tonozlu geçiş.

Figür 39. Kuzey Nekropolü genel görünüü.

Figür 40. Kuzeydoğu Nekropolü'ne ait kaya mezarları.

Figür 41. Kuzeydoğu Nekropolü'ne ait kaya mezarının giriş bölümü.

Figür 42. Kuzeydoğu Nekropolünden kaya mezarlarının kline ve nişlerin görünümü.

Figür 43. Kuzeydoğu Nekropolü'nden traverten lahit.

Figür 44. Doğu Nekropolü'ne ait kaya mezarları.

Figür 45. Tiyatro Hamamı Sarnıcı'nın doğu-batı girişli koridoru.

Figür 46. Tiyatro Hamamı Sarnıcı'nın doğu odasında yer alan kuzey nişi.

Figür 47. Su Dağıtım Terminali (Castellum Aquae)'ne ait mimari blokların güney yüzeyinde yer alan bölümü.

Figür 48. Su Dağıtım Terminaline ait Castellum Divisorium.

Figür 49. Mozaikli Villa ve Apsisli Yapı.

Figür 50. Mozaikli Villa kuzeydoğudan görünüm.

Figür 51. Mozaikli Villa'nın en güneyinde yer alan Mekân 1.

Figür 52. Mozaikli Villa'nın Mekân 2 adı verilen odası.

Figür 53. Granarium kuzeybatıdan görünüm.

Figür 54. Taberna'nın 1-A, 1-B ve 2 No'lu mekânların kuzeyden görünümü.

Figür 55. Taberna 1-A ve 1-B No'lu mekânın doğudan görünümü.

Figür 56. Taberna 1-B No'lu mekânın duvar freskleri.

Figür 57. Taberna 2 No'lu mekâna ait duvar freskleri.

Figür 58. Taberna 2 No'lu mekânın Kemerli Yapı'ya açılan kapısı.

Figür 59. Doğu-batı doğrultulu Kemerli Yapı'nın ve çatı bloklarının genel görünümü.

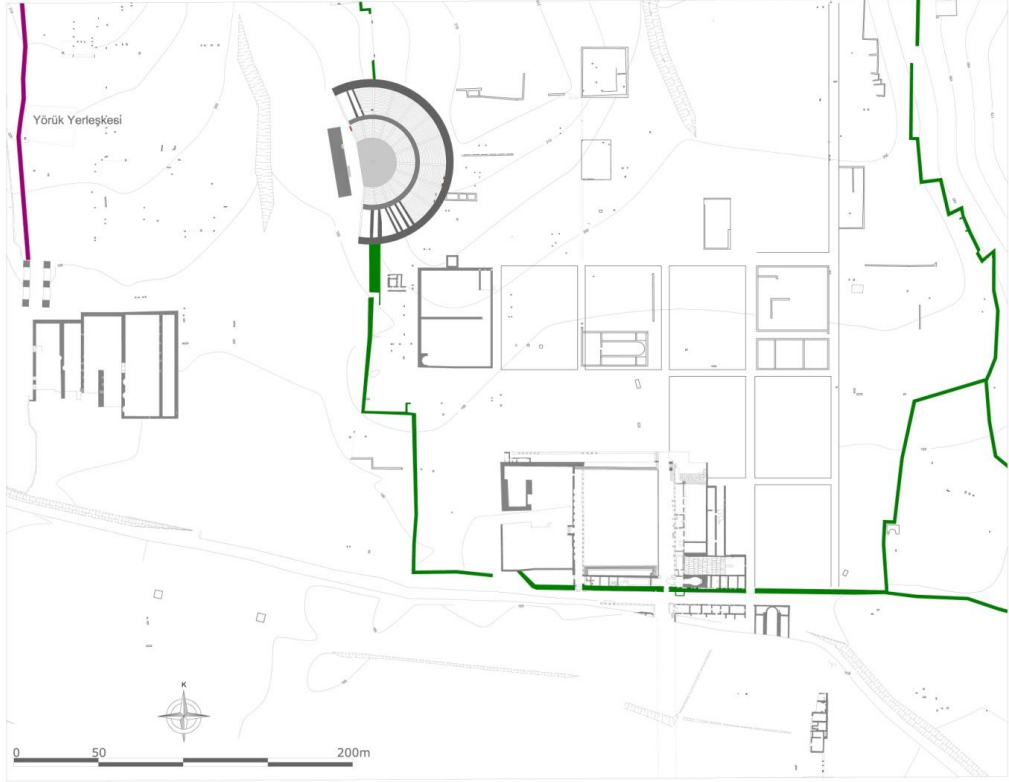
Figür 60. Kemerli Yapı, Hierapolis Caddesi ve Doğu Portik batıdan genel görünüm.

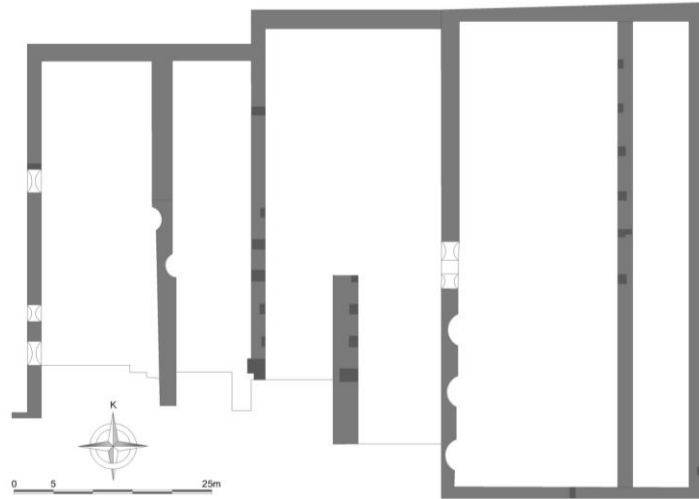
Figür 61. Kemerli Yapı batı bölümü.

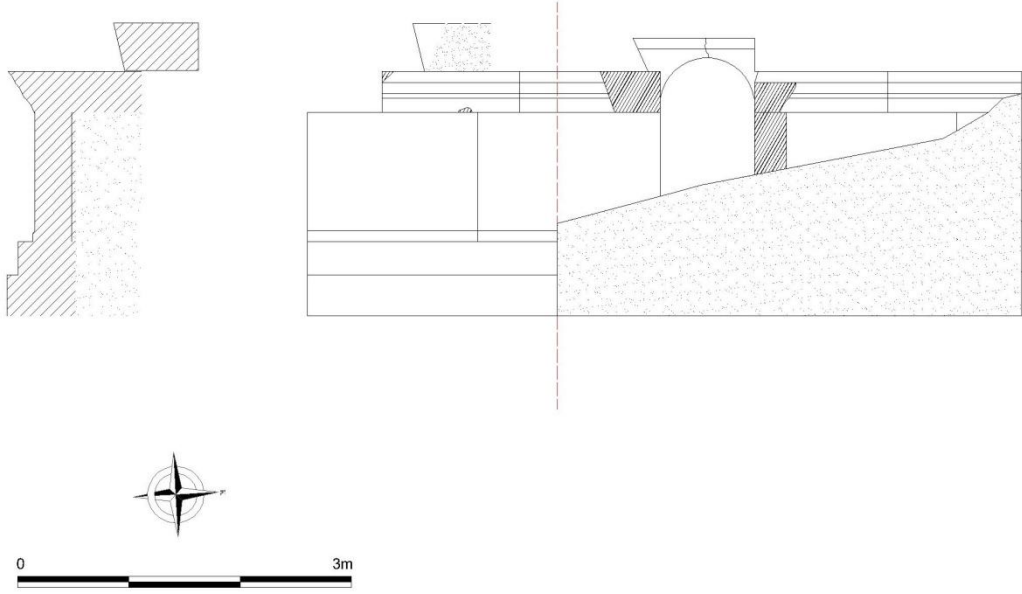
Figür 62. Kemerli Yapı doğu bölümü.

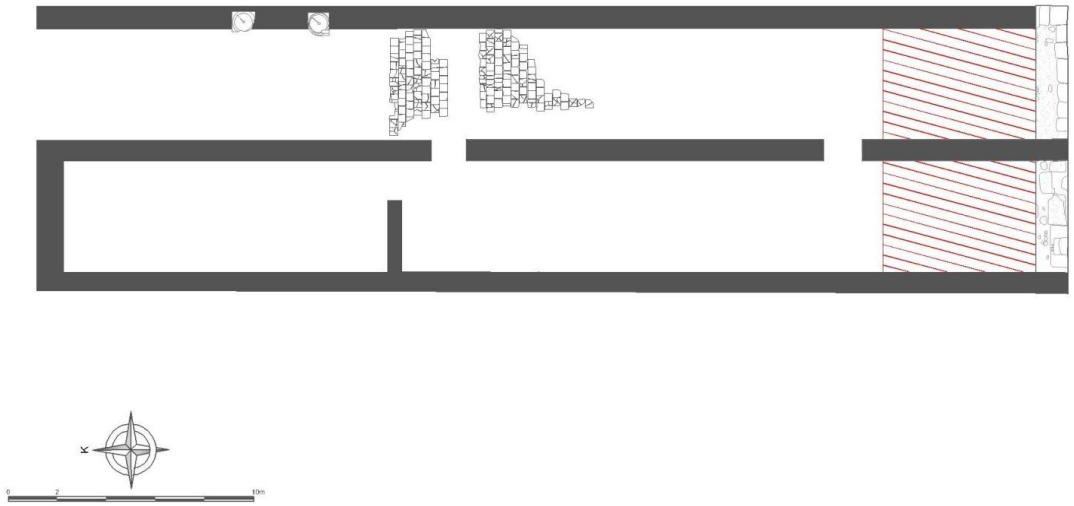
Figür 63. Kent planı üzerinde kent merkezini oluşturan yapıların genel görünümü.

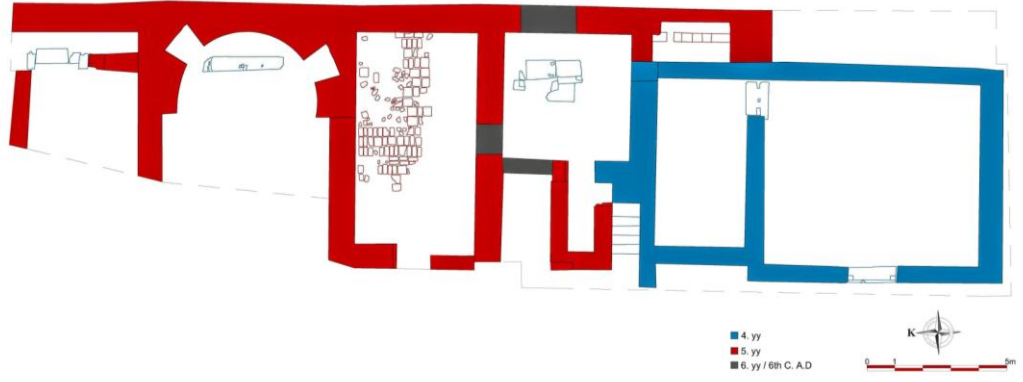
Figür 64. Tripolis Büyük Hamam Yapısı çizimi.

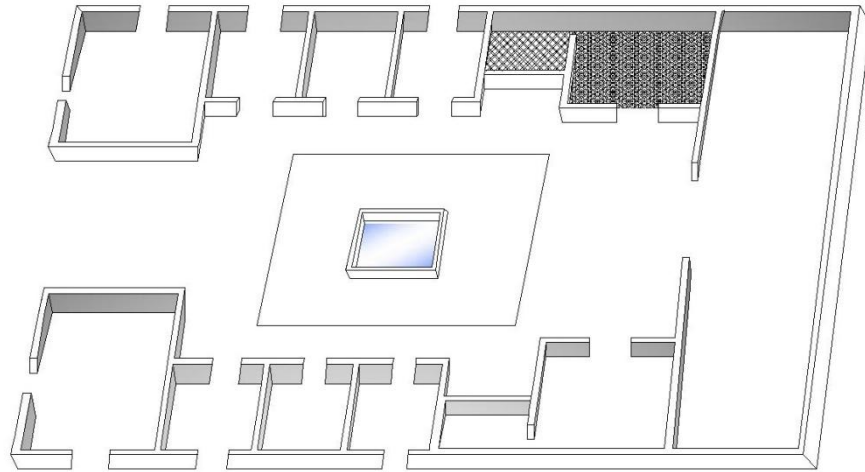
Figür 65. Tripolis Stadium'ü Batı Tribünü orthostatlı girişin çizimi.

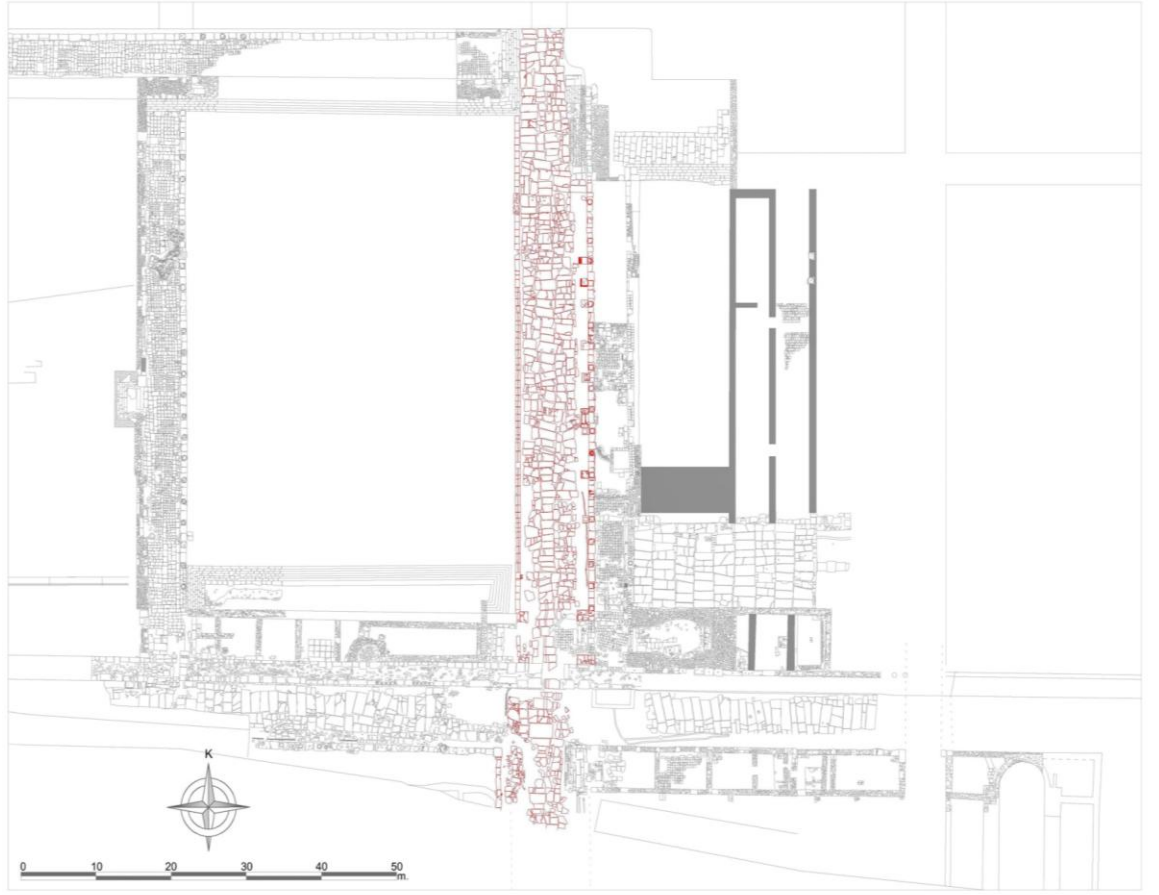
Figür 66. Tripolis Granarium'ü ile üzerinde yer alan ikinci evre kullanımına ait taban döşemesi.

Figür 67. Tripolis Mozaikli Villa'nın kullanım evrelerini gösteren çizim.

Figür 68. Tripolis Mozaikli Villa'nın ilk evresinin olası aksonometrik çizimi.

Figür 69. Tripolis Roma Agorası ve çevresinde yer alan yapıların genel çizimi.

ÖZGEÇMİŞ

1. KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Arzu Deniz DUMAN
Doğum Tarihi: 04.09.1986
Doğum Yeri: İstanbul/Kadıköy
İletişim: 0534 384 7223 / arzudenizkarabeyi@yahoo.com

2. EĞİTİM

Mezuniyet Tarihi	Derece	Üniversite-Fakülte-Bölüm/Anabilim Dalı
2008	Lisans	Pamukkale Üniversitesi, Fen-Ed. Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Devam Ediyor	Yüksek Lisans	Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bilim Dalı-K.Arkeoloji Anabilim Dalı.

3. MESLEKİ DENEYİM

Kazı	Dönem	Unvan
Laodikeia Antik Kenti	2005-2007	Öğrenci
Laodikeia Antik Kenti	2008-2009	Arkeolog
Sillyon ve Çevresi Yüzey Araştırması	2010	Arkeolog
Aizanoi Antik Kenti	2011	Arkeolog
Tripolis Antik Kenti	2012-Devam Ediyor	Arkeolog

4. PROJE DENEYİMİ

Proje Adı	Kurum	Tarih	Görev	Proje Türü
Tripolis kurumsal altyapı projesi	Pamukkale Üniversitesi	2012-2013	Yardımcı Araştırmacı	BAP